

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Г.С. СКОВОРОДИ
КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ
ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД "ХАРКІВСЬКИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНО-
МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ"**

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

**Матеріали IV Всеукраїнської
науково-практичної Інтернет-конференції
Харківського національного педагогічного університету
ім. Г.С. Сковороди
(26 лютого 2021 р., м. Харків)**

**Харків
2021**

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Кафедра географії і методики викладання географії
Обласний комунальний заклад Харківський організаційно-
методичний центр туризму"**

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

**Матеріали IV Всеукраїнської
науково-практичної Інтернет-конференції
Харківського національного педагогічного університету
ім. Г.С. Сковороди
(26 лютого 2021 р., м. Харків)**

**Харків
2021**

УДК: 338.48:911: 322: 314.1: 37:502:551:63: 504:379.852

Редакційна колегія:

А.В. Губа – д.пед.н, професор кафедри суспільно-правових дисциплін і менеджменту освіти Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;
Лоцман П.І. – к.г.н, доцент кафедри географії та методики викладання географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;
В.В. Піткевич – к.і.н, доцент, завідувач кафедри географії та методики викладання географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;
Ю.І. Муромцева – к.е.н., доцент кафедри географії та методики викладання географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.
С.В. Некос – к.г.н, доцент кафедри географії та методики викладання географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;
В.Д. Холодок – к.наук з держ управління, директор обласного комунального закладу "Харківський організаційно-методичний Центр Туризму".

*Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
протокол № 2 від 10.03.2021*

Географія та туризм: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (26 лютого 2021 р., м. Харків) / за заг. ред. Лоцмана П. І. Харків: ХНПУ ім.Г.С.Сковороди, 2021. – 295 с.

У збірнику представлено матеріали, присвячені актуальним питанням сучасної географічної науки та туризмознавства.

Розглянуто освітні тенденції і проблеми дистанційного навчання у галузях географії, краєзнавства та туризму, проблеми природокористування, екологічної безпеки, фізичної та економічної географії, висвітлено питання про стан і розвиток туризму в світі та Україні, в т.ч за умови карантинних обмежень, туристичних ресурсів, природної та культурно-історичної спадщини України.

Для викладачів, аспірантів, магістрів, студентів вищих навчальних закладів.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, галузевої термінології, наявність плагіату, імен власних та інших відомостей.

© Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, 2021

ЗМІСТ

Розділ 1. Нові виклики та тенденції освіти у галузі географії, краєзнавства та туризму

<i>Покляцький С. А.</i> ІНФОГРАФІКА В ДИСТАНЦІЙНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ ТА НАУЦІ	7
<i>Донченко Л. М., Зав'ялова Т. В., Іванова В. М.,</i> ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ГЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦЯ-ГЕОГРАФА	12
<i>Непша О. В.</i> РОЛЬ І МІСЦЕ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ	18
<i>Прохорова Л. А., Гришко С.В., Непша О.В.</i> ЕКОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ З ГЕОЛОГІЇ ТА ГЕОМОРФОЛОГІЇ ГЕОГРАФІВ-БАКАЛАВРІВ	26
<i>Муромцева Ю.І.</i> ПЕРЕВАГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ	31
<i>Ємельянова Є. С.,</i> РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФРАНЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ	39
<i>Жилін С. В.</i> ПОЗАКЛАСНА РОБОТА ПО ВИВЧЕННЮ РІДНОГО КРАЮ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	44
<i>Резенькова М. С.</i> ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В КУРСАХ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	49

Розділ 2. Географічні проблеми сталого розвитку та екологічної безпеки

<i>Царик Л. П., Царик П. Л., Кузик І. Р.</i> ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ	54
<i>Проценко Н. М.</i> ФОРМУВАННЯ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ	62

<i>Курганевич Л. П., Хавень В. В.</i> , ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПІД ЧАС АНАЛІЗУ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ВОДИ	66
<i>Лоцман П. І.</i> , ІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ЛАНДШАФТНОЇ ЕКОЛОГІЇ	69
<i>Дидів І. Б., Дидів А. І.</i> , ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	74
<i>Дьячкова А. В., Непша О. В.</i> АНАЛІЗ ВІТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ	81
<i>Тугова А.С., Непша О. В.</i> ВИКИДИ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	85
<i>Прохорова Л. А., Челебієва Е.М.</i> ГЕОГРАФІЧНЕ ПОШИРЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	92
<i>Онїкеєнко М. В.</i> ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПРОМИСЛОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	97
Розділ 3. Проблеми фізичної географії	
<i>Прохорова Л. А., Стегареску Х. І.</i> , ОСОБЛИВОСТІ ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ БЕРДЯНСЬКОЇ КОСИ ПІВНІЧНОГО УЗБЕРЕЖЖЯ АЗОВСЬКОГО МОРЯ	102
<i>Слівінський Я. С., Гришко С. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕКЗОГЕННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ	106
<i>Прилуцький С. П., Сажнев М.Л.</i> ПОШИРЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ЕКЗОГЕННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ	115
<i>Сидоренко Т. В., Гришко С. В.</i> ОСНОВНІ РИСИ ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ КОСИ АРАБАТСЬКА СТІЛКА	123
<i>Чонка Д. В., Непша О. В.</i> КОРОТКИЙ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ОПИС ДОСЛІДЖЕНЬ АЗОВСЬКОГО МОРЯ З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ XIX СТ.	127

Розділ 4. Соціально-економічні та демографічні проблеми сучасності.

- Гукалова І. В.* КОМПОНЕНТ СПРИЙНЯТТЯ МІСТ В ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЇХ РОЗВИТКУ 135
- Муромцева Ю.І.* НАДСМЕРТНІСТЬ ТА ЇЇ ВИМІРЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19 140
- Макаренко П. О.* СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА ВИДОБУВАННЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ В УКРАЇНІ 154
- Клиновий Д. В., Петровська І. О.* ФІНАНСИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ОСНОВА ДЛЯ СТАЛОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ 160

Розділ 5. Історико-культурна спадщина та рекреаційно-туристичний потенціал України

- Ільницька-Гикавчук Г. Я.* ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 170
- Бойко З. В., Горожанкіна Н.А.* ВИДИ ТА РОЗМІЩЕННЯ АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ 173
- Єрко А. В., Єрко І. В., Мельник Н. В., Качаровський Р. Є.* ВОЛИНСЬКА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ОБ'ЄКТ КРАЮ 180
- Бенедюк В. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В.* ШКІЛЬНІ МУЗЕЇ КОВЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТИ КРАЄЗНАВСТВА 189
- Скабара Р. М.* ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МУЗЕЙНОГО ФОНДУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ТУРИЗМІ 198
- Комісарова І.М.* РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ОТГ 202
- Чижевська Л. Т., Карпюк З. К., Качаровський Р. Є. Павлушенко М. О.* ОБ'ЄКТИ ПЗФ БАСЕЙНУ Р. СРІБНИЦЯ ЯК РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ 210

Лапченко А.С. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ
ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ. 216

Бойко О. В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ
РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ МІСТ УКРАЇНИ 224

Розділ 6. Тенденції розвитку туристичної галузі в Україні й світі

Смирнов І. Г. РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: ВТРАТИ,
ПОШУКИ ТА НАДБАННЯ (ДОСВІД УКРАЇНИ) 227

Крупіца І. В., Байрачна О. К., ГАСТРОНОМІЧНІ ПОДОРОЖІ В СВІТІ ТА
УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК РЕГІОНАЛЬНОГО ГАСТРОНОМІЧНОГО
ТУРИЗМУ 239

Фастовець О.О. ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ТРЕНД НА РИНКУ
ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ 242

Мендерецький В. В., Белінська М. М. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ 246

Ткаченко Т. Г., Жукова Г. А., ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ІННОВАЦІЙНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ 252

Піткевич В. В. ТУРИСТИЧНІ ПОХОДИ НА БАЙДАРКАХ ПО РІЧЦІ
СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ,
ПЕРСПЕКТИВИ. 257

Поручинська І.В., Поручинський В.І., Слащук А.М. ГЕОГРАФІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ СПОРТИВНО-ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ 265

Сінцов М. О., Ліганенко М. Г. ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ 272

Ткаченко Т. Г., Бутенко Т.А. ПОПУЛЯРНІСТЬ ОКРЕМИХ ВИДІВ
ТУРИЗМУ 279

Ліганенко М.Г., Давидова Д. Б., ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
АНТАЛІЙСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ 283

Дащук Ю. Є., ГЛЕМПІНГ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК
РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНІ 291

Розділ 1. Нові виклики та тенденції освіти у галузі географії, краєзнавства та туризму

УДК 911.3

*Сергій Анатолійович Покляцький, к.геогр.н. с.н.с.
відділу суспільної географії Інституту
географії НАН України, м. Київ;
методист II категорії лабораторії експериментальних
освітніх методик Національного центру
«Мала Академія Наук України», м. Київ*

ІНФОГРАФІКА В ДИСТАНЦІЙНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ ТА НАУЦІ

В режимі затяжної світової пандемії суспільство зіштовхнулося з новими викликами сьогодення. Освіта і наука, як основні рушійні сили розвитку будь якої економіки країни, не стали виключеннями в даній ситуації.

Відповідно, сьогодні ми розглянемо наступну проблему – подача наукових знань та інформації в контексті дистанційної роботи/навчання. Здебільшого, наукові знання, які подаються при викладанні в закладах вищої освіти чи в школі далеко не завжди зрозумілі слухачам – зарозумілі тексти із великим арсеналом складнопідрядних і складносурядних речень, обтяжливі фрази та великий масив інформації відверто лякають людей. Складається таке враження, що знання намагаються донести на поважній латинській, але водночас давно вимерлій мові. Важкість розуміння і сприйняття інформації, призводить до ситуації, коли замість засвоєння нової теми на виході ми маємо «нульові знання». В такій ситуації логічним є хід думок з приводу видозмінення нашої наукової мови. Пошук якогось спільного знаменника у вигляді «есперанто» є просто необхідним кроком для виживання. Зрозуміло, що питання формування нового філологічного словника

науковця/викладача/вчителя це досить масштабна і довготривала річ. Можемо лише зазначити, що нам симпатизує журналістський стиль подачі інформації. Подальший рух вбачаємо саме в цьому напрямі – красива українська мова та подача інформації орієнтована на сприйняття її як мінімум половиною публіки. Ми ж, зацентруємо увагу на подачі тексту і новому представленні матеріалу, які не потребують довготривалого впливання в систему і залежать здебільшого від самого дослідника.

Сьогодні також зросла роль мультимедійних презентацій, через які власне і доноситься інформація до студентів та учнів. Відповідно, окрім видозмінення наукової мови слід також зосередитися на подачі красивого та цікавого матеріалу. Тієї інформації, яка могла би тримати інтерес до навчання і водночас надавати нові знання.

В ролі такого інструментарію ми вбачаємо інфографіку. *Що це?* Інфографіка – це графічне візуальне зображення, основною ціллю якого є швидке та зрозуміле представлення ваших ідей. Оскільки практичні аспекти інфографіки значно випереджають її теоретичні напрацювання та методичний матеріал [1], саме тому важко дійти консенсусу, що ж приховується під ідеями. Досить раціональним вбачається трьох рівневий підхід, де візуалізація ідей подається крізь *дані, інформацію та знання* [2]. Класична інфографіка, яку можна побачити в Інтернеті чи на шпальтах газет і журналів, більше орієнтується на дизайнерський підхід. Для науковців же більш цікавим є не обгортка цукерки, а її якість. Відповідно, в своїх наукових інтерпретаціях інфографіки головним для науковця залишається не загубитися в пошуку форми, орієнтуючись при цьому на представлення змісту. Пропонуємо навести приклади, які б якомога чітко відобразили кожен з рівнів на основі власного кандидатського дослідження, а саме «категорії умов життя населення».

Візуалізація даних орієнтована на представлення масиву статистики: таблиці, діаграми і карти [3]. Наочним прикладом такого типу інфографіки

може бути представлення розрахунків індексу сприятливості соціокультурного розвитку. Інфографіка містить класичну для географії картосхему з легендою, яка поєднується із стовпчиковою діаграмою і містить чітку інформацію про позицію того чи іншого міста (рис.1.).

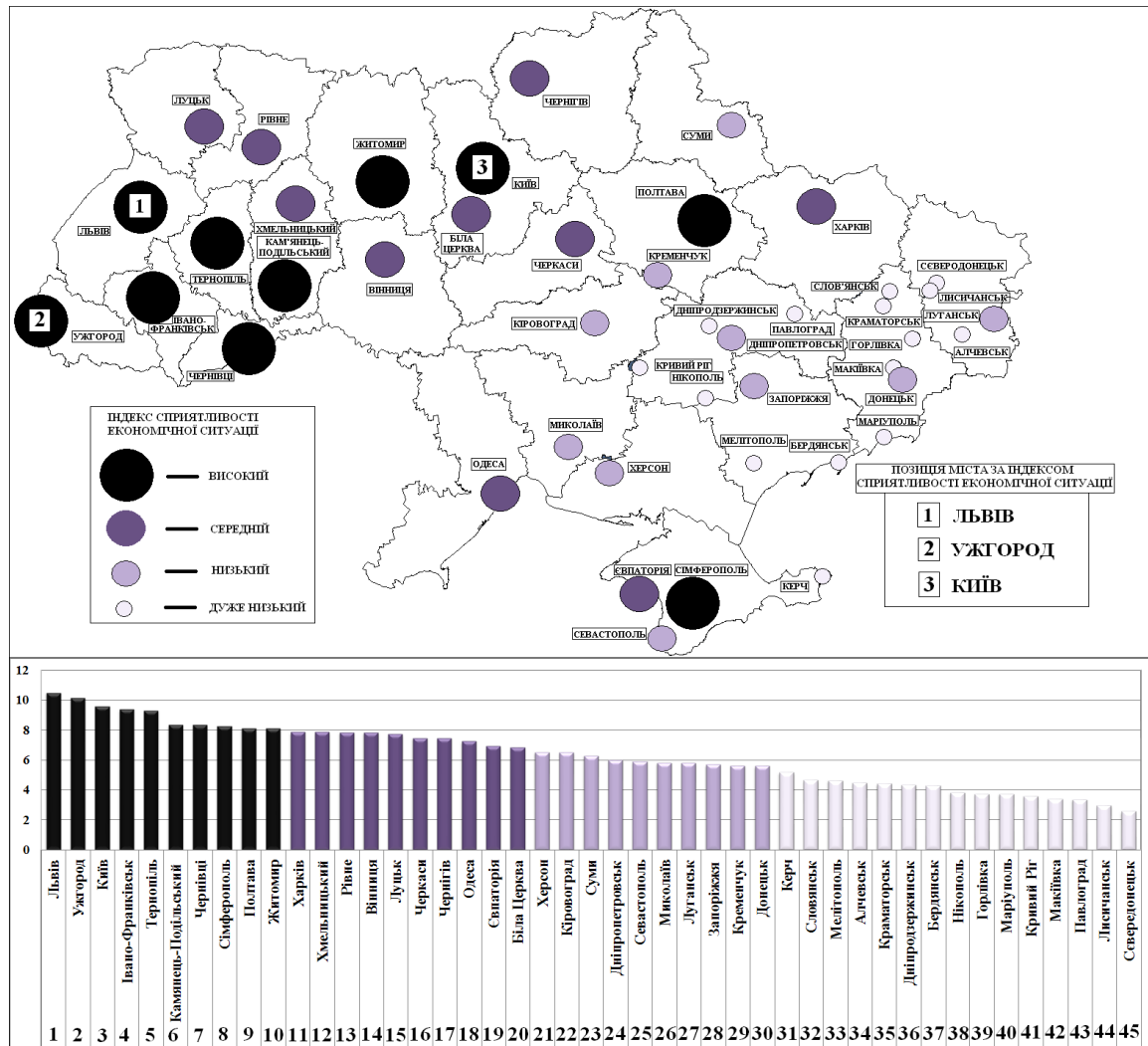

Рис.1 Індекс сприятливості соціокультурного розвитку умов життя великих міст України, 2009р.

Візуалізація інформації відображає різноманіття фактів поєднуючи їх в одну картинку, яку б в текстовому варіанті слід було б відображати на значній кількості сторінок. Ця риса є чи не ключовою в самій сутності побудові інфографіки. Оскільки такий підхід не просто економить час людини, яка знайомиться з дослідженням, а й дозволяє залишатися читачеві в дослідженні. Будемо відверті – далеко не всі науковці пишуть тексти подібні романам, від сторінок яких важко відірвати свій погляд. Прикладом

подібного роду інфографіки є побудована нами хронографічна модель вивчення категорії умови життя (рис. 2.).

В цій моделі робиться акцент на вивченні умов життя в часово-просторовому аспекті з трьох позицій: сприйняття і розуміння людиною умов життя в той чи інший період проживання, які відображаються крізь призму надання переваг тим чи іншим благам; оцінці цієї категорії з наукових точок зору, віддзеркаленням яких є філософські та етичні вчення на які опиралися в різні часові проміжки; подання основних джерел в яких міститься інформація про умови життя в тій мірі в якій вони розумілися в залежності від часу написання книги.

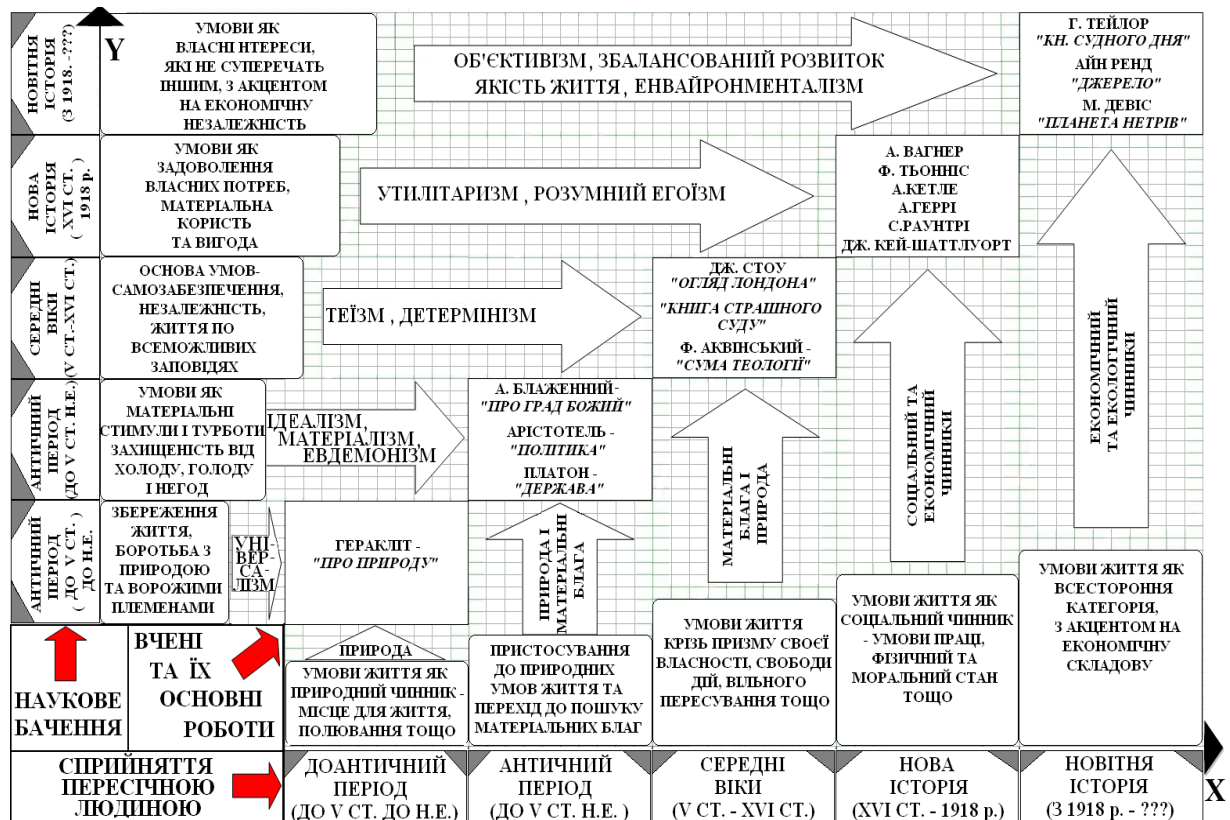

Рис. 2. Хронографічна модель розвитку, вивчення і розуміння категорії умови життя населення

Візуалізація знань є третім і найскладнішим для науковця видом інфографіки. На цьому рівні передбачено подання знань отриманих в ході дослідження. Візуалізація знань – це так би мовити відображення появи нових знань, які продукує науковець. Яскравим прикладом донесення своєї

ідеї може бути побудова методики дослідження умов життя населення великих міст України. Методика відображена в алгоритмі, який презентований трьома рівнями дослідження, кожен з яких містить поетапний план дій (рис.3.).

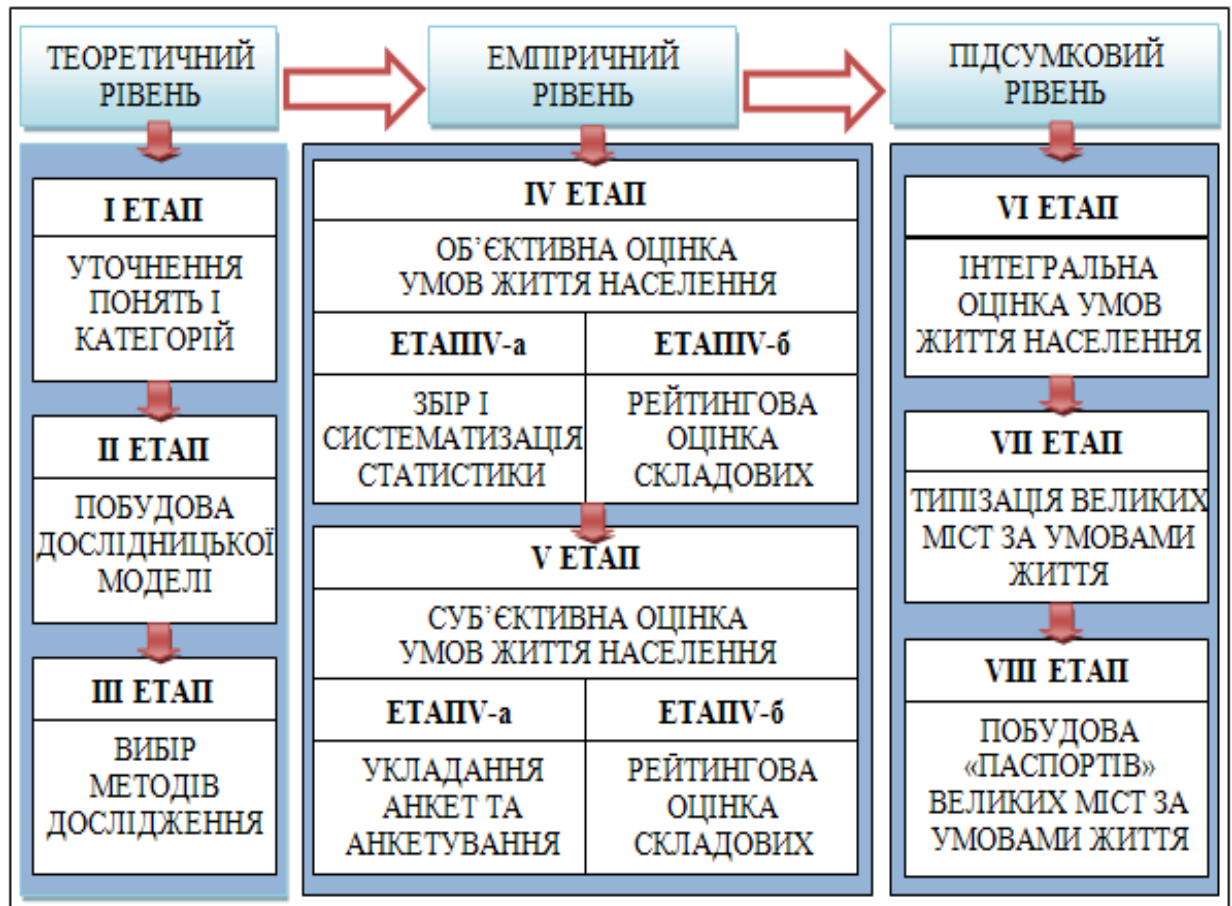

Рис. 3. Алгоритм дослідження умов життя населення великих міст України

Висновки. Інфографіка вбачається нами одним із реальних способів покращення якості представлення географічної інформації. Основними її плюсами є донесення інформації до людини без зайвого тексту; такого роду представлення даних, знань та інформації може покращити практичність географічних досліджень, оскільки мова спілкування є максимально наближеною до розуміння; побудова графічних ілюстрацій фактично не потребує вмінь та навичок користування специфічними комп'ютерними програмами, окрім наявності креативного мислення, яке у кожного науковця має бути апріорі.

Література:

1. Пособие по журналистике данных – [Електронний ресурс] Режим доступу до збірника : http://ria.ru/files/book/_site/index.html
2. Ирина Доброва. Три уровня визуализации: данных, информации, знания / Офіційний сайт Infographer - [Електронний ресурс] Режим доступу до статті: <http://infographer.ru/3dimentions/>
3. Желязны Д. Говори на языке диаграмм: Пособие по визуальным коммуникациям для руководителей / Пер. с англ. – М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2004. – 220 с.

УДК 378.011.3 – 051 : 91

***Лариса Михайлівна Донченко,**
к.геогр.н., доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної
географії та краєзнавства,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

***Тетяна Василівна Зав'ялова,**
старший викладач кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

***Валентина Михайлівна Іванова,**
старший викладач кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ГЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦЯ-ГЕОГРАФА

Сучасна система вищої географічної освіти базується на принципах максимального розвитку особистісного потенціалу кожного студента, виступаючи посередником між запитамі суспільства і цілями професійної діяльності географів, інтегруючи їх в професійній культурі. Професійна культура, як система відносин між людьми певної професії, особливостей їх практичної діяльності та стереотипів поведінки, формує унікальну для представників даного професійного співтовариства структуру особистості, професіогенез який йде від стандартного рішення необхідних професійних

завдань до їх творчого виконання з активною реалізацією потреби в підвищенні статусу і ролі у професійній і соціальному середовищі [1].

Феномен професійної культури досліджувався багатьма провідними фахівцями в галузі соціології праці, економічної соціології й соціології культури (Н. Б. Крилова, Н. П. Лукашевич, Д. Маркевич, Г. М. Соколова та ін.). Вивченню професійної культури майбутніх спеціалістів різних професій присвячені наукові праці Г. А. Балла, М. Г. Бойко, А. Г. Видри, А. В. Винеславської, Н. І. Волошко, Е. А. Климова, А. В. Просфори, В. В. Рибалки. Питання професійної культури знайшло відображення в наукових роботах В. П. Андрущенко, С. У. Гончаренка, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, Н. Г. Ничкало, В. Ф. Орлова, С. О. Сисоевої та інших. Феномен професійної культури досліджувався багатьма провідними фахівцями в галузі соціології праці, економічної соціології й соціології культури (Н. Б. Крилова, Н. П. Лукашевич, Д. Маркевич, Г. М. Соколова та ін.). Вивченню професійної культури майбутніх спеціалістів різних професій присвячені наукові праці Г. А. Балла, М. Г. Бойко, А. Г. Видри, А. В. Винеславської, Н. І. Волошко, Е. А. Климова, А. В. Просфори, В. В. Рибалки. Питання професійної культури знайшло відображення в наукових роботах В. П. Андрущенко, С. У. Гончаренка, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, Н. Г. Ничкало, В. Ф. Орлова, С. О. Сисоевої та інших.

І. С. Сабатовська визначає професійну культуру з точки зору потреби суспільства в людях, які зайняті певною професійною діяльністю. Професійна культура є не лише важливим показником соціальної зрілості особистості, а й комплексом особистісних знань, умінь, навичок, якостей, що визначають готовність до реалізації своїх сутнісних сил у конкретній галузі суспільної праці [5,с.206].

Професійна культура в структурі особистості виступає сукупністю загальнокультурних і професійних компетенцій, норм, правил і моделей поведінки фахівців в умовах виконання певної специфічної діяльності. Як

своєрідна система інформації про цілі і доміанти ідеології професії, способах професійних дій в певних обставинах, професійна культура може розглядатися як образ професії, як система спеціальних переконань і ідей, сфокусованих навколо основних її цінностей [7,с.1-6; 3, с.289].

Професійна культура географа є системне особистісне утворення, структурними компонентами якого виступають цілі даної професії, потреби, заради яких вона здійснюється, спектр знань, умінь і навичок, необхідних для її функціонування, норми професійної взаємодії, цінності та ціннісні орієнтації даної професійної групи.

Особливості компонентів професійної культури визначаються видами професійної діяльності фахівця. Основою професійної компетентності географа є готовність вирішувати комплекс професійних завдань, в рамках:

- науково-дослідницької діяльності (проведення комплексних географічних досліджень;
- аналіз приватних і загальних проблем раціонального використання природних умов і ресурсів, закономірностей формування просторових структур господарства і населення;
- прогноз розвитку територіальних соціально-економічних систем різного рівня;
- оцінка туристично-рекреаційного потенціалу територій та ін.);
- проектної та виробничої діяльності (розробка практичних рекомендацій щодо збереження природного середовища, регіональному соціально-економічному розвитку;
- проектування типових природоохоронних заходів, туристично-рекреаційних систем;
- рішення інженерно-географічних завдань;
- еколого-економічна оптимізація господарської діяльності;
- територіальне проектування, містобудівне та ландшафтне планування; моніторинг соціально-економічних процесів і ін.);

- контрольно-ревізійної діяльності (підготовка документації для комплексної географічної експертизи різних видів проектів;
- участь в контрольно-ревізійної діяльності, соціально-економічному і екологічний аудит;
- участь в розробці та впровадженні стандартів якості життя населення;
- організаційно-управлінської діяльності (участь в організаційній та управлінській роботі, в т.ч. адміністративних органів управління);
- педагогічної діяльності (робота в організаціях, що здійснюють освітню діяльність) [2,6].

Діяльність фахівця-географа набуває статусу професійної, в тому випадку, якщо він вирішує основні професійні завдання, як в стандартних, так і в нестандартних ситуаціях, що можливо при наявності достатнього рівня географічної культури, яка безпосередньо пов'язана з професійною культурою та конкретизується в системі структурних вимог до особистості майбутнього фахівця географа, в її професійній спрямованості, усвідомленні творчого характеру професії, розумінні її значущості.

Основними складовими географічної культури В.П. Максаковський [2] визначає:

- географічну картину світу, кооперуються уявлення людини про природу, суспільство і його ставлення до них;
- географічне мислення, що забезпечує узагальнене відображення зв'язків об'єктів і явищ навколишньої дійсності з позиції просторової приналежності і унікальності території;
- методи географії (загально-географічні, фізико-географічні, методи соціально-економічної географії);
- мова географії, яка здійснює передачу та зберігання географічної інформації за допомогою понять, термінів, фактів, цифр, дат, географічних назв, картографічних знаків, географічних уявлень.

Розглядаючи культуру як «нову якість, що виникає в результаті взаємодії індивідів з природою і соціальним оточенням» [2,с.53], і як передумову поведінки людини, можна визначити географічну культуру як результат соціального впливу на особистість шляхом включення її в процес формування спеціальних (предметних) знань, умінь і навичок, розвитку геопросторового мислення, оволодіння прийомами і способами вирішення професійних завдань.

Розкриваючи сутність географічної культури, слід акцентувати увагу на тому, що вона відображає багатофункціональний характер діяльності фахівців-географів і проявляється на особистісному рівні ступенем сформованості загальних компетенцій, наявністю внутрішнього досвіду (як компонента культури), а на громадському рівні – використанням предметних знань, умінь і навичок, прийомів і способів реалізації професійних функцій в різних видах професійної діяльності.

Розуміння географічної культури як характерної ознаки певної групи людей пояснюється специфікою професійної діяльності географів. Її розвиток пов'язаний із взаємодією спеціаліста з об'єктами і суб'єктами географічного простору і розвитком ціннісного ставлення особистості до навколишнього середовища.

З огляду на специфіку географічної культури, можна визначити критерії та показники її сформованості:

- мотиваційний (наявність мотивації до вивчення географії);
- когнітивний (знання географічної картини світу, особливостей її зміни і становлення, розуміння географічних законів і закономірностей; вміння прогнозувати особливості розвитку географічного середовища);
- діяльнісний (досвід практичного застосування методів географічних досліджень; використання спеціальних (предметних) умінь для вирішення стандартних і нестандартних професійних завдань);

– ціннісно-орієнтаційний (емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього середовища; прагнення до оптимізації відносин в системі «людина - природа - суспільство»; досвід самовдосконалення, професійної самопідготовки, критичне оцінювання своїх вчинків крізь призму соціально-значущих зразків поведінки).

Формування професійної культури географа здійснюється в процесі професійної підготовки, при цьому основне значення в становленні професіонала має розвиток географічної культури, яка визначається як психофізіологічними, індивідуально-творчими особливостями особистості, так і умовами формування професійного досвіду. Географічна культура виступає умовою і передумовою ефективності професійної діяльності і метою професійного самовдосконалення географа. Відображаючи характер професійної діяльності, географічна культура є показником оволодіння членами професійної групи прийомами і способами вирішення професійних завдань в рамках науково-дослідної, проектної, виробничої, контрольної-ревізійної, організаційно-управлінської та педагогічної діяльності.

Практичне значення для вищої географічної освіти, як сфери формування професійної культури, має вивчення компонентів географічної культури, так як облік і використання в практиці викладання їх особливостей, сприятиме формуванню у майбутніх географів образу професії, кращому розумінню і засвоєнню змісту географічної освіти, загальнокультурному і професійному розвитку особистості студентів.

Література:

1. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспект) : монографія. Х. : Основа, 1998. 300 с.
2. Елькін М.В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності: дис. ... канд. пед. наук/ 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Бердянськ, 2004. 260 с .
3. Іозіс І. Поняття «професійна культура» у сучасній науці. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 5 (59). С.289-297.

4. Максаковский В.П. Географическая культура: учеб. пособ. для студ-в вузов. М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1998. 416 с.

5. Сабатовская И. С. Проблема профессиональной культуры в современной отечественной социологической литературе. *Вчені записки Харківського гуманітарного ун-ту «Нар. укр. акад.»*. 2002. Т. 9. С. 206-214.

6. Тімець О.В.. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі фахової підготовки: монографія. Умань: Видавець «Сочінський», 2010. 339 с.

7. Цзя Яочен Професійна культура як вектор успіху. *Innovative Solutions in Modern Science*. № 8(8). 2016. С. 1-6.

УДК 372.891

Олександр Вікторович Непша
старший викладач кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

Постановка проблеми. Практична підготовка студентів є невід'ємною частиною навчально-виховного процесу у педагогічних закладах вищої освіти. Практика забезпечує поєднання теоретичної підготовки студентів з їх практичною діяльністю, що дозволяє застосовувати отримані знання і вміння на практиці і служить одним з ефективних засобів успішної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності. Вона поглиблює і закріплює теоретичні знання, вміння і навички студентів з загально-професійних та спеціальних дисциплін.

Особливістю практичної підготовки майбутніх учителів географії є необхідною умовою організації практики двох видів:

1) навчальні практики, відмінною рисою яких є вивчення природного об'єкта чи явища конкретно на певному місці або місцевості, для того щоб студенти-географи могли зіставити вивчений теоретичний матеріал на яскравому природному прикладі. Побачивши його на власні очі, могли зробити потрібні виміри і розрахунки, провести аналіз і дати прогноз

подальшого розвитку природного об'єкта. В подальшій роботі це дає можливість фахівцеві описувати, аналізувати і прогнозувати будь-який просторовий природний процес;

2) виробничі практики, де педагогічна практика формує у студентів професійні і педагогічні вміння та навички самостійного ведення навчально-виховної роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів. Педагогічна практика дозволяє студентам остаточно переконатися в правильності вибору майбутньої професії.

І тут ключовим моментом є взаємозв'язок навчальних і виробничих практик, тому що без засвоєння матеріалу під час навчальних практик, майбутні вчителі географії не зможуть правильно і точно описати той чи інший природний об'єкт або процес, не зможуть правильно навчити учнів правильному географічному і просторовому мисленню, що не дасть учням повну картину світу.

Одним із сучасних підходів до змісту професійної підготовки вчителя, що дозволяє досягти бажаних результатів освіти, є практичний підхід.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. У наукових працях Л.М.Булави, К.Б. Борисенко, О.В. Барановської, М.О. Барановського, В.П. Воровки, Г.І. Гордашевської, Л.М. Даценко, Л.М. Донченко, О.В. Тімець відзначається, що навчальні практики студентів-географів у закладах вищої освіти є невід'ємною ланкою підготовки майбутніх вчителів географії. Проблема формування професійних компетентностей на виробничій (педагогічній) практиці майбутніх вчителів географії розглядались у роботах вітчизняних науковців: О. Браславської (Тімець), І. Макарович, А. Долгих, Л. Даценко, Л. Донченко, М. Лаврук, Г. Лисичарової, Г. Ламекіної, С. Мантуленко, О. Непші, Л. Маковецької, Л. Прохорової та ін.

Мета статті – визначити роль і місце практичної підготовки в професійному становленні майбутніх учителів географії.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах інформатизації суспільства і розвитку нових технологій перед системою освіти стоїть завдання забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців. У вирішенні даної проблеми велику роль відіграють учителі, від яких залежить підготовка освічених, вихованих випускників, які будуть розвивати, доповнювати і примножувати основи, закладені вчителем, яку б професію вони не вибрали. У зв'язку з цим якісна підготовка вчителя є одним із пріоритетних завдань системи педагогічного професійної освіти.

Основна ідея дослідження полягає в тому, що виявлення об'єктивних можливостей змісту, технологій проведення і оцінки результатів навчальних практик, в загальному контексті формування професійної підготовки, дозволяє посилити практичну спрямованість професійної підготовки у вищому навчальному закладі майбутнього вчителя географії [2, 3, с.39].

Однією з основних тенденцій розвитку вищої педагогічної освіти є реалізація професійного підходу, який стосовно професійної діяльності вчителя, представлений як сукупність загальних принципів, цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу та оцінки освітніх результатів. Значення навчальних практик у підготовці вчителів географії обумовлено не тільки набуттям практичних навичок і умінь, але і «зустрічами» з різними географічними об'єктами, як природного, так і соціально-економічного характеру. Основні форми роботи на навчальних практиках з географії – навчальні екскурсії, топографічна зйомка місцевості, опис компонентів природи і природно-територіальних комплексів, проведення вимірювань і подальших розрахунків, обробка зібраного матеріалу, самостійні польові дослідження [5, с.112].

Не можна не погодитися приєднатися до слушної думки О. Тімець про те, що в системі підготовки майбутніх вчителів педагогічна практика є однією з основних форм в їх професійному становленні, яка дозволяє синтезувати теоретичні знання і практичний досвід [13]. Відомий педагог

К.Д. Ушинський писав: «Методу викладання можна вивчити з книги, або зі слів викладача, але набути навичок у вживанні цього методу можна тільки в результаті тривалої практикою» [14, с. 206-212].

Відмінною рисою географічних навчальних практик є те, що виконувати завдання студентам доводиться колективно, в групах, де результат кожного залежить від уміння працювати в команді, від їх взаєморозуміння і взаємодопомоги. Наприклад, топографічна зйомка місцевості на першому курсі неможлива без участі всіх членів колективу, так як одночасно використовується кілька геодезичних приладів та інструментів. Від спільного виконання поставленого навчального завдання залежить результат всієї групи, і, отже, оцінка за практику кожного студента. Тому навчальні практики мають важливе значення не тільки для процесу навчання географії, а й для можливості виділити об'єктивні завдання навчальних практик для формування професійної підготовки майбутнього учителя географії, які полягають: в стимулюванні мотивів майбутньої професійної діяльності; в закріпленні отриманих студентами теоретичних знань з географічних дисциплін (топографії, геології, гідрології, геоморфології, ґрунтознавства та ін.); в створенні умов для організації навчально-дослідницької та спільної дослідницької діяльності викладачів і студентів; в розширенні можливостей вивчення окремих компонентів природного середовища в польових умовах і отриманні конкретних знань про взаємозв'язок між цими компонентами і їх взаємообумовленості; в створенні умов, безпосередньо орієнтованих на професійно-практичну підготовку майбутніх учителів географії [2,3,5].

Оволодіння педагогічною діяльністю і формування готовності до неї можливі лише в разі взаємопроникнення і взаємозумовленості теоретичної і практичної підготовки майбутнього педагога: жоден компонент професійних умінь і навичок не може сформуватися тільки в аудиторіях.

Виробнича практика базується на теоретичній підготовці майбутнього вчителя на основі психолого-педагогічних і спеціально-наукових предметів, тобто спирається на загальний професійний мінімум, поглиблення і розширення якого можливо тільки в умовах практичної діяльності, що відповідає специфіці конкретного факультету і спеціальності. Вихідними положеннями для її розробки є:

- орієнтація на цілісну педагогічну діяльність студента як єдність взаємодії вчителя та учнів на уроці і в позаурочний час з конкретного предмета, в даному випадку – географії;
- урахування індивідуально-особистісних і професійно значущих особливостей кожного студента як умови вироблення у нього передумов власного стилю в професійній діяльності [12].

Таким чином, основне призначення виробничої практики – підготовка вчителя-предметника до цілісної педагогічної діяльності і якісного виконання всіх його професійних функцій.

Головна мета виробничої (педагогічної) практики – це застосування студентами-географами методичних знань і умінь, отриманих в процесі вивчення курсу «Методика навчання географії», для вирішення завдань освіти, розвитку і виховання школярів [4,10].

Педагогічну практику на IV курсі студенти-географи проходять в 8-му семестрі (6 тижнів) в базових освітніх установах міста. Студент виконує обов'язки класного керівника, вчителя географії в закріпленому за ним класі.

Завдання і зміст педагогічної практики студентів IV курсу:

- розширити і закріпити теоретичні знання зі спеціальних предметів і психолого-педагогічних дисциплін;
- вивчити особливості школи, її навчально-виховної концепції. Виявити освітній профіль, стиль управління в школі дотримуватися прийнятого розпорядку в школі;

- навчитися спостерігати і аналізувати навчально-виховний процес в школі і в закріпленому класі. Проводити спостереження й аналіз уроків, проведених учителями за основними спеціальностями та з інших предметів: математики, української мови, літератури і т.ін.;

- навчитися планувати свою навчально-виховну роботу як вчителя-предметника і як класного керівника. Проектувати свою педагогічну діяльність;

- оволодіти методикою проведення різних типів уроків із застосуванням різних методів і прийомів навчання, які відповідають вимогам уроку відповідно до плану [1,4,10].

В результаті проходження практики студент-географ повинен вирішувати завдання, що відповідають [1,4,9,10,11,13] :

1) ключовій професійній компетентності:

- володіти практичними вміннями і навичками в області методики навчання;

- користуватися традиційними і цифровими (локальними і мережевими) джерелами інформації;

- володіти навичками вирішення професійних завдань в умовах групової, колективної діяльності та інших видів традиційної та інноваційної навчальної діяльності;

2) базові професійні компетентності:

- формулювати цілі навчання і визначати відповідно до поставлених цілей зміст і тип уроку географії;

- відбирати раціональні методи і прийоми навчання, вибирати і самостійно проектувати необхідні мультимедійні цифрові ресурси для навчального процесу;

- оволодіти методикою грамотної організації самостійної роботи учнів, в тому числі методикою організації їх самостійної дослідницької діяльності [6,с.25];

- забезпечувати необхідні методичні умови для роботи учнів у парах і невеликих групах;

- будувати навчальний процес навчання географії з урахуванням індивідуальних особливостей учнів (інтересів, здібностей) з вибором власного алгоритму і темпу навчання;

3) спеціальні професійні компетентності:

- здійснювати пошук, аналіз і відбір засобів навчання для організації навчальної діяльності;

- визначати методи і прийоми раціонального використання традиційних засобів навчання та ІКТ для підготовки до уроків географії;

- розробляти авторські програми елективного курсу з предмету, а також окремих тем шкільних географічних курсів;

- проектувати уроки географії з використанням традиційних засобів навчання і засобів ІКТ, включаючи планування по отриманню та відбору методів керівництва самостійною роботою учнів з різними компонентами освітнього середовища, керівництву навчально-дослідницькою діяльністю учнів [6,с.25, 7,8].

Висновки. В результаті аналізу науково-педагогічної літератури та особистого педагогічного досвіду в ролі керівника навчальної та виробничої практики слід зазначити, що під час проходження практики майбутніх вчителів географії відбувається: формування професійних компетенцій в області освітньої діяльності з предмету «Географія» в загальноосвітніх навчальних закладах; закріплення теоретичних і практичних знань, отриманих під час аудиторних занять; залучення студента до соціального середовища з метою отримання соціально-особистісних компетенцій, необхідних для роботи в освітніх установах; розвиток досвіду самостійної професійної діяльності.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у вивченні особливостей того, як студенти опановують основними функціями педагогічної діяльності вчителя географії на виробничій практиці.

Література:

1. Адобовська М.В., Тригуб В.І. Роль педагогічної практики у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя географії. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Педагогічні науки*. 2019. №. 2. С. 57-61.
2. Борисенко К.Б. Формування фахових компетентностей майбутніх учителів географії в процесі навчальних практик: дисер... к.пед.н., спец.: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Харків, 2019. 350 с.
3. Воровка В.П., Непша О.В. Польова комплексна фізико-географічна практика як форма професійної підготовки вчителя географії. *Збірник наукових праць міжрегіональної науково-практичної конференції за підсумками виробничої практики студентів*, 28 листопада 2005. Мелітополь : ТДАА, 2005. С. 39–42.
4. Донченко Л.М., Іванова В.М., Непша О.В., Сапун Т.О. Роль і місце виробничої практики в професійному становленні майбутніх учителів географії. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. С. 126-130.
5. Донченко Л.М., Непша О.В., Зав'ялова Т.В., Іванова В.М. Особливості формування професійно важливих компетенцій майбутніх учителів географії в процесі практичної підготовки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 2 (69). С. 112-117.
6. Долгих А.В., Даценко Л.М., Непша О.В. Науково-дослідницька діяльність студентів-географів під час педагогічної практики. *Економіко-географічна освіта і національна самосвідомість: актуальні проблеми їх формування* : збірник статей. Донецьк : ДІСО. 2013. С. 25-27.
7. Лаврук М.М. Педагогічна та асистентська практика студентів-географів: навч.-метод. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 126 с.
8. Лисичарова Г.О., Ламекіна Г.О. Посібник до організації та проведення педагогічної практики студентів-географів. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ ім. Олеса Гончара. 2012. 54 с.
9. Непша О.В., Гришко С.В., Блищик М.В., Передерій Д.М. Формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя в процесі виробничої практики. *Актуальные научные исследования в современном мире*. Переяслав, 2020. Вып. 11(67). Ч. 8. С. 134-139.
10. Прохорова Л.А., Непша О.В., Зав'ялова Т.В. Розвиток професійних умінь майбутніх учителів географії в процесі проходження виробничої (педагогічної) практики. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 9. Т. 2. С. 113-117.

11. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Краєзнавча робота студентів під час проходження педагогічної практики в загальноосвітніх школах. *Сучасні проблеми розвитку суспільної географії*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : Видавництво «Альфа-ПК», 2014. С. 114-115.

12. Проценко А.А. Формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури у процесі педагогічної практики: автореф. дис... канд. пед. наук., спец. : 13.00.04. Кропивницький, 2018. 20 с.

13. Тімець О.В. Фахова педагогічна практика студентів-географів (компетентнісний підхід): програма і методичні рекомендації: навч. посіб. Умань : ВПЦ «Візаві», 2010. 60 с

14. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / составитель С. Ф. Егоров. Москва : Педагогика, 1990. Т. 5. 528 с.

УДК 911.3

Лариса Анатоліївна Прохорова

*к.геол.н., доцент, завідувачка кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

Світлана Вікторівна Гришко

*к.геогр.н., доцент, доцент кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

Олександр Вікторович Непша

*старший викладач кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

ЕКОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ З ГЕОЛОГІЇ ТА ГЕОМОРФОЛОГІЇ ГЕОГРАФІВ-БАКАЛАВРІВ

Навчальна практика з геології та геоморфології, як важливий елемент навчального процесу в системі вищої географічної педагогічної освіти, проводиться після вивчення теоретичних і практичних курсів динамічної та історичної геології та загального землезнавства. Значення навчальної практики визначається широкими можливостями для закріплення і подальшого розвитку знань, отриманих студентами на аудиторних заняттях;

вироблення навичок спостереження об'єктів і процесів в природних умовах; розвитку географічного мислення в цілому [2,3,5].

Навчальна практика в значній мірі сприяє формуванню необхідних професійних компетенцій майбутніх педагогів, оскільки стимулює самостійну дослідницьку діяльність і наукова творчість. Знання в області геології і геоморфології необхідна майбутньому вчителю у викладанні курсів географії, в проектній діяльності, при організації краєзнавчої та факультативної роботи, в проведенні польових екскурсій зі школярами [1,с.172-173].

Мета навчальної практики з геології та геоморфології полягає у вивченні особливостей геологічної будови території дослідження; у визначенні морфології, генезису, історії, динаміки розвитку і географії поширення форм рельєфу земної поверхні; в з'ясуванні ролі літогенної основи у формуванні геосистем. Екологічна складова полягає в оцінці ступеня впливу антропогенних чинників на геологічне середовище і рельєфоутворення [6,с.127].

Навчальна практика з геології і геоморфології вирішує низку важливих завдань:

- оволодіння методикою польових геологічних досліджень – спостереження в польових умовах і документування геологічних розрізів, складання зведених стратиграфічних колонок, отримання навичок діагностики, систематизації та оформлення геологічних колекцій, оволодіння методикою роботи з польовим обладнанням, приладами та інструментами [4, с. 20-22];

- освоєння методів геоморфологічних досліджень – морфо метричних, морфоструктурного аналізу, геоморфологічного профілювання і картування, картографічних, аерокосмічних;

- вивчення комплексу екзогенних рельєфоутворюючих процесів, характерних для даної території (площинний змив, лінійна ерозія,

вивітрювання, дефляція, карст, річкова ерозія і зсуви); виявлення їх динаміки під впливом природних і антропогенних факторів;

– виявлення і дослідження техногенного рельєфу урбанізованих територій, районів сільськогосподарського освоєння, водогосподарської діяльності, видобутку корисних копалин, розвитку транспортних комунікацій; визначення ступеня техногенного перетворення рельєфу в зв'язку з виникненням несприятливих екологічних ситуацій [6, с. 127].

Особлива цінність даного виду навчальної діяльності студентів зумовлена тим, що навчальна практика дає можливість виявити прикладні та екологічні аспекти в дослідженні геологічного середовища та рельєфу, оволодіти методикою геолого-геоморфологічних досліджень в умовах сучасного природного і техногенного морфогенезу своєю місцевості.

Екологічний зміст навчальної практики з геологічного вивчення та геоморфології визначається необхідністю вивчення існуючих ризиків прояви несприятливих для людини наслідків його господарської діяльності, що виражаються в акумуляції техногенних відкладень, зміні рельєфу земної поверхні зі створенням техногенних форм, активізації небезпечних екзогенних процесів.

Вивчення наслідків техноморфогенезу проводиться в умовах міської та сільської місцевості. Приблизний план спостереження і вивчення в польових умовах техногенної форми рельєфу (дамби, виїмки насипу, котловану і інших) включає кілька позицій. Визначається її положення в просторі, здійснюється топографічна прив'язка до місцевості, вимірюються лінійні розміри, відносна висота або глибина, дається характеристика висоти і крутості схилів, візуально визначаються і описуються морфологічні ознаки вершин, днищ, терас. З'ясовується співвідношення даної форми рельєфу з іншими природними і техногенними формами рельєфу, виділяється загальний змінений характер поверхні, дається опис мікроформ, що ускладнюють рельєф, із зазначенням довжини, ширини і їх кількості на

одиницю площі. Визначається динаміка проявів сучасних екзогенних процесів, аналізується ступінь зміни рельєфу площинною і лінійною ерозією, дефляцією, схиловими обвальними і зсувними процесами, спровокованими діяльністю людини.

Прикладом негативної техногенної форми рельєфу, створеної в результаті прямого антропогенного впливу з метою видобутку корисних копалин, є кар'єр. Для вивчення кар'єрних виробки, як об'єкта геолого-геоморфологічного дослідження, необхідно визначити його форму і глибину виїмки порід; описати характер бортів (обвальні, осипні, зсувні); вивчити оголення порід, що видобуваються з відбором і документуванням зразків; виявити наявні акумулятивні і денудаційні антропогенні мікроформи в днищі – насипу, гряди, виїмки; відзначити негативні процеси зміни геосередовища (підтоплення, заболочування, схилів і дефляційні процеси, несанкціоноване складування відходів). Також відзначається економічна цінність порід, що добуваються, яка корисна копалина видобувається, в якому обсязі, куди поставляється, для яких цілей використовується, відзначається вплив техноморфогенезу на екологічну ситуацію території населеного пункту.

Зміна морфометричних показників рельєфу, якісного складу і потужності техногенних відкладів, активізація несприятливих екзогенних процесів призводить до морфодинамічної і екологічної напруженості. На території м. Мелітополь та приміської зони полігонами для проведення навчальної практики може слугувати долини р. Молочна та Тащенак, де спостерігається акумуляція техногенних відкладень насипних і наливних ґрунтів, штучне терасування схилів, багаторазовий перетин транспортними дамбами, підтоплення території, антропогенна активізація ерозійних, зсувних і дефляційних процесів, засмічення місцевості. Аналогічні процеси антропогенної трансформації рельєфу характерної для міських яружно-балкових систем. Техноморфогенез відкритих виробок вивчається на прикладі відпрацьованих Вознесенського піщаного кар'єру та інших кар'єрів.

Територія м. Мелітополь має широкі можливості розробки маршрутів і об'єктів навчальної практики для демонстрації та вивчення екологічних наслідків техноморфогенезу, обумовленого різними видами господарської діяльності, оскільки в даний час досягнення геолого-геоморфологічної безпеки природокористування в межах міської межі настійно вимагає проведення відповідальних адміністративних та інженерних рішень.

Під час проходження навчальної практики студенти вчаться вирішувати окремі практичні завдання і приватні наукові проблеми екологічної спрямованості. Студенти-практиканти набувають досвіду узагальнення своїх польових спостережень. Це надає навчальній практиці творчий характер, привносить в неї елементи наукового пошуку, що також дозволяє студентам здійснити вибір тематики наукових студентських проектів, курсових і дипломних робіт. Навчальна практика має чітку професійну спрямованість, що знаходить своє відображення в її змісті.

Література:

1. Воровка В.П., Непша О.В. Відтворення краєзнавчого принципу дослідження при проведенні польових практик фізико-географічного циклу. *Соціально-економічна трансформація суспільства в умовах глобалізації: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф./За заг. ред. В.М. Огаренка. Мелітополь, 6 травня 2005 р. Мелітополь, МІДМУ Гуманітарного університету «ЗІДМУ», 2005. С. 172-173.*

2. Донченко Л.М., Зав'ялова Т.В., Іванова В.М., Непша О.В. Формування екологічних знань і вмінь майбутніх вчителів географії під час вивчення курсу «Загальне землезнавство». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Вип. 63. Т. 2. С. 59-64.*

3. Іванова В.М., Тамбовцев Г.В. Формування екологічної культури майбутніх учителів географії в процесі вивчення дисциплін фізико-

географічного циклу. *Актуальные научные исследования в современном мире*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вып. 11(55), ч. 6. С. 91-96.

4. Іванова В. М., Шелудько О. М. Навчальна практика з геології як умова формування екологічної компетентності майбутніх вчителів географії. *Наукове сьогодні: теоретико-прикладні дослідження та перспективи*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 17 травня 2019 року / За ред. Л.М. Донченко, І.А. Арсененко, В.Д. Гапотія, С.І. Пачева, Л.А. Прохорової, О.М. Ситника. Мелітополь: Вид-во МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2019. С.20-22.

5. Непша О.В., Гришко С.В. Роль навчальних практик у формуванні професійних компетентностей майбутніх вчителів географії. Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські обрії сьогодні» 19 листопада 2020 р. Херсон: ХДАЕУ, 2020. С.91-93.

6. Прохорова Л.А. Основні положення проведення навчальної практики з геоморфології зі студентами-географами. Збірник тез II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «II Шкловські читання «Проблеми сучасних природничо-математичних наук та методик їх викладання» . Глухів, 2020. С.127.

УДК 910; 378

Юлія Ігорівна Муромцева
к.екоп. н., доцент, доцент кафедри географії і
методики викладання географії,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ПЕРЕВАГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Минулий рік, який у більшості людства асоціюється з епідемією COVID-19, означив нові вимоги та виклики, як освітянам, так і здобувачам освіти. У березні 2020 року всі заклади освіти перейшли на дистанційне

навчання. Пандемія призвела до активного залучення дистанційних методів у сфері освіти протягом 2020 року в усьому світі та в Україні також. Освітняни опинилися в ситуації обмеженого часу, коли потрібно було швидко організувати дистанційне навчання школярів та студентів. Причому, необхідно було враховувати, що різні дисципліни і форми навчально-наукової та виховної роботи потребують відмінних методик дистанційного навчання.

Узагальнюючи досвід дистанційної роботи кафедри географії та методики викладання географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, можна сказати що і викладачі і студенти швидко адаптувалися до навчального процесу за нових умов та досягли цілей освітнього процесу. За наслідками освітнього процесу у 2020 році можна виділити наступні особливості та переваги дистанційного навчання.

Організація освітнього процесу на дистанційній основі у ХНПУ ім.Г.С.Сковороди проходила за допомогою платформи Мудл (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) - модульно об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища, або системи управління навчанням, (курсами) , яка надає викладачам, студентам та адміністраторам великий набір інструментів для комп'ютеризованого навчання, зворотного зв'язку та контролю над цими процесами.

Розробка повноцінного складного курсу, який містить лекційний матеріал, завдання для практичних і семінарських занять, електронні ресурси, матеріали для самостійної роботи, тестові завдання тощо, вимагає досить багато часу незалежно від того, чи є у викладача готові напрацювання, чи цей курс потрібно розробляти з нуля. Наповнення платформ Мудл контентом для дисциплін вимагає систематичної роботи викладача протягом семестру.

Лекційні, семінарські та практичні заняття, а також консультації, кураторські години проводилися за допомогою відеоконференційного

зв'язку, який можна реалізувати завдяки сервісам Google Meet, ZOOM, Skype, Viber, Telegram, тощо. Ці сервіси дозволяють проводити групові та індивідуальні заняття, завдяки можливостям демонстрації екрану, проводити презентації лекцій, семінарських доповідей студентів, демонструвати фото, відео, проводити демонстрацію практичних занять, які вимагають застосування певного програмного забезпечення, наприклад, застосування EXCEL. Крім того, зазначені сервіси дають змогу записувати проведені заняття викладачам і студентам та зберігати їх у форматі відеофайлів.

Особливістю проведення лекційних та практичних занять з географічних дисциплін є застосування різноманітного картографічного матеріалу. Сервіси Google – від Google Maps та Street View, а також ресурс Вебкамери світу - <https://www.earthcam.com//> можна використовувати для опрацювання навчального матеріалу з багатьох тем і предметів. На порталі Національного географічного товариства представлений великий вибір навчальних та науково-популярних відеофільмів, величезна колекція фотоматеріалів <https://www.natgeotv.com/>.

Для створення студентами картограм та картодіаграм з дисциплін соціально-економічної географії використовувалися можливості сайту <https://app.datawrapper.de/create/map>. (Рис. 1).

При викладанні дисципліни «Методи географічних досліджень», зокрема при вивченні дистанційних методів досліджень використовувалася платформа НАСА Джованні - <https://giovanni.gsfc.nasa.gov/giovanni/> Giovanni (є аббревіатурою від GES-DISC Interactive Online Visualization ANd and aNalysis Infrastructure) - це веб-інтерфейс, який дозволяє користувачам аналізувати сіткові дані НАСА з різних спостережень із супутника та поверхні. Ця платформа дає можливість спостережень за супутниковими знімками Землі, а також проводити аналітичні дослідження за допомогою потужних статистичних даних, що там зберігаються. Джованні дозволяє вивчати дані про хімію атмосфери, атмосферну температуру, водяну пару та

хмари, атмосферні аерозолі, опади, хлорофіл та поверхневу температуру океану. Наприклад, студенти аналізували динамічні зміни різних шкідливих викидів в атмосферне повітря над територією України. Основні аналітичні функції Джованні виконуються системою аналізу та відображення сітки (GrADS).

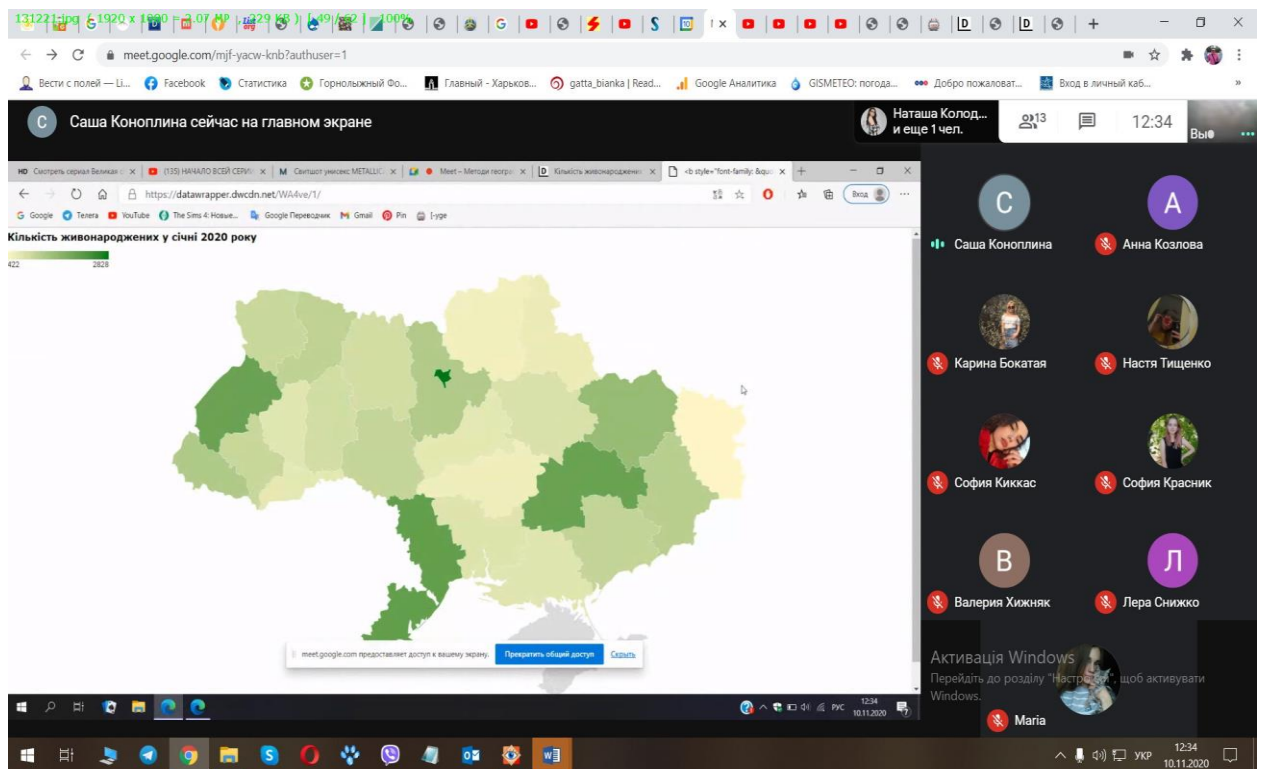

Рис. 1 Фрагмент практичного заняття зі студентами 1 курсу з дисципліни «Методи географічних досліджень».

Платформа Джованні дозволяє отримувати доступ до даних з декількох віддалених сайтів, підтримує різні формати даних, включаючи ієрархічний формат даних (HDF), HDF-EOS, загальну мережеву форму даних (netCDF), двійковий файл GRIdDED (GRIB), а також двійкові та різні типи графіків, включаючи площу, час, Ховмоллер та анімацію зображень.

Проведення навчальної географічної практики. Навчальна (географічна) практика проводилася згідно навчального плану з 25.05.2020 по 06.06.2020 дистанційно (за місцем знаходження здобувача). Метою практики були: закріплення здобувачами знань набутих при вивченні дисциплін першого року навчання (екологія, загальне землезнавство, історична географія);

організація спостережень за фізико-географічними об'єктами, процесами і явищами, ознайомлення з місцевими природно-територіальними комплексами і на цій основі закріпити знання про загальні закономірності розвитку природи; розвинути у студентів вміння встановлювати зв'язки між компонентами природи; сформувати уміння та навички проведення спостережень у природі, збирання і опрацювання польового матеріалу [3].

Практику успішно пройшли та склали залік 10 студентів-географів 1-го курсу. Завдяки дистанційній формі проведення практики суттєво розширилася географія практики, охопивши 5 областей України – Харківську, Полтавську, Дніпропетровську, Луганську та Донецьку. Протягом практики щоденно відбувалися групові та індивідуальні онлайн-консультації через університетську платформу Moodle, а також Google-Meet, viber та e-mail. У перший день було проведено інструктаж з техніки безпеки, вирішено організаційні питання практики. У наступні дні студенти слухали консультації та роз'яснення з основних тем практики. Здобувачі самостійно формували маршрути для спостережень на місцевості за означеними темами, проводили фотозйомку, опис, необхідні вимірювання, розпізнавання географічних об'єктів (рослин, тварин, природних зон, форм рельєфу, тощо), в т.ч. за допомогою мобільних додатків - PlantNet Plant Identification, PlantSnap (розпізнавання рослин), SoilMapp, SOILapp (розпізнавання ґрунтів), [атласу хмар](#).

Протягом усієї практики здобувачі складали власну гугл-карту (див. Рис. 2), в яку заносили точки спостережень з фотографіями, характеристиками та описом об'єкта досліджень. У камеральний період практики готували загальні звіти та груповий звіт за бригадами. Всі дослідні та організаційні роботи студентів закінчилися завантаженням звіту та щоденника практики на платформу Moodle. 10 червня відбулася підсумкова конференція з практики, проведена через Google-Meet, у якій прийняли участь усі практиканти та успішно склали залік.

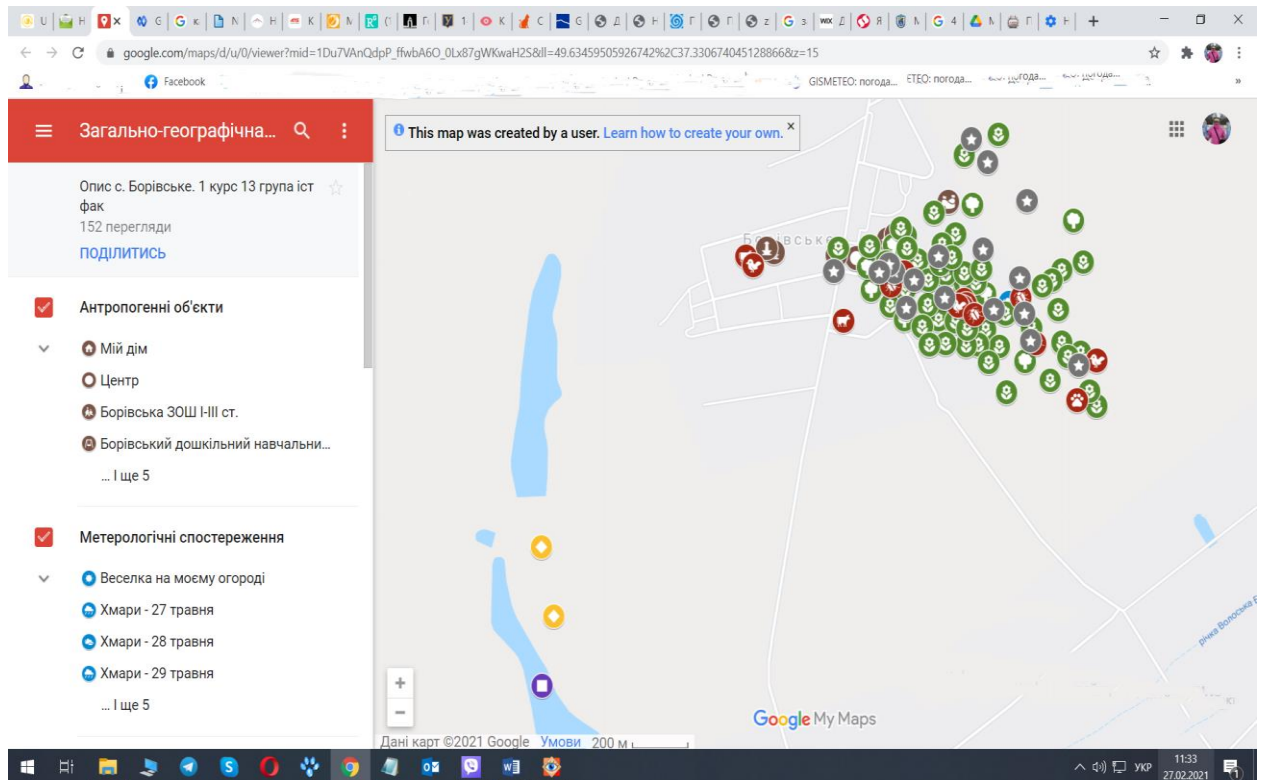

Рис. 2. Приклад звіту з географічної практики на гугл-карті студенткою 1 курсу спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) ХНПУ ім. Г.С. Сковороди.

Дистанційна форма навчання дозволила активніше використати цифрові засоби та інструменти навчання й дослідження, розширити географію практики. Проте, складністю дистанційної практики було неможливість проведення деяких колективних спостережень і вимірювань (зокрема, гідрологічних), також траплялися поодинокі випадки втрати зв'язку зі студентом через грозу у сільській місцевості та проблеми з електропостачанням та інтернетом внаслідок цього. В цілому, завдання практики було виконане

Також важливо відмітити, що дистанційна освіта нині вимагає якісних знань іноземної мови та активних комунікативних навичок іноземною мовою. Так, частина перерахованих вище сайтів, платформ і мобільних додатків є англomовними. Також здійснення науково-пошукової роботи студентами у дистанційному форматі вимагає знання фахової термінології державною та іноземною мовами. Як вказує Ємельянова Є.С., нова термінологічна лексика входить і закріплюється в професійному

дискурсі в результаті когнітивної діяльності фахівця тієї чи іншої галузі, що полягає в концептуалізації та категоризації нових і вже наявних різних типів знання.[1], [2]. Майбутнім фахівцям – учителям географії та здобувачам за суміжними професіями - екскурсовода, менеджера туризму важливо постійно знаходитися в інформаційному потоці, вміти орієнтуватися в ньому і швидко здобувати необхідну інформацію для прийняття рішень, розв'язку практичних завдань.

Переваги дистанційної форми проведення лекцій та семінарів виявилися в тому, що такий формат проведення занять знімає питання дефіциту забезпеченості мультимедійними засобами, комп'ютерними класами у навчальному закладі. Проте, як відмічають автори І. Когут, Ю. Назаренко, О. Сирбу [4] - «8,8% респондентів сказали, що їхні сім'ї не мають комп'ютера. За даними опитування, проведеного освітнім обмудсменом, більшість дітей (81,6%) використовували мобільні телефони, імовірно смартфони, для дистанційного навчання. Натомість менше користуються ноутбуком (45,6%) та стаціонарним комп'ютером (34,3%). Водночас не всі завдання можливо виконувати на телефоні, тому діти могли потребувати ноутбуків чи комп'ютерів, які належали батькам. Якщо ж батьки також працювали дистанційно, це могло ускладнювати як навчання, так і роботу. Ще складнішою могла бути ситуація в сім'ях, де більше однієї дитини шкільного віку. Те саме стосується і вчителюк, які могли бути вимушені ділити технічні засоби зі своїми дітьми або іншими членами родини».

Аналізуючи досвід дистанційної роботи кафедри географії та методики викладання географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, можна сказати, що процес дистанційного навчання вимагає:

- комп'ютерної грамотності на високому рівні – шукати, редагувати, завантажувати, демонструвати фото-, відео- текстовий, картографічний, цифровий та ін. контент;

- - знання іноземної (англійської) мови, професійної термінології;
- наявності технічних умов – персонального комп'ютера або ноутбука.

Серед проблем дистанційного навчання можна виділити:

- технічні (перевантаженість системи Moodle, епізодичні проблеми з мережею Інтернет серед учасників освітнього процесу);
- незаплановані витрати часу на освоєння нових технологій і методів навчання, наповнення контентом освітніх платформ;
- проблеми ідентифікації студента у групах, з якими не було зустрічей офф-лайн;
- брак живого спілкування на лекціях і семінарах, колективної взаємодії на польових практиках.

До переваг дистанційної освіти можна віднести:

- роботу у домашніх комфортних умовах;
- територіальна мобільність у роботі й навчанні;
- можливість як синхронного, так і асинхронного навчання;
- економію витрат часу на дорогу до вишу та назад;
- ширше застосування аудіо-, візуальних, інтерактивних та інших способів навчання.

Отже, дистанційна освіта має як переваги, так певні недоліки і ставить нові вимоги до обох учасників педагогічного процесу.

Література:

1. Ємельянова, Є.С., Амеліна, С.М., Жук, Л.Я. (2013). *Термінологія і професійна комунікативна культура фахівців аграрної сфери: монографія*. Харків: Щедра садиба плюс. Термінологія і професійна комунікативна культура фахівців аграрної сфери: монографія / Ємельянова Є.С., Амеліна С.М., Жук Л.Я.; Під заг.ред. Є.С.Ємельянової. – Х.: Щедра садиба плюс, 2013. – 260 с.
2. Емельянова Е.С. Научные принципы обучения специальной терминологии в высшей школе. Мир языков: ракурс и перспектива: [Электронный ресурс]: материалы VI Международной науч.-практ. конф., Минск, 22 апреля 2015 г. В 7 т. Т.6 / редкол. : Нижнева (отв.ред.) Электрон. Текст дан. Минск: БГУ, 2015. Загл. С экрана № 002912062015. Деп.в БГУ 12.06.2015. – том 1. – 128 с. – С. 22 – 30

3. Муромцева Ю. І. Методичні вказівки до виконання магістерської роботи з "Географії" / Ю. І. Муромцева, В. В. Піткевич, О. Г. Стадник. – Харків : ХНПУ, 2019. – 40 с.
4. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії (2020) І. Когут, Ю. Назаренко, О. Сирбу. Режим доступу:
<https://cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii>

УДК 811

*Євгенія Степанівна Ємельянова,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка, м. Харків*

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФРАНЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ

Проаналізовано та висвітлено досвід організації самостійної роботи майбутніх фахівців туристичної галузі співробітниками інформаційних центрів закладів вищої освіти Франції. Подано критерії відбору рекомендацій для ефективної організації самостійної роботи, виділено її основні види та актуальні принципи.

Ключові слова: самостійна робота, зарубіжний досвід, заклади вищої освіти Франції, майбутні фахівці з туризму.

В умовах пандемії COVID-19 особливого значення набуває удосконалення і переформатування організації самостійної роботи студентів закладів вищої освіти. Стратегічною метою української системи освіти в галузі туризму є її інтеграція у світовий та міжнародний простір, утвердження її високого статусу та конкурентоспроможності [3, с. 110]. Враховуючи те, що аналіз динаміки туристичних потоків та соціально-демографічних чинників розвитку туризму на Харківщині дозволяє виділити позитивні тенденції розвитку туризму в регіоні у попередні роки [1; 2] та зростання зацікавленості в організації віртуальних турів на міжнародному

рівні в умовах всесвітньої пандемії, отримання практичних навичок результативної самостійної роботи майбутніх фахівців туристичної індустрії є пріоритетним завданням навчання. Традиційно вітчизняні науковці розглядають самостійну роботу як потужний засіб сучасної освіти та виховання, інструмент активізації навчання у вищій школі (Амеліна С., Вертегел В., Калашник Н., Пуховська Л.), виокремлюючи високий потенціал самостійної роботи для набуття практичних навичок професійної діяльності у туристичній індустрії (Муромцева Ю., Рудницька Н., Чорна Л.). Одночасно досвід зарубіжних, зокрема французьких закладів вищої освіти висвітлено недостатньо, що і зумовлює мету нашої статті: подання критеріїв відбору рекомендацій для ефективної організації самостійної роботи, виділення її основних видів та актуальних принципів на основі аналізу досвід організації самостійної роботи майбутніх фахівців туристичної галузі співробітниками інформаційних центрів закладів вищої освіти Франції.

Досвід Франції у розробці загальноєвропейських принципів організації освіти, демократичних засад у діяльності університетів є важливим для освітян усіх країн. Загальновідомою і загальновизнаною є не лише велика культурна спадщина Франції, але також її відкритість до нових тенденцій в галузі освітньої діяльності. Саме тут ще у 1968 році відбулося кардинальне переосмислення традиційних освітніх принципів, що призвело до радикальної реформи освітньої системи в дусі її демократизації, визнання необхідності самоосвіти та розкриття індивідуальних граней особистості. Болонська декларація сформулювала вимоги та критерії до національних систем вищої освіти у світлі утворення єдиного європейського освітньо-наукового простору. Цей документ підкреслює, що „Європа Знань – незамінний чинник суспільного та людського розвитку, консолідації та збагачення європейського громадянства, надання знань, необхідних для того, щоб відповідати на виклики нового тисячоліття, посилення значення спільних цінностей, що належать до єдиного соціокультурного простору” [4,

с. 24]. Неможливо переоцінити роль сервісних послуг бібліотеки в організації самостійної роботи, а значить, і самоосвіті та самовдосконаленні сучасних європейських студентів.

Аналіз наукової літератури, участь у міжнародних проектах та досвід науково-педагогічних стажувань у Франції дозволяє констатувати, що сьогодні бібліотеки закладів вищої освіти Франції входять до складу Центрів документації та інформації (CDI – Centre de Documentations et d'Informations) або до Центрів документації та пошуку (CDR – Centre de Documentations et de Recherches). У таких Центрах можна знайти необхідну інформацію не тільки на паперових, але й на електронних носіях, скористатися цифровими ресурсами та віртуальними сервісами. Проблема розшуку, аналізу і опанування інформацією, а звідси і проблема самостійної роботи, являє собою одну з найбільш актуальних у підготовці майбутніх фахівців туристичної галузі.

Завдання сучасної освіти полягає в тому, щоб підготувати фахівця, який володів би не тільки певною сумою знань, але міг би й у подальшому самостійно поповнювати їх, удосконалюючи свою професійну підготовку. Тільки ті знання, до яких студент прийшов самостійно через власний досвід, думку і діяльність, стають дійсно міцним його надбанням. Зауважимо, що робітники інформаційних Центрів (бібліотекарі, консультанти та документалісти) не тільки допомагають у розшуку інформації, але й проводять цикл спеціальних занять для студентів перших років навчання. Метою цих занять є знайомство студентів із методикою самостійного ефективного розшуку, аналізу та синтезу інформації. Важливо, що сучасні рекомендації щодо розшуку інформації при самостійній роботі студентів не передбачають нав'язування однієї уніфікованої системи. Навпаки, вони залишаються відкритими та гнучкими, придатними для використання в окремих особливих випадках. Це зумовлюється зокрема тим, що Франція має надзвичайно інформативну базу стосовно методології і техніки розшуку

необхідної інформації. Спеціальні програми передбачають оперативне донесення всієї інформації на рівні психологічного сприйняття різних моделей, використання як звичайних, так і надсучасних технологій та знарядь з розгалуженою системою електронного контролю за всіма процесами [6, с. 38]. При цьому рекомендації для ефективної організації самостійної роботи залишаються багатоцільовими (придатними для використання у досягненні різноманітних цілей, поставлених у процесі планування завдання); гнучкими (прийнятними для використання в різних обставинах); відкритими (їх можна й далі розширювати та уточнювати); динамічними (перебувають у постійному розвитку відповідно до потреб користувачів); легкими для сприйняття (представлені у легко зрозумілій формі та придатні для використання тими, кому вони адресовані); недогматичними (не повинні бути однозначно прив'язаними до певної освітньої теорії або практики). Створення зрозумілих, прозорих і логічних рекомендацій для різних категорій користувачів інформаційних Центрив вищих навчальних закладів Франції відбувається на базі тісного співробітництва між документалістами – бібліотекарями та викладачами спеціальних дисциплін. На основі аналізу наукової літератури, багаторічної педагогічної практики та досвіду науково-педагогічних стажувань у закладах вищої освіти Франції виділяємо основні види навчальної самостійної роботи: репродуктивна самостійна робота (відтворювального характеру); реконструктивна самостійна робота (укладання опорної схеми, плану, конспекту, тези, анотації, реферату тощо); творча самостійна робота (вимагає аналізу проблемної ситуації, отримання нової інформації). Всі види самостійної роботи студентів є суттєвою, значною складовою частиною кредитно-модульної системи навчання і потребують розроблення методологічних комплексів, які створюються за інноваційними технологіями з урахуванням накопиченого педагогічного досвіду і своєрідності певного навчального закладу.

Одним із поширених способів організації самостійної роботи та інтенсифікації навчання є проектна робота. Метод проектів був запропонований американським педагогом У. Кілпатріком на початку ХХ століття. Головною метою цього методу було надання учням можливості для самостійного отримання знань у процесі вирішення практичних завдань та проблем, що спонукали до пошуку необхідної інформації в різних джерелах. Сьогодні в системі вищої освіти Франції реалізація міждисциплінарних проектних робіт є обов'язковою складовою самостійної роботи студентів. Викладачі спеціальних дисциплін допомагають студентам чітко визначити тему, проблему і мету проекту, обговорюють структуру проекту та складають приблизний план роботи. В інформаційних Центрах студенти отримують рекомендації з оптимального пошуку інформації, роботі з різноманітними джерелами, створенню власної системи збереження інформації. На етапі аналізу зібраної інформації та підготовки до презентації проекту студенти працюють самостійно. Демонстрація результатів проекту (захист проекту) проводиться перед комісією, до складу якої обов'язково входять викладачі спеціальних дисциплін, викладачі мовних кафедр та представники інформаційних Центрів. Такий склад комісії дозволяє оцінити проектну роботу не тільки з урахуванням специфіки конкретної навчальної дисципліни, презентабельності та естетичності результатів, але й врахувати риторичні навички студентів, їх уміння висловити та захищати свої погляди, робити висновки, брати участь у дискусії.

Таким чином, методи вивчення і викладання в інформаційних Центрах вищих навчальних закладів Франції допомагають студентам формувати й розвивати навички, знання та вміння, необхідні для того, щоб стати справжніми професіоналами, відповідальними і готовими до співпраці з іншими людьми. В цілому це сприяє підготовці студента до ринку праці, до майбутньої конкурентоспроможності та до активної громадянської позиції. демографічних чинників розвитку туризму на Харківщині дозволяє виділити

В сучасному суспільстві оволодіння стратегією та практичними навичками навчання протягом усього життя перше за все за допомогою самоосвіти є необхідним для достойної відповіді на виклики економічної конкуренції та новітніх технологій, а також для зміцнення соціальної єдності, забезпечення рівних можливостей та належної якості життя.

Література

1. Муромцева Ю. І. Аналіз динаміки туристичних потоків Харківщини. Географія та туризм : матеріали заочної наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 30 січ. 2018 р. Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2018. С. 17-25. Режим доступу: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/1660>
2. Муромцева Ю. І. Соціально-демографічні чинники розвитку туризму на Харківщині / Ю. І. Муромцева // Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]. Сер. : "Історія та географія". Вип. 56. Харків.: Колегіум. – 2019. С.110–116. <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/3926>
3. Фоменко Н.А. (2005). Педагогіка вищої школи: методологія, стандартизація туристської освіти. К.: ТОВ Видавничий дім «Слово», 2005. 216 с.
4. Франція у європейському просторі вищої освіти / Упоряд. Г. Г. Крючков, В. Б. Бурбело. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. 169 с.
5. Je vais en France / Red. J.- P. Roumegas. Paris: CNOUS, 2019. 266 p.
6. Le Guide de l'Etudiant ESA. Angers: ESA, 2016. 178 p.

УДК 371

*Сергій Валерійович Жилін,
заступник директора з НВР,
учитель географії КЗ «ХНБК №106», м.Харків*

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА ПО ВИВЧЕННЮ РІДНОГО КРАЮ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

В даний час відзначається зростання інтересу до вивчення історії культури, природи рідного краю. Мала батьківщина дає людині набагато більше, ніж він в змозі усвідомити. На жаль, ми ще невміло використовуємо

поєднання програмного та краєзнавчого матеріалу з метою формування в учнів загальнолюдських цінностей, уявлень про цілісність світу, природи, людини.

Аналізуючи роботу з природознавства, прийшов до висновку, що учні мало знають про малу батьківщину, рідний край. Але навіть наявний невеликий обсяг матеріалу носить абстрактний характер. Неконкретність призводить до складності сприйняття і розуміння даного матеріалу. Щоб підвищити пізнавальний інтерес до історії краю, його сьогодення і майбутнього, до природи рідного краю, я звернувся до аналізу даної проблеми і пошуку шляхів її вирішення.

Для чого ж слід вивчати свій край? Що вивчати? Як викладати краєзнавчий матеріал?

Мета краєзнавчої освіти визначається, перш за все, віковими пізнавальними можливостями.

Початковий ступінь - вступний курс, який сприяє усвідомленню важливості навколишнього його світу.

Другий ступінь - об'єднання краєзнавства з іншими навчальними дисциплінами. При цьому не менш важливим етапом роботи з краєзнавства є цілеспрямована позакласна і позашкільна виховна робота. Велике значення має зв'язок з соціосередой (батьками, установами міста, здатними допомогти в освоєнні соціальної, культурної, природного середовища рідного краю). Така організація краєзнавчої роботи сприяє усвідомленню свого місця в навколишньому світі («Я - моє місто»), значення рідного краю в історії і культурі України («Я - моє місто, мій край, моя Вітчизна»). Вона не дозволяє скотитися на позиції місництва при вивченні краю і в той же час сприяє формуванню громадянськості.

Для чого ж вивчається свій край в початковій школі? Зупинюся на цьому більш детально. Саме в початковій школі закладаються основи пізнавального інтересу до вивчення міста як навколишнього мікроклімату,

створюються умови для формування моральних почуттів. Дитина на доступному для нього рівні відкриває в звичному оточенні нові сторони, вчиться грамотно з ним взаємодіяти та ін..

Чим раніше дитина почне знайомитися з побутом, традиціями свого народу, з минулим рідного краю, процесом його розвитку, тим швидше буде занесений в душі маленьких громадян «вірус» причетності любові до Батьківщини і гордість за приналежність до великого, мудрого, працьовитому українському народові, а без цього неможливе виховання патріота, захисника і творця.

Необхідно розвивати патріотичні почуття, історична свідомість, соціальну активність, поглиблювати знання і уявлення про навколишній світ через практичну краєзнавчу діяльність.

Загальним предметом вивчення є природа, населення, господарство, історичне минуле, мистецтво, культура.

Мета краєзнавчої освіти - формування знань, умінь і ціннісних орієнтацій, відповідних культуросообразності поведінки в нашій країні і регіоні, розвиток творчих здібностей, виховання поваги до культури та історії рідного краю.

Завдання краєзнавчої освіти:

1. Формування культури поведінки, розуміння особливостей нашого регіону на основі формування системи знань про природу нашого краю, його історії, населення, побут, культуру.
2. Формування уявлень про цінності літературних і художніх творів як джерела пізнання культури та історії рідного краю.
3. Виховання громадянської позиції, дбайливого ставлення до пам'ятників історії, культури краю, збереження традицій.
4. Розвиток творчих здібностей, науково-дослідних умінь засобами регіональної культури.

5. Краєзнавчий матеріал поєднує в собі навчальні, виховують і розвиваючі функції.

Обсяг краєзнавчого матеріалу може бути різним і залежить від значимості місцевих пам'яток і подій в історії країни, від історично сформованих умов краю, його вивченості.

Форми роботи можуть бути різними:

1. Ігри-подорожі.
2. Заняття-дослідження.
3. Екскурсії.
4. Аукціони знань.
5. Практичні заняття.
6. Свята, пов'язані з народними традиціями.
7. Пошукова робота.

Усі дії по краєзнавчій тематики необхідно привести в систему. Така робота допомагає бачити результати праці, дає всю картину по засвоєнню краєзнавчих знань, допомагає планувати роботу на уроці і в позаурочний час. На основі цього плану вчителя в 5 класі будуть знати, що вже пройдено і над чим потрібно працювати в наступному класі, тобто дотримується спадкоємність у вивченні рідного краю.

Краєзнавчий матеріал цінний не тільки у виховному значенні, він дозволяє значно розширити можливості розвитку дитини відповідно до його здібностям; формувати саморозвивається особистість шляхом виховання самостійності, самоорганізації, самореалізації; розвивати інтелект дітей і емоційне сприйняття ними дійсності; гармонійно розвивати особистий потенціал кожного учня.

Краєзнавча робота сприяє розвитку спеціальних літературних і художньо-прикладних здібностей дітей. Є можливість проявити творче мислення, відчувати себе значущим для колективу.

Молодший шкільний вік відрізняється інтенсивним формуванням багатьох психічних новоутворень. У зв'язку з цим вивчення рідного краю доцільно розглядати як ряд етапів. Так, у 2 класі розглядаються окремі об'єкти і явища навколишнього природного і соціальної дійсності. При цьому на найдоступніших для дітей прикладах встановлюються зв'язки і залежності, що існують між ними. Програма навчання в 3 і 4 класах побудована таким чином, що нові знання базуються на раніше отриманих, доповнюючи і поглиблюючи їх.

Протягом усіх років навчання в початковій школі учні під керівництвом учителя можуть зібрати дані про себе, про свою сім'ю, про місце проживання та ін. В окремий альбом, який вручається в якості подарунка учневі на прощальному вечорі з початковою школою.

При вивченні природи та історії рідного краю в початковій школі повинні проводитися екскурсії по місцевості (місту) і в музеї. На них учні знайомляться з пам'ятками природи, з справжніми предметами історії, знахідками археологів, а також з макетами, реконструкціями історичних реалій, архітектурних споруд.

У процесі навчання учні під керівництвом вчителя вчать виконувати проектні та дослідницькі роботи, які можуть стати експонатами класних, шкільних виставок. Такий метод пізнання сприяє цілісності сприйняття світу; активізує розвиток пізнавальних здібностей дітей, сприяє формуванню змістовних узагальнень і понять.

Невідривної частиною виховання є позакласна робота, спрямована на залучення дітей до традицій свого народу.

*Марина Сергіївна Резенькова, студентка III курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди, м. Харків*

*Науковий керівник - Ю. І. Муромцева, к.еон. н., доцент, доцент кафедри
географії і методики викладання географії, Харківський національний
педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків*

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В КУРСАХ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

У навчальній програмі з географії зазначено: «Шкільна географічна освіта є не тільки джерелом нових відомостей про Землю, а й основою для формування світогляду, виховання дбайливих господарів, **любові до рідного краю**, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому» [5, с. 8]. Таким чином, одним із найважливіших підходів в конструюванні курсу географії є краєзнавчий, який базується на привнесенні в навчальний предмет конкретності, образності, особистого соціального досвіду школяра, заснованого на вивченні рідного краю.

На даному етапі свого розвитку краєзнавство виступає універсальною дисципліною, яка досі розуміється різними науковцями по-своєму. Краєзнавчий науково-методологічний та концептуально-термінологічний апарат розвивався тривалий час, що сприяло структуруванню його внутрішньої локалізації та зовнішньо-предметній орієнтації в системі суміжних та не пов'язаних між собою наук.

Краєзнавство розглядається, наприклад, як наукова дисципліна, метод дослідження регіону або дидактичний принцип, предмет, метод викладання та навчання тощо. У контексті нашого дослідження краєзнавство слід трактувати як метод навчання і виховання при вивченні географії, або як

краєзнавчий підхід. Хоча поза межами цього дослідження, безперечно, краєзнавство слід вважати самостійною наукою.

Цілі реалізації краєзнавчого підходу у навчанні географії спрямовані на розвиток особистості в умовах національно-регіональних традицій, виховання особистої причетності до культури свого краю. Вивчення своєї малої Батьківщини служить вихованню громадянськості, патріотизму, поваги до Батьківщини, екологічної культури особистості.

Краєзнавчий підхід у викладанні географії має велике значення, він вчить учнів бачити, відчувати, спостерігати, створювати; адже близьке в природі, у людському житті, в господарстві зрозуміліше, простіше і ясніше, ніж далеке.

Приклади з місцевої природи, господарства більш зрозумілі і доступні, вони допомагають перейти від книги до реальності. Важливість вивчення рідного краю визначається і тим, що територія, де проживає людина, спонукає її пізнавати, оцінювати навколишній світ, здійснювати конкретні практичні справи, освоювати і приймати традиції. Вивчення природних, соціально-економічних, культурних особливостей рідного краю, свого зв'язку з попередніми і наступними поколіннями (народні традиції, цінності) комплексно впливає на всі сфери свідомості: інтелектуальну, емоційно-ціннісну, вольову.

Реалізація краєзнавчого підходу на уроках географії здійснюється через систему поелементного вивчення свого краю в окремих темах курсу, краєзнавчих завдань, практикумів, залучення місцевого матеріалу при вивченні географічних проблем. На уроці, на кожному його етапі вчителю можна і потрібно підводити учнів до «місцевих» прикладів, використовуючи приклади з географії рідного краю, з місцевої природи і місцевого господарства. Вони дуже поживляють виклад і роблять його більш зрозумілим і доступним. Це знайомі учням приклади, їх навколишнє

середовище, і, проявивши інтерес на локальному рівні, дітям буде легше відпрацювати навчальні дії на більших, глобальних рівнях [4].

Шляхи і методи вивчення рідного краю різноманітні. Їх вибір залежить, перш за все, від віку школярів, від рівня їх підготовки, від цілей заняття, від завдань проведеної роботи: 1) вивчення матеріалів краєзнавства на уроках базового курсу шкільної географії; 2) спеціальні навчальні курси в звичайних класах та в школах з поглибленим вивченням предметів природного циклу, а також краєзнавчих традицій, що використовуються в початковій школі; 3) факультативні курси, тобто спеціальні курси краєзнавства, які проводяться за рахунок шкільних компонентів; 4) позакласна робота [2]. Вона може бути масовою, груповою, індивідуальною.

Однією із форм позакласної краєзнавчої роботи є екскурсія – особливий вид навчальної діяльності, що відбувається поза класом, щоб учні безпосередньо сприймали та спостерігали предмети та явища, пов'язані з вивченням програмного матеріалу. Цей вид роботи орієнтований на задоволення пізнавальних потреб учнів, їх фізичний та інтелектуальний розвиток, зміцнення здоров'я, здатність помічати цікаве, незвичне. Екскурсії також мають велике виховне значення, оскільки вони сприяють вихованню таких рис особистості, як вдумливість, зацікавленість і любов до природи, здатність бачити прекрасне, кмітливість, самостійність, працьовитість [2, с. 97].

Екскурсію можна здійснити на початку вивчення теми. Її мета – викликати інтерес учнів до вивчення теми, підтримати накопичення фактичних матеріалів, які будуть потрібні для подальшої роботи з цієї теми. Така екскурсія створює необхідні передумови для свідомого засвоєння учнями навчальної програми та певного середовища для вивчення теми.

Мета екскурсії, організованої уже в процесі вивчення теми – полегшити частковий контроль рівня знань з теми, накопичення фактичних матеріалів для її подальшого вивчення.

Екскурсію можна здійснити також після вивчення відповідної теми. Її мета – закріпити знання, набуті в класі, удосконалити вміння та навички, узагальнити вивчений матеріал.

Щоб екскурсія була успішною, її слід ретельно підготувати та методично правильно спланувати і провести.

Відзначимо, що екскурсія може починатися та навіть обмежуватися окремим населеним пунктом. Більше того, завдяки сучасним технологіям екскурсію можна проводити, не виходячи із класу. Якщо є така можливість, то разом з дітьми можна відвідати як мінімум: 1) місцевий ліс/парк, де можна розглянути основні види рослин та дерев, з'ясувати, які тварини проживають у лісі, чим вони харчуються тощо; 2) місцеві водойми – річки, озера тощо – розглянути їхню будову, з'ясувати, які види річкових мешканців у них проживають, чим вони харчуються і т.д., значення водойм у житті людей рідного краю тощо; 3) геологічні пам'ятки (якщо такі є), ландшафти тощо та поговорити про типи *тунтів рідного краю, їхнє значення у житті місцевих мешканців тощо*.

*Наприклад, безпосередньо у Харкові і Харківській області екскурсія може мати такий маршрут: Комсомольське озеро → Ріка Харків → Ріка Лопань → **Ботанічний сад** → Краснокутський дендропарк → Національний природний парк "Гомільшанські ліси" → **Кицівська пустеля** → Гора Крем'янець.*

Варто розуміти, що екскурсія не може дати повного знання краю без участі інших форм і методів навчання. Тільки продумане поєднання всіх форм, а також співпраця вчителів та членів місцевих товариств, дадуть змогу дитині отримати найбільш теоретичне та практично всебічне уявлення про географію свого краю. Слід також мати на увазі, що впровадження краєзнавчого матеріалу в різні дисципліни та позакласні заходи має бути чітко спланованим, оскільки надмірність матеріалу настільки ж непрактична і неправильна, як і його відсутність.

Загалом, вважаємо, що краєзнавчий підхід повинен використовуватися на уроках географії систематично (якщо це дозволяє тема уроку). Перш ніж використовувати місцевий географічний матеріал в навчальному процесі, необхідно визначити його місце, зв'язок і співвідношення з загальним географічним матеріалом.

Література:

1. Корнєєв О. В. Методи і форми використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії у профільній школі. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2010. Вип. 11. С. 83-90.
2. Корнєєв О.В. Методика шкільного географічного краєзнавства, Харків: Вид. група «Основа», 2007. 144 с.
3. Короленко Г.І. Краєзнавчий підхід у викладанні географії. URL: obolon9.ucoz.com/shkilne_zhittja/onlajn_konfer/3.pdf
4. Муромцева Ю.І. Туризм у профорієнтаційній роботі вчителя (2019) Географія та туризм: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (26 лютого 2019 р., м. Харків). С. 17-25
5. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Географія 6-9 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2020/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf>

Розділ 2. Сталий розвиток регіону та екологічна безпека

УДК 338.487:911.375 (477.84)

*Любомир Петрович Царик, д.геог. н., професор
завідувач кафедри геоекології та методики навчання
екологічних дисциплін ТНПУ ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль*

*Петро Любомирович Царик, к.геог.н., доцент
кафедри географії України і туризму
ТНПУ ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль*

*Ігор Романович Кузик, аспірант
кафедри геоекології та методики навчання
екологічних дисциплін ТНПУ ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль*

ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ

В умовах посилених темпів урбанізації та ущільнення забудови міст, приміські території відграють важливі екологічні та рекреаційні функції. Забезпечення громадян зонами відпочинку, рекреаційна ємність приміських територій безпосередньо впливають на якість життя у місті. Аналітичні документи представлені Тернопільською міською радою щодо Схеми озеленення м. Тернопіль [9], висвітлюють дані лише про лісопаркову частину комплексної зеленої зони міста. Тоді як лісогосподарська, або приміська зона, залишається поза увагою наукових та аналітичних досліджень. Тому метою нашого дослідження є аналіз та оцінка природно-рекреаційного потенціалу приміської зони міста Тернопіль.

Проблемам рекреаційного використання зелених насаджень та зелених зон міст присвячені публікації О.В. Аріона, Т.Г. Купача, С.О. Дем'яненко [2], Антоненко І. [1] та інших. Природно-рекреаційний потенціал приміської зони міста Львова висвітлено у дослідженні Білої Т. [3], функції приміських рекреаційно-оздоровчих лісів вивчав Миклуш Ю.С. [7]. Підходи до оцінки рекреаційного потенціалу озелених приміських територій висвітлено у

дослідженнях Кучерявого В.П. [5], Владимірова В.В. [8]. Рекреаційну роль лісів комплексної зеленої зони міста Тернопіль досліджував Кузик І.Р. [4].

Рекреаційна зона навколо міст формується на стику міста і передмістя. Приміська зона м. Тернопіль, відповідно до структури комплексної зеленої зони міста (КЗЗМ) включає землі лісогосподарської частини КЗЗМ в радіусі 15 км від населеного пункту. В цю умовну зону входить 28 сільських рад загальною площею земель – 50 017 га, в тому числі 4 550 га лісів [4]. Лісові масиви приміської зони теж відграють важливе значення для забезпечення рекреаційної діяльності. Їх важливою, якісною ознакою є готовність до масового відпочинку, що досягається відповідними пристосуваннями території, густотою алейної мережі тощо [3].

Природно-рекреаційні ресурси приміської зони міста охоплюють території природно привабливі. Вони виконують важливі функції із відновлення фізичних і психічних сил, контакту з природою для мешканців міста шляхом зміни середовища перебування, спортивних і рекреаційних занять, піших і велосипедних мандрівок. В першу чергу, це стосується територій, які розташовані поблизу водних об'єктів (рік, озер, водосховищ, ставків тощо). Великою популярністю користуються території, зайняті лісовими масивами. Значне зацікавлення становить використання активних форм рекреації, чому сприяють природні умови території [3].

Рекреаційній оцінці підлягають території, які за властивостями природного середовища, призначенням і станом ландшафтів можна розглядати як потенційні ресурси рекреації та оздоровлення. Важливе значення для організації приміського відпочинку мають землі рекреаційно-оздоровчого призначення. Це пов'язано із наявністю на цих територіях природних та природно-соціальних умов, що здатні забезпечити рекреаційні потреби населення. До таких територій можна віднести земельні ділянки дачних поселень та садівничих товариств, оскільки їх первинне призначення відповідає функції відпочинку та оздоровлення [3]. У структурі

землекористування приміської зони м. Тернопіль площа багаторічних насаджень приватної забудови, пасовищ і сіножатей становить 7208,5 га [6].

В організації відпочинку приміської зони особлива роль належить водним об'єктам. Саме на берегах водойм розміщуються відпочинково-рекреаційні комплекси, які використовують для пляжного, сімейного відпочинку, купання у літню пору, водного спорту та рибальства [3]. Загалом площа водного дзеркала у приміській зоні Тернополя становить 375,5 га [6].

Отож, загальна площа природно-рекреаційних ресурсів приміської зони м. Тернопіль становить **12 134 га**, включаючи ліси, пасовища і сіножаті, багаторічні насадження приватної забудови та землі під водою (табл. 1).

Таблиця 1

Природно-рекреаційні ресурси приміської зони м. Тернопіль, га

Ліси	4 550	12 134
Пасовища і сіножаті	5 562,5	
Багаторічні насадження приватної забудови	1646	
Землі під водою	375,5	

Виходячи із структури природно-рекреаційних ресурсів КЗЗМ, в тому числі приміської зони міста, рекреацію мешканців міських населених пунктів поділяють на внутріміську та заміську. Як в одній, так і в іншій виділяють зони ближньої, середньої і далекої рекреації [5, с.167].

Зона ближньої заміської рекреації знаходиться на контакті міста і приміської зони із її лісами, луками, водоймами чи полями. У більшості випадків, ця зона розташована ближче до нових мікрорайонів міста, на відстані 10-15 хвилинної пішохідної доступності [5, с.168].

Згідно методики, Владимирова В.В. (та ін..) [8], в «піковий» період, 40% населення міста, потребують рекреаційних територій для відпочинку та оздоровлення. В країнах помірною клімату, із цих 40% міського населення, 75% - проводять короткочасний відпочинок в лісі, 25% - біля води. Тобто, 30% населення міста повинно мати можливість одночасно відпочивати у

лісах. Характеристикою зони ближньої заміської рекреації виступає ємність території для умов організації відпочинку в лісі, яка розраховується за формулою:

$$D_{\text{л}} = T \times L \times 0,5 \times 1000 / 100 \times H \times M \quad (1) \quad [8, \text{с. 76}]$$

де, $D_{\text{л}}$ – це частка рекреаційної ємності території лісу (осіб), T – площа лісу для організації відпочинку (га), L – лісистість території (%), $0,5$ – коефіцієнт, який враховує необхідність організації зелених зон міста, H – норма необхідності рекреаційних територій для 1 тис. мешканців міста (2 км^2), M – коефіцієнт, який враховує розподіл мешканців міста для відпочинку у лісі та біля водойм (для міських поселень помірного клімату $M=0,3$) [8, с. 76].

Зону ближньої заміської рекреації формують переважно ліси, тому зосередимо увагу на визначенні рекреаційної ємності лісових масивів приміської зони м. Тернопіль. Визначення рекреаційної ємності лісів проводимо за формулою 1: $D = 4550 \times 6 \times 0,5 \times 1000 / 100 \times 2 \times 0,3 = 13\,650\,000 / 60 = \mathbf{227\,500 \text{ осіб}}$. Тобто потенціал ближньої заміської рекреаційної зони Тернополя є досить високим і становить близько **85%**. Оскільки загальна чисельність мешканців міста та приміської зони (28 сільських рад у 15 км зоні), складає 269,4 тис. осіб.

Зона середньої заміської рекреації розташована в годинній-півторагодинній транспортній доступності. У цій зоні часто розміщені пансіонати, санаторії, дитячі табори, приватні котеджі, де надаються послуги із відпочинку та оздоровлення. Окрім відпочинку в лісах чи на водоймах сюди належить відпочинок у приміських дачних зонах, садово-городніх ділянках тощо [5, с. 168]. Ємність території для організації заміської сільськогосподарської діяльності із врахуванням можливості виділення земель, на яких планується проведення сільського господарства, розраховується за формулою:

$$D_{\text{сг}} = T \times E \times 1000 / \Pi \quad (2) \quad [8, \text{с. 76}]$$

де, $D_{ст}$ – це ємність території придатної для організації сільського господарства у замиській зоні (осіб), T – площа території придатної для ведення сільського господарства (га), E – коефіцієнт, який враховує можливість використання сільськогосподарських земель замиської зони (0,3), Π – орієнтовний показник, який відображає потребу 1 тис. мешканців міста у землях сільськогосподарського призначення (1250) [8, с. 76-77].

Оскільки дачні та садово-городні ділянки відносяться до природно-рекреаційних ресурсів приміської зони, а їх первинним функціональним призначенням є відпочинок та оздоровлення, значна частина тернополян проводить свій вільний час саме на таких територіях. Відповідно до розрахунків за формулою 2, ємність приміської території м. Тернопіль, придатної для організації сільськогосподарської діяльності становить **1730 осіб**. Отож, потенціал середньої замиської рекреаційної зони м. Тернопіль для організації відпочину на дачі є низьким і становить **0,65%**.

Зона далекої замиської рекреації знаходиться у дво-тригодинній транспортній доступності і розташована переважно у національних природних парках, рекреаційних комплексах, куди мешканці міста виїжджають на вихідні чи тривалі періоди відпустки. Основним характеристиками зони далекої замиської рекреації є рекреаційне навантаження найбільш відвідуваних територій національних природних парків, екологічних стежок чи туристичних маршрутів у їх межах [5].

До далекої замиської рекреаційної зони м. Тернопіль відносяться, насамперед, національні природні парки (НПП) у дво-тригодинній транспортній доступності. Такими заповідними об'єктами у межах Тернопільської області виступають НПП «Дністровський каньйон» та «Кременецькі гори».

За дослідженнями Царик П.Л. мінімальна рекреаційна ємність території НПП «Дністровський каньйон» становить 348 847 осіб, середня – 438 406, максимальна – 528 778 осіб. Оскільки, одним із найпоширеніших видів

туризму, у НПП «Дністровський каньйон» є сплав по р. Дністер, то варто зазначити, що максимальна рекреаційна ємність водної ділянки національного парку становить 72 тис. осіб впродовж сезону (160 днів) [10]. Популярністю серед туристів у Дністровському каньйоні користується еколого-освітня стежка «Устечко-Червоне-Печерки» протяжністю 21 км. Встановлено, що максимальне рекреаційне навантаження для такого маршруту становить не більше 6 тис. осіб/рік. Найбільше відвідувачів в межах маршруту припадає на територію Червоногородського водоспаду, де вже зараз проявляється п'ятий рівень дигресії – руйнування рослинного та ґрунтового покриву [12].

Ще одним, менш віддаленим, туристичним об'єктом для далекої заміської рекреації мешканців м. Тернопіль є НПП «Кременецькі гори». Мінімальна рекреаційна ємність території якого становить 497 873 особи, середня – 622 341 особа, максимальна – 746 809 осіб [11]. Варто зауважити, що НПП «Кременецькі гори» не тільки ближче знаходиться до м. Тернопіль, але і має вищу рекреаційну місткість, аніж НПП «Дністровський каньйон». Тобто Кременеччина є більш перспективною для розвитку заміської рекреації тернополян.

Серед найбільш популярних туристичних маршрутів в межах НПП «Кременецькі гори» є екологічна стежка «Дівочі скелі», протяжністю 2,6 км із орієнтовною екологічно допустимою ємністю 4-5 тис. відвідувачів щороку. Екологічна стежка «Гостра гора» із допустимою рекреаційною ємністю до 2 тис. відвідувачів. Еколого-туристична стежка «Бона», веде на однойменну гору, яку за сезон відвідує понад 30 тис. туристів. Еколого-туристична стежка «Божа гора», знаходиться за 12 км від м. Кременець, належить до найбільш шанованих паломницьких маршрутів, який за сезон відвідує більше 20 тис. осіб. Також, широкою популярністю серед відвідувачів НПП «Кременецькі гори» користуються еколого-туристичні стежки «Данилова гора», «До скелі Словацького» та «Уніяс», які щороку відвідують 2-3 тис. рекреантів [11].

Місцем для відпочинку у дво-тригодинній доступності тернополян є територія природного заповідника «Медобори». У зв'язку із особливим природоохоронним режимом на території заповідника проводяться лише окремі екскурсії. Найбільш популярною у цій місцевості є еколого-освітня стежка «До пущі Відлюдника», рекреаційною ємністю 1600 осіб/рік, маршрут проходить попри печери, цілющі джерела та р. Збруч [12].

Рекреаційно-оздоровчою популярністю серед мешканців м. Тернопіль користується санаторій «Медобори», який знаходиться у с. Конопківка Тербовлянського району, розрахований на 350 відвідувачів. У південному напрямку області тернополяни часто проводять свій відпочинок на території Касперівського водосховища, що на річці Серет. У с. Касперівці Заліщицького району функціонують дві бази відпочинку «Берізка» та «Росинка», а також близько 20 приватних котеджів. У північному напрямку Тернопільщини популярністю користується м. Збараж із відомим замковим комплексом та відпочинковий комплекс «Смерекова хата» у селі Кімната Кременецького району.

Отож, в ході проведеного дослідження встановлено, що природно-рекреаційний потенціал приміської зони м. Тернопіль, в основному формують ліси та інші природні угіддя (пасовища і сіножаті, багаторічні насадження, землі під водою тощо). За результатами проведених розрахунків визначено, що потенціал ближньої заміської рекреаційної зони м. Тернопіль складає 85%, потенціал середньої заміської рекреаційної зони 0,65%. Основними об'єктами далекої заміської рекреації для мешканців міста Тернопіль виступають національні природні парки «Дністровський каньйон» та «Кременецькі гори», природний заповідник «Медобори», а також замкові комплекси м. Збаража, приватні відпочинкові комплекси Кременецького і Тернопільського районів.

Література

1. Антоненко І. Зелена зона в рекреаційно-туристичному потенціалі міста Києва. Вісник Львівського університету. Серія міжнародних відносин. 2014. Вип. 34. С. 3-11.
2. Аріон О.В., Купач Т.Г., Дем'яненко С.О. Рекреаційна придатність зелених насаджень міста Києва. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія». 2016. Вип. 45. С. 113-122.
3. Біла Т. Аналіз природно-рекреаційного потенціалу приміської зони Львова. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2013. Випуск 46. С. 28–36.
4. Кузик І. Рекреаційна роль лісів комплексної зеленої зони міста Тернопіль під час карантину населення. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2020. №1(48). С. 163-171.
5. Кучерявий В. Озеленення населених місць: підручник. Львів: Світ, 2005. 456 с.
6. Матеріали звіту Головного управління Держгеокадастру у Тернопільській області (форма 6-зем) станом на 01.01.2016 р.
7. Миклуш Ю.С. Функції приміських рекреаційно-оздоровчих лісів і продукування кисню. Науковий вісник НЛТУ України. 2012. С.108-114.
8. Районная планировка. Под ред. В.В. Владимирова. М.: Стройиздат, 1986. 325 с.
9. Тернопіль схема озеленення міста. Пояснювальна записка. Державне підприємство «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «Діпромісто» ім. Ю.М. Білоконя». К.: 2017. 158 с.
10. Царик П.Л. До оцінки рекреаційного потенціалу і навантаження на природні комплекси національного природного парку «Дністровський каньйон». Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2013. №1(34). С. 169-174.
11. Царик П.Л. До оцінки видів рекреаційної діяльності та потенціалу НПП «Кременецькі гори». Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2013. №2 (35). С. 132-140.
12. Царик Л.П., Царик П.Л. До проблеми регулювання рекреаційних навантажень еколого-освітніх стежок установ природно-заповідного фонду. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2019. №2(47). С. 163-172.

УДК 332.1-021.387

*Наталія Миколаївна Проценко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри інформаційних
технологій, консалтингу і туризму,
Харківський національний аграрний
університет ім. В.В. Докучаєва, м. Харків*

ФОРМУВАННЯ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

Сьогодні сформована певна кількість моделей розвитку суспільства: однією з таких моделей є сталий розвиток. Сталий розвиток характеризує ступінь прогресу суспільства, що задовольняє потреби сьогоденного суспільства та не обмежує можливості майбутніх поколінь забезпечувати своє існування. В деякій мірі модель розвитку суспільства визначає регіон, як цілісне економічне утворення зі своєю адміністративною структурою та наявним ресурсним потенціалом. Сучасні умови господарювання, що обумовлені недостатністю ресурсного забезпечення, визначають особливу важливість оцінки динаміки сталого розвитку з метою прийняття стратегічних управлінських рішень як на рівні держави, так і на рівні регіонів.

Процес оцінки регіонального економічного розвитку є надзвичайно складним і містить певну кількість різних етапів, які охоплюють безліч аспектів. Проблемами моніторингу процесів сталого розвитку та розробки індикаторів, які б відображали його стан та стали підґрунтям для оцінки його динаміки, займалися як зарубіжні вчені, так і українські вчені, проте наявні наукові розробки не охоплюють увесь комплекс методологічних і практичних завдань щодо оцінювання сталості регіонів.

Сьогодні сформовано декілька методологічних підходів до визначення сталості та сталого розвитку, проте найбільш визнаними і прийнятними є ті, що були сформульовані Г. Брундланд в доповіді «Наше спільне майбутнє» у

1987 р. [1]. В 2015 році на Саміті ООН зі сталого розвитку були затверджені 17 цілей сталого розвитку (подолання бідності, подолання голоду, розвиток сільського господарства, міцне здоров'я і благополуччя, якісна освіта, гендерна рівність, чиста вода та належні санітарні умови, доступна та чиста енергія, гідна праця та економічне зростання, промисловість, інновації та інфраструктура, скорочення нерівності, сталий розвиток громад, відповідальне споживання та виробництво, пом'якшення наслідків зміни клімату, збереження морських ресурсів, захист та відновлення екосистем суші, мир, справедливість та сильні інститути, партнерство заради сталого розвитку) та 169 завдань з їх імплементації. Україна на вищому державному рівні приєдналась до Підсумкового документу цього Саміту і розпочала процес адаптації зазначених цілей. Як перший крок, у 2017 р. Урядом України була підготовлена Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», яка надає бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку, та започатковує національну систему Цілей (86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх моніторингу) [2]. Основними напрямками на цьому шляху є посилення спроможності планування цих завдань та потенційної інтеграції їх у регіональні стратегії та програми, а також підтримка створення розширеної системи моніторингу досягнення цілей сталого розвитку.

В економічній літературі виділяють п'ять складових сталого розвитку: соціальна, економічна, екологічна, інституційна та інноваційно-технологічна. Для можливості моніторингу прогресу та дослідження стану досягнень щодо сталого розвитку за цими складовими на національному рівні було встановлено систему ключових показників, для яких було розраховано прогностні оцінки значень для досягнення у 2020, 2025 та 2030 рр. [3]. Індикатори національного рівня лягли в основу бази регіональних індикаторів. Проте, варто відмітити, що регіональна дезагрегація національних індикаторів не завжди можлива (відсутні дані, не ведеться

статистичне спостереження). В таких випадках запропоновано застосовувати релевантні індикатори, які визначаються відповідно до критеріїв й класифікації, що розроблена міжвідомчою й експертною групами з питань цілей сталого розвитку (IAEG-SDG) [4]. Релевантні індикатори повинні відповідати певним умовам:

- ✓ бути вимірюваними у звичайних і широко використовуваних одиницях (га, млн грн, тоннах, днях тощо);
- ✓ відповідати вимогам регулярності відстеження і враховувати періодичність або циклічність досліджуваного явища;
- ✓ бути такими, що їх у разі потреби можна перевірити також незалежною оцінкою, іншими методами;
- ✓ бути доступними для збору даних (тобто витрати для збору індикаторів повинні бути невисокими);
- ✓ бути доречними й адекватними контексту, тобто відповідати предмету вивчення і бути тісно пов'язаними з поставленими цілями, мати логічний зв'язок з цілями і завданнями процесу або явища, що вивчається;
- ✓ бути надійними і об'єктивними, тобто має бути визначено надійні джерела інформації, відповідальні за збір індикаторів;
- ✓ бути чутливими до змін, які потрібно відстежити, але достатньо нечутливими до побічних чинників/змін;
- ✓ вказувати на прогрес у досягненні бажаного результату;
- ✓ бути простими і зрозумілими для сприйняття.

За цими умовами визначено 167 релевантних для регіонального рівня індикаторів, уніфікованих для всіх регіонів і максимально наближених до загальнонаціональних. За методом обчислення регіональні індикатори можна поділити на відносні й абсолютні показники, а за внеском у результат – на стимулятори і де стимулятори. Для обчислення індикаторів застосовують: 1) метод горизонтального порівняльного аналізу; 2) метод багатовимірних порівнянь. За першим методом проводиться аналіз кожного індикатора

шляхом порівняння із значенням базового рівня національного показника і знаходженням відхилення від нього. Другий метод застосовано для порівняння за рівнем базових показників індикаторів кожної цілі в розрізі регіонів. Кожному значенню нормованого показника присвоюється бал від 1 до 10: максимальний бал отримує той регіон, який у базовому періоді мав найбільше значення показника, а мінімальний – відповідно найменше.

Сталий розвиток регіону є складовою сталого розвитку держави та світового розвитку і формується на основі обґрунтування економічних, екологічних та соціальних цілей та завдань. Об'єктивна оцінка соціально-економічного стану регіонів, обґрунтування концепції їх розвитку неможливі без побудови у формалізованій, математичній формі моделей економічного розвитку, в яких би розраховувався ступінь впливу поточної економічної діяльності регіону на майбутнє при даних природних, трудових і економічних ресурсах регіону. Для формування критеріїв сталого розвитку необхідно використання загального для всіх територій базового набору індикаторів, які були спрямовані на дотримання загальних принципів сталості в регіоні, як єдиній соціо-еколого-економічній системі, були повністю забезпечені методиками наповнення реальною інформацією та могли бути використані в математичних моделях.

Література:

1. Brundtland Gro Harlem. Club de Madrid. Retrieved 23 February 2013. URL: http://www.clubmadrid.org/en/miembro/gro_harlem_brundtland/articulos (дата звернення 20.02.2021).
2. Цілі Сталого Розвитку: Україна», 2017: національна доповідь. URL: <https://bit.ly/2FF5xYR> (дата звернення 21.02.2021).
3. Показники для моніторингу стану досягнення Цілей сталого розвитку: методологія збору та розрахунку даних: аналітичний звіт. URL: <https://bit.ly/2UVzOI9> (дата звернення 21.02.2021).
4. Sustainable Development Goal indicators website. URL: https://unstats.un.org/sdgs/files/Tier%20Classification%20of%20SDG%20Indicators_28%20Dec%202020_web.pdf (дата звернення 20.02.2021).

УДК 502.51(282.03):502.175]:[543.3.062:519.87]

Людмила Петрівна Курганевич, кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри конструктивної географії і картографії, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

Вікторія Валеріївна Хавень, студентка, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПІД ЧАС АНАЛІЗУ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ВОДИ

Перебудова будь-якої соціальної групи відповідно до постулатів сталого розвитку нерозривно пов'язана із необхідністю детального аналізу стану компонентів середовища, в якому дана група проживає. В ідеалі такий аналіз включає моніторинг та моделювання стану компонента й окремих його складових для виявлення основних чинників, що погіршують їхні якісні та кількісні показники. Для опрацювання бази даних, отриманої в результаті таких досліджень, доцільним буде використання кореляційно-регресійних моделей. Вони відображають характер зв'язків між досліджуваними факторами та виключають значення, що виділяються із загальної вибірки. Дані моделі активно застосовують у соціально-економічних дослідженнях, однак недооцінюються під час характеристики природних компонентів довкілля.

У науковій базі наявна велика кількість публікацій, що описують особливості використання кореляційно-регресійного аналізу під час моделювання природних процесів [1, с. 87–89; 3, с. 26–49]. В основному дані матеріали присвячені методичним підходам. Зокрема, Захарова О. В. виділяє етапи кореляційно-регресійного аналізу та розглядає його як перший підхід математичного моделювання, що полягає в пошуку кореляційних емпіричних залежностей між вихідними параметрами, які характеризують стан зовнішнього відносно даної екосистеми середовища (метеорологічні,

гідрологічні, агрономічні тощо) та кінцевим станом даної екосистеми [1, с. 87]. У працях Дацюка Ю. Р. та Хом'яка М. М. також подана розширена методична база застосування даного підходу із використанням інструментів Excel.

Метою нашої роботи є практичне використання кореляційно-регресійного аналізу як одного із підходів математичного моделювання для пошуку оптимальних точок дослідження в межах заданої вибірки отриманого фактичного матеріалу. Зокрема, нами були проаналізовані ґрунтові води села Поромів Володимир-Волинського району Волинської області на предмет рівня дослідженості, моніторингу та якості [2, с. 283]. Загалом вибірка складалася із 40 колодязів. Під час проведення польових досліджень було виявлено недотримання правил розміщення даних об'єктів. У багатьох випадках порушено норми відстані від сараїв (більше 20 м) та гноєсховищ (більше 50 м) до колодязів. Крім того, існує загальна тенденція нехтування жителями села правилами формування вигребів та гноєсховищ, що сприяє потраплянню забруднюючих речовин у ґрунт, а згодом і в ґрунтові води. З огляду на даний процес було здійснено кореляційно-регресійний аналіз та досліджено взаємозв'язки між розміщенням колодязів щодо джерел забруднення й загальними гідрохімічними показниками якості питних вод (табл. 1).

Таблиця 1

Кореляційно-регресійні зв'язки між розміщенням колодязів і загальними гідрохімічними показниками

Період вимірювань	Відстань від гноєсховища до колодязя - рН				Відстань від гноєсховища до колодязя - мінералізація			
	до відсіювання точок		після відсіювання точок		до відсіювання точок		після відсіювання точок	
	r	R ² , %	r	R ² , %	r	R ² , %	r	R ² , %
09.2019	0,0536	0,29	0,6563	43,08	-0,0187	0,04	-0,6504	42,30
02-03.2020	-0,0968	0,94	0,5488	30,12	0,0102	0,01	-0,6509	42,37
09.2020	-0,0699	0,49	0,7447	55,46	0,0244	0,06	-0,6819	46,51

Під час проведення аналізу гідрохімічних показників та ймовірних джерел забруднення води були використані коефіцієнти кореляції (r) та детермінованості (R^2), які вказують на характер і силу зв'язку між досліджуваними факторами. Для виділення взаємозв'язків й посилення достовірності даних моделей у середньому було відсіяно 38 % точок, які не вписуються в тенденцію та не відповідають фоновим значенням. На основі таких маніпуляцій ми отримали пряму залежність у моделі «відстань від колодязя до гноєсховища – рН» та обернену для моделі «відстань від колодязя до гноєсховища – мінералізація». Такі зв'язки вказують, що із віддаленістю від даних джерел забруднення лужність води підвищується, а мінералізація зменшується, що підтверджує необхідність належного розміщення та утримання об'єктів складування відходів.

Крім того, важливе місце займають колодязі, які не вписались у модель. Вони являють собою об'єкти, що відхиляються від фонових показників і потребують розширеної паспортизації та аналізу. Для таких колодязів ми розробили детальні схеми розміщення в межах дворів-господарств для визначення додаткових об'єктів і чинників впливу, які виключають дані точки із загальної моделі.

Таким чином, проведені дослідження показують можливості практичного застосування методів математичного моделювання під час формування бази моніторингових досліджень якості ґрунтових вод як джерела живлення підземних водоносних горизонтів та питного водопостачання.

Література:

1. Захарова О. В. Інструменти моделювання в оцінці розвитку екологічних процесів // Екологія, природокористування та охорона навколишнього середовища: Прикладні аспекти: 2020 рік: матеріали Всеук. наук.-практ. конф., 29 трав. 2020 р. Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2020. С. 87-89.
2. Курганевич Л. П., Хавень В. В. Методичні підходи до аналізу якості води джерел децентралізованого водопостачання // Сталий розвиток:

захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування: 2021 рік: матеріали 6-го Міжнародного молодіжного конгресу, 09 – 10 лютого 2021 р. Львів : Національний університет «Львівська Політехніка», 2021. С. 283.

3. Хом'як М. М., Дацюк Ю. Р. Моделювання і прогнозування стану довкілля (регресійна модель мінливості даних та її використання в екології): методичні вказівки до самостійної роботи студентів напряму підготовки 6.040106 – екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. 52 с.

*Павло Ігорович Лоцман, доцент,
доцент кафедри географії і методики викладання географії
Харківського національного педагогічного
університету ім. Г.С. Сковороди*

ІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ЛАНДШАФТНОЇ ЕКОЛОГІЇ

Дана характеристика концепції діалектизації ландшафтознавства та ландшафтної екології. Висвітлені джерела ландшафтної екології як науки. На фоні стислого викладу розглянуті екологічні аспекти ландшафтознавства. Обґрунтована інтеграція ландшафтознавчого та екологічного підходу.

Ключові слова: ландшафт, екологія, географічний детермінізм, біоценрізм, просторова структура.

Lotsman P.I. INTEGRATION AND DEVELOPMENT OF LANDSCAPE ECOLOGY

The characteristic of the concept of dialectization of landscape science and landscape ecology is given. Sources of landscape ecology as a science are highlighted. Against the background of the summary, the ecological aspects of landscape science are considered. Substantiated integration of landscape and ecological approach.

Keywords: landscape, ecology, geographer's determinism, estimation, spacious structure

Актуальність теми дослідження. Застосування екологічного підходу у ландшафтознавстві полягає, у використанні можливостей інтеграції двох підходів – ландшафтного та екологічного в один – ландшафтноекологічний. Доцільність такої інтеграції полягає в тому, що у екології і

ландшафтознавства є багато взаємодоповнюючих концепцій[1], теоретичних положень і методів, із синтезом яких пов'язане формування теоретичного базису «ландшафтної екології» [3]. Водночас сучасні дослідження дуже мало уваги приділяють співвідношенню ландшафтознавства та ландшафтної екології, що передбачає розгляд впливу господарської діяльності на будь-який із природних компонентів лише з точки зору негативних наслідків його зміни на людину або інші живі істоти. Вивчення цього питання є актуальною проблемою географії з її значним теоретичним потенціалом.

Мета дослідження: методичне обґрунтування синтезу ландшафтознавства та ландшафтної екології, аналіз факторів визначаючих гетерогенні якості території при ландшафтно – екологічних дослідженнях.

Основні результати дослідження. Ландшафтна екологія є невід'ємною частиною екології, яка активно розвивається останні 20 років. Формування науки можна розглядати як природне доповнення до класичної екології за конструкціями, заснованими на взаємозв'язку компонентів, визначених на основі градієнтного аналізу, взаємодії компонентів в просторі і структури простору. Ландшафтна екологія бере в основу ідеї про екосистеми, біогеоценоз, геосистеми. [1]. Водночас фундаментальними вважаються системні теорії українських вчених Л. Воропая, Ю. Ковальчука, В. Коржика, М. Крилова, П. Підгородецького, С. Романчука та ін.

В рамках ландшафтної екології ландшафт розглядається як відображення взаємодіючих природних геоморфологічних, кліматичних, біологічних, ґрунтових процесів на тлі і під впливом різних порушень[4]. При цьому виділяються два основних напрямки - перший - будова ландшафту, а другий - функціонування. Впроваджені сім основних понять 1) ландшафтна структура і функціонування, 2) біологічне різноманіття, 3) розселення видів (організмів), 4) цикл і транспортування мінерального живлення (біогеохімія), 5) енергетичні потоки, 6) ландшафтна динаміка, 6) ландшафтна стійкість.

Фактори, що описують структуру, визначають шляхи різних типів впливу і взаємодії: лінії, коридори, матричні і мережеві структури[1]. Всі ці географічні утворення узагальнені в єдину систему, яка генерує неоднорідну структуру території. В рамках функціонування розглядаються уявлення приватних наук, які інтерпретують ландшафт через різні типи будови [5].

Взагалі структуру вводять через одиниці по частинах (наприклад структура місцевості, району та ін.) або елементах ландшафту. Окреслені загальні принципи типології та ієрархії. Всі форми людського впливу і проблеми управління вирішуються в рамках загальної системи уявлень про ландшафт.

Цей дуже короткий огляд показує основні витoki ландшафтної екології, які визначають перш за все, її відмінності від ландшафтних досліджень. Можна стверджувати, що ландшафтна екологія хоч і не постульована, але зберігає високу біоцентричність (класична екологія)[1,4,5,], бере за основу ідеї переносу матерії у просторі, розвинених в екологічних науках, і намагається інтерпретувати їх через орієнтовані або неорієнтовані в просторі структури. Уявлення про ієрархію структур в той же час конспективні та умовні.

Ландшафтні дослідження розвивалися з значно різних територій[7]. Специфіка території України та практичні завдання зумовили природність розвитку ландшафтних досліджень на основі геоморфології з її конструктивними уявленнями про генезис новітніх відкладів. Необхідність відображення простору в різних масштабах стимулювала розвиток ідей про ієрархічну організацію території і морфологію ландшафту[7]. Таким чином предмет класичного ландшафтознавства і ландшафтної екології суттєво відрізняються. Ландшафтознавство будує свою структуру з геоморфологічного фактору, присвоюючи кожному рівню свою генетичну основу, ландшафтна екологія - від взаємодій, які породжує унікальну, індивідуальну структуру. Однак, з підвищеним розумінням

ландшафтознавства як частини фізичної географії, ці відмінності не настільки значні.

Один із напрямів цих досліджень переріс у самостійну науку – ландшафтну екологію, її обґрунтування, як інтеграцію географічного ландшафтознавчого і біологічного, екологічного підходів, зробив професор Київського національного університету М. Д. Гродзинський. Він же написав і перший підручник (1993) з ландшафтної екології як навчальної дисципліни. Розвитком цих досліджень і в методологічному, і в методичному, і в технічному аспектах явилися розробки ландшафтно-екологічного моніторингу і географічних інформаційних систем (ГІС) [8].

Українська географія спочатку стояла на позиціях поліцентричного представлення ландшафту, ландшафтна екологія явно прагнула до цього, але точно не долає первісного біоцентризму. В українській географії досить добре розвинені уявлення про типологічну і територіальну ієрархічну структуру, співвідношення простору і часу, в ландшафтній екології про лінійні, коридорні, мережеві і матричні взаємодії. Зрештою, два порівнянних напрямки фактично демонструють зближення розвитку наукової думки. Однак різниця між первісною науковою основою традицій двох напрямків може створити певні труднощі для взаєморозуміння) [6].

Визнання стійкого світового наукового статусу за ландшафтною екологією, якої не мають ландшафтознавства, і розуміння необхідності міжнародної інтеграції наукових знань, визначення найбільш ефективної стратегії щодо ландшафтної екології. Неможливо поставити знак рівності між ландшафтною екологією і фізичною географією, набагато менше ландшафтних досліджень. Тому доцільно, прийнявши до розробки всі конструктивні ідеї ландшафтної екології і впровадивши всі її складові в структуру навчання, необхідно навчити фахівців - географів на більш широкій основі, включаючи конструктивні ідеї ландшафтної науки і ландшафтної екології.

Висновки. Дослідження інтеграційних процесів в ландшафтознавстві виявило необхідність доведення інформації про ландшафт до рівня використання в екологічній практиці. Традиційні питання що виникають при ландшафтних дослідженнях (типізація, організація, морфологія ландшафтно – територіальних структур) неможливо вирішувати без розв’язання екологічної оцінки ландшафту.

Джерела та література

- 1.Бойчук Ю. Д. Основи екології та екологічного права : навч. посіб. / Ю. Д. Бойчук, М. В. Шульга. – Суми : Університетська книга, 2004. – 351 с.
- 2.Воловик, В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства : навчальний посібник / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 168 с.
- 3.Гродзинський М. Д. Основи ландшафтної екології /М. Д. Гродзинський. – Київ : Либідь, 1993.– 224 с.
- 4.Лоцман П.І. Побудова причинно – наслідкових ланцюгів на лекціях з картографії. Проблеми безперервної географічної освіти. Збірник наукових праць. – Вінниця.: Консоль 2002. Вип. 3 – с. 109 -111.
- 5.Некос А.Н. Українська географічна та екологічна освіта в міжнародній кооперації: вітчизняний внесок у формування фахівця нового рівня. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки- 2013.- Випуск 6. С. 196-200
- 6.Некос В. Е. Неозология – концептуальные основы / В. Е. Некос // Екологія та ноосфе- рологія. – 1999. – № 4. – С. 171–176.
- 7.Романчук С. П. Історичне ландшафтознавство : Теоретико - методологічні засади та методика антропогенно-ландшафтних реконструкцій давнього природокористування / С. П. Романчук. –К. : РВЦ «Київський ун-т» , 1998. – 144 с.
- 8.Тютюнник Ю. Г. Онаслеживание ландшафта / Ю. Г. Тютюнник ; [послел. В. М. Пащенко]. – К. : Издательско-печатный комплекс Университета «Украина», 2010. – 212 с.

УДК 504:379.852 (043.3)

*Ірина Богданівна Дидів,
старший викладач кафедри туризму,
Андрій Ігорович Дидів,
канд. с.-г. наук., в.о. доцента кафедри екології
Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни*

ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Туристична діяльність у всьому світі призводить до низки негативних наслідків впливу на навколишнє середовище та залежить здебільшого від масштабів та видів туристичної діяльності на тій чи іншій території. Екологічні проблеми з'являються при збільшенні числа туристів або при зміні ступеня використання ресурсів. Різкі темпи збільшення кількості туристів та поява нових видів туризму можуть поставити під загрозу найбільш вразливі природні екосистеми, включаючи парки та природно заповідні території. Збереження природних екосистем відіграє надважливу роль у підтримці сталого розвитку усієї біосфери [11; 10].

Найбільш небезпечними є впливи туризму на рослинний та тваринний світ. Нерегульована туристична діяльність прямим чином впливає на видовий склад рослинності конкретно визначеної території. Збір рослин для гербаріїв та букетів, при якому вони часто вириваються з корінням спричинює зникнення рідкісних видів, а проходження туристських транспортних засобів за межами доріг завдає шкоди рослинності, веде до локальної деградації трав'яного покриву і до утворення значної кількості неупорядкованих доріг, що порушує красу природних територій [8].

Що стосується тваринного світу, то найбільшої шкоди він зазнає від несанкціонованого полювання та рибної ловлі, які скорочують популяції багатьох видів тварин і риб. Браконьєрство сьогодні завдає дуже великої шкоди природі. Проте відомо, що й сама присутність людей також здатна

порушити життєдіяльність диких тварин, особливо – птахів та ссавців. [5; 9].

Сміття та відходи, які залишаються після відвідування туристами певних територій чи об'єктів, як правило створюють значні санітарні проблеми та впливають на здоров'я місцевого населення. В першу чергу, накопичення відходів (особливо вироби з пластику та поліетилен) негативно впливають на якість питної води, ґрунтів, рослинності та повітря. В багатьох країнах світу, вироби з матеріалів, яких мають тривалий період саморозкладу вилучені із масового використання. Для вирішення вище зазначених проблем необхідно:

- постійний екологічний контроль як за індивідуальними, так і за організованими туристами, активізації еколого-просвітницької діяльності серед туристів;
- збільшення кількості спеціальних баків для сміття в межах туристичних територій;
- збільшення розміру штрафів для туристів у разі засмічення території;
- розміщення еколого-пізнавальних, попереджувальних стендів та аншлаків;
- активізація волонтерських робіт та діяльності громадських організацій [7].

Якість атмосферного повітря є важливим індикатором здоров'я населення, придатності території для відпочинку, оздоровлення та лікування (особливо це стосується природно-заповідних територій, які слугують основними та найпривабливішими об'єктами розвитку туризму). Саме тому, важливою являється проблема визначення впливів туристичної діяльності на атмосферне повітря та розробки шляхів її усунення, організація постійного моніторингу за станом повітря та впровадження програм його очищення.

Забруднення повітря здебільшого відбувається внаслідок використання транспортних засобів в ході чи під час туристичних подорожей та перевезень. Шкідливі речовини, що містяться у відпрацьованих газах

автомобілів, вкрай негативно впливають як на здоров'я людини, так і на екологічний стан довкілля. Під час експлуатації автомобіля з двигунами внутрішнього згоряння джерелами викидів шкідливих речовин є відпрацьовані гази, картерні гази, випаровування з систем живлення, неконтрольований вплив на ґрунт паливно-мастильних матеріалів тощо. Для туристичних перевезень характерними є часті зупинки, з метою огляду об'єктів екскурсії, насолоди красою природи, а також рух на незначних швидкостях, що значно підвищує обсяги викидів. Небезпеку забруднення повітря, а також знищення лісових масивів та сухоостою трави становлять пожежі, спричинені туристами при розпалюванні багаття [12].

Основним ресурсом, який використовується для відпочинку, спорту та купання, для забезпечення функціонування закладів туристичного розміщення, в особистих потребах відпочиваючих слугують саме водні об'єкти. Нераціональне та надмірне використання водних об'єктів може призводити до їх виснаження та деградації цілих екосистем.

Здатність водних ресурсів задовольняти туристичні потреби різна, але, в основному, чим більше туристи використовують певну територію, тим більший ризик погіршення якості води. Деякі види туризму спричиняють особливо значний вплив на якісний склад водних ресурсів, що пов'язано з використанням моторних видів водного транспорту, які сприяють розвитку берегової ерозії, поширенню та розмноженню водних бур'янів, помутнінню води (особливо в мілких водоймах) та викликають хімічне забруднення.

Багато готелів та закладів туристичного розміщення використовують різноманітні хімікати (хлорне вапно або каустичну соду) для знищення запаху стічних вод або для розчинення жирів і масел. Деякі готелі навіть скидають хлоровану воду з басейнів прямо в водні об'єкти. Хлорорганічні сполуки, які використовуються для дезинфекції води, є дуже токсичними для водної флори та фауни і можуть спричинити їх загибель [8].

Ще одним негативним фактором є будівництво готельних та

розважальних комплексів, що часто призводить до перевантаження каналізаційних систем. Очисні споруди в пік туристичного сезону не завжди справляються з великими об'ємами стічних вод, а тому останні скидаються у водні об'єкти (річки, моря, озера), що негативно впливає на флору та фауну. Стічні води, які потрапляють від закладів будівництва та обслуговування, сприяють розмноженню водоростей у водоймах «цвітіння води», що призводить до гіпоксії (зниженого вмісту кисню). У водних екосистемах з низькою концентрацією кисню (менше ніж 2-3 мг/л) спричиняє загибель риби та змінює видове різноманіття гідробіонтів, розвиток аеробних процесів [6].

Вплив туризму на ґрунт може мати різний характер, який залежить від конкретних видів туризму, що організовуються на відповідній території. Ущільнення ґрунту виникає переважно внаслідок пішохідних екскурсій великих груп туристів або кінних прогулянок. Пошкодження ґрунту, пов'язані з деградацією рослинності, відбуваються звичайно на стежках і дорогах, а також на великих площах в кемпінгах. Зникнення рослинної підстилки через фрагментацію (розпад на частини, подальша ерозія і вилуговування) звичайно відбувається на ранніх стадіях утворення туристичних стежин та доріг [4].

Особливо сильно руйнується ґрунт під дією копит коней. Тривале руйнування листяної підстилки згубно впливає на екосистеми, оскільки при цьому знижується кількісний вміст азоту в ґрунті. Крім того, гинуть мікроорганізми, що забезпечують його утворення і кругообіг.

В ґрунтах, внаслідок ущільнення, погіршується їх структура, здатність ґрунту відновлювати рослинний покрив, через ушкодження коріння рослин, порушується дренаж, який викликає змив ґрунту та може слугувати причиною виникнення водної ерозії, ускладнюється доступ вологи та повітря до коренів рослин та ґрунтових організмів, знижується мікробіологічна активність в 2-3 рази, зменшується інтенсивність виділення діоксиду вуглецю (CO₂). Дані процеси призводять до скорочення видового складу

рослин, а іноді до їх загибелі. Утрамбування ґрунту частіше за все відбувається під дією транспортних засобів, які використовуються як для перевезення туристичних груп, так і для забезпечення організаційно-обслуговуючої роботи в туризмі [1; 12; 7].

Потік неорганізованих туристів здебільшого носить хаотичний характер, що веде до:

- витоптування трав'яного покриву, який росте поруч із туристичними стежками та місцями для ночівлі;
- руйнування та ущільнення ґрунту, який, в свою чергу, починає гірше пропускати вологу та повітря, що призводить до зміни мікроклімату приґрунтового шару;
- зменшення кількості комах та інших живих організмів;
- ерозії ґрунтів (як правило на туристичних стежках).

Окрім вище наведених негативних впливів, існують інші фактори та причини, які спонукають до розвитку туризму на засадах еколого-орієнтованого розвитку, а саме:

- ✓ надмірна концентрація туристичної інфраструктури (санаторно-курортних закладів, готелів, туристичних баз та закладів тимчасового розміщення, ресторанів, барів, паркінгів, автозаправних станцій, пунктів технічного обслуговування тощо) в найпривабливіших природно-туристичних зонах, центрах та природно-заповідних територіях. Внаслідок цього втрачається їх стійкість та здатність до самовідновлення;
- ✓ нерациональне використання природних лікувальних ресурсів (гострою, зокрема, залишається проблема збереження пляжних територій, джерел мінеральних вод і родовищ цілющих грязей, проведення берегоукріплювальних і протизсувних робіт), відсутність дієвого державного контролю за їх експлуатацією, в тому числі комерційними структурами;
- ✓ забудова значних природних територій закладами туристичного розміщення. Наслідком даної діяльності є деградація земельних ресурсів,

зниження родючості ґрунтів, знищення рослинного покриву, зменшення площ лісових масивів тощо;

✓ забруднення та засмічення земельних ділянок та водних об'єктів (озер, річок, ставків, морів, океанів).

Ці явища, зазвичай, виникають внаслідок: утворення несанкціонованих звалищ та куп сміття; забруднення усієї туристичної території побутовими та харчовими відходами самими відпочиваючими (пластикові пакети, посуд, пляшки, папір тощо); розташування хаотичних туалетів без належного контролю та біоочистки; зменшення популяцій риб та тварин. Це зумовлено надмірним (без отримання відповідних ліцензій) рибальством та мисливством (що досить популярно серед туристів) [6].

Сьогодні невідкладним завданням є гармонізація туристичної діяльності з потребами забезпечення екологічно-збалансованого використання наявного природно-рекреаційного потенціалу туристичних регіонів. Тому, звертаючи увагу на негативні фактори, пов'язані з впливом туристичної діяльності, одними з першочергових завдань державної політики на шляху збереження природних комплексів, об'єктів та біологічного різноманіття має стати впровадження цільових програм з екологізації існуючих видів туризму та його переходу на принципи екологічно-орієнтованого розвитку [3; 2].

Висновки. Вирішення екологічних проблем туризму вимагає комплексного підходу, який повинен включати різноманітні та взаємопов'язані правові, економічні, екологічні, організаційно-технічні, освітньо-виховні та інші заходи, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього природного середовища.

Для зменшення негативного впливу туристичної діяльності на довкілля, збереження біологічного і ландшафтного різноманіття необхідно забезпечити взаємозв'язок управлінської діяльності у сфері туризму з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по

охороні довкілля; удосконалити систему економіко-правових засобів охорони довкілля; здійснювати діяльність по екологізації всіх видів туристичної діяльності; підвищити рівень екологічної грамотності фахівців у сфері туризму; забезпечити належний рівень екологічної освіти та виховання населення.

Література

1. Білявський Г. О., Ісаєнко В. М., Ковальов М. І., Ніколаєв К. Д. Екологічна безпека Азово – Чорноморського шельфу. *Екологія і ресурси*: Зб. наук. праць Інституту проблем національної безпеки. Київ: ІПНБ, 2007. №17. С. 20-27.
2. Голод А. П. Екологізація туристичної діяльності в контексті забезпечення сталого розвитку регіону. *Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку*: матер. тез. II туру Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 листопада, Львів). Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. Т. 1. С. 86-88.
3. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2004. 192 с.
4. Зінько Ю. Мальська М., Іваник М., Благодир С. Туризм у Карпатському регіоні: загрози для довкілля та способи сталого розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. Львів, 2014. Вип. 45. С. 443-451.
5. Костюшин В. А. Воздействие рекреации на живую природу. Киев: Национальный экологический центр Украины, 1997. 42 с.
6. Мотузенко О., Аріон О. Екологізація туристичної діяльності й екологічний туризм: перспективи розвитку. *Україна та глобальні процеси: географічний вимір*. Київ-Луцьк, 2000. Т.1. С. 375 - 378.
7. Ніколаєв К. Д. Екологізація та розвиток сільського зеленого туризму в Україні: монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 153 с.
8. Ніколаєв К. Д., Ісаєнко В. М. Екологізація туристичної галузі, її роль у зменшенні впливу на біорізноманіття та навколишнє середовище. *Агроекологічний журнал, спецвипуск*. Київ, 2009. С. 228 – 232.
9. Ніколаєв К. Д., Ісаєнко В. М., Бабікова К. О. Збалансоване природокористування на прикладі екологізації туристичної галузі. *Вісник Кременчуцького державного політехнічного університету ім. М. Остроградського*. Кременчук, 2009. №5 (58). С. 117- 120.
10. Пригара О. Екологічні проблеми туризму та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання гуманітарних наук: Екологія та охорона навколишнього середовища*. Дрогобич, 2014. Вип. 8. 2014. С. 404-408.

11. Сафранов Т. А., Полетаєва Л. М. Проблеми екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. Київ, 2016. № 3-4 (26). С. 51-61.

12. Шмандій В. М., Клименко М. О., Голік Ю. С. та ін. Екологічна безпека: підруч. Херсон: Олді-плюс, 2013. 364 с.

УДК 551.521+621

*Анастасія Василівна Дьячкова, студентка 2 курсу
природничо-географічного факультету
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Б. Хмельницького, м. Мелітополь*
Олександр Вікторович Непша
*старший викладач кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

АНАЛІЗ ВІТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

Одним із глобальних трендів сучасності є дефіцит природних ресурсів, серед них і традиційних джерел енергії. Тому проблема збалансованого управління природними ресурсами є нагальною для урядів країн світу. Шляхом подолання дефіциту традиційних джерел енергії та зменшення викидів вуглекислого газу у навколишнє середовище є розвиток альтернативної енергетики. За прогнозами Міжнародного агентства відновлювальної енергетики, до 2030 р. частка альтернативної енергії у глобальному енергетичному секторі становитиме 36% [5].

Розвиток альтернативної енергетики в Україні є одним із шляхів досягнення енергетичної незалежності у контексті забезпечення національної безпеки. Основні пріоритети викладено у «Енергетичній стратегії України на період до 2030 року» та оновленому проєкті Стратегії до 2035 р. За прогнозами Українського інституту майбутнього, для розвитку

альтернативної енергетики з метою досягнення енергетичної незалежності Україна потребує \$4,6 млрд. щорічних інвестицій [5].

Альтернативним джерелом енергії називають будь-яке джерело енергії, що є альтернативою органічному паливу. Такі джерела відносять до поновлюваних ресурсів, тобто ті, що виникають у довкіллі (енергія вітру, води, Сонця та ін.). Використання та детальне вивчення енергії вітру постало ще у 80-х рр. XX століття. Щоб розвивати вітроенергетику на певній території треба визначити та дослідити вітроенергетичний потенціал, його складові це: напрям, швидкість, сила тривалість вітру.

На півдні Азовського моря у приморській смузі розташована барична вісь Воейкова, а також важлива особливість – рівнинність території [3]. Якщо проаналізувати показники метеостанцій Запорізької області, то можна визначити, що протягом року переважаючі напрямки вітру це східні вітри (42%), північні вітри (39%), західні вітри (33%), південні (31%) [1].

На території області присутня сезонна зміна напрямку вітрів, спричиняють зміна арктичних, середземноморських, північно-атлантичних та чорноморських повітряних мас. У зимовий період формується і посилюється Сибірський антициклон, тому вірогідне поширення румбів східних вітрів. Внаслідок цього посилюється барична депресія над Чорним морем і найбільш поширеним і повторюваним напрямком вітру є північно-східні вітри (25%). Повторюваність вітрів східного напрямку (21-23%), південно-східних (16%). На початку весни відбувається перехід атмосферних процесів від зимових до літніх. Спочатку переважають північно-західні (25%), східні (23-24%), південні (16%). Наприкінці квітня, посилюється радіаційний баланс і виникає циркуляція літнього типу, активується відріг Азорського антициклону, тому в цей період переважають східні і південні вітри. Влітку дмуть північні, північно-західні та західні вітри. Улітку швидкість вітру найнижча, але він більш стійкий. Восени

переважають східні (21-22%) та північно-східні (27%) вітри. Південно-західні повторюються приблизно 14%, а південні та південно-східні – 3-4% [1,2,4].

Щоб визначити швидкість вітру, треба щоб була рівнинна територія, наскільки вона відкрита, які вітри постійні, тощо. Найбільша швидкість вітру характерна для приморських районів 4,8-5,2 м/с. Найменша швидкість в долині р. Молочної-3,6-3,7 м/с. У зимово-весняні місяці (переважно лютий і березень) відзначаються найбільші швидкості, а у літньо-осінні (серпень, вересень) – найменші. На узбережжі Азовського моря найвища швидкість вітру спостерігалася у березні, а найменша швидкість вітру у вересні. У холодний період року виникають великі контрасти температур між сушею і морем, внаслідок цього виникають великі баричні градієнти, що визначають підвищені швидкості вітру. Упродовж доби найбільша швидкість вітру виникає у приземному шарі у полуденні години, це пов'язано з розвитком конвекції та посиленням вертикального обміну, а найменша – вночі та вранці. Добовий хід швидкості вітру більше проявляється у теплий період року при ясній або малохмарній погоді і менше взимку. При проходженні циклонів і особливо атмосферних фронтів добовий хід швидкості вітру різко порушується. За сезонами року виділяються періоди з найвищими і найнижчими показниками швидкості вітру. Взимку у годину ночі на узбережжі вітер посилюється від 4,6 м/с до 5,8 м/с, на заході Приазов'я (ст. Пришиб) – до 4 м/с, вранці (7:00) швидкість вітру на заході (ст. Пришиб) знижується і показники не перевищують 3,8 м/с, у центральній частині, навпаки, швидкість посилюється до 4 м/с, а на узбережжі – відносно висока (5,6 м/с). Найвищі добові швидкості вітру спостерігаються вдень. Показники швидкості вітру у цей період доби становлять у межах Приазов'я: на півночі – 4,5 м/с, заході – 4,4 м/с, сході – 5,5-6 м/с, на узбережжі – до 5,8 м/с. Ввечері (19:00) швидкості вітру падають і їх відмінності у межах зимового сезону невеликі в центрі (близько 0,5 м/с), а на сході – 0,7 м/с. Навесні найвищі швидкості вночі зафіксовані у березні і складають 4,1 м/с на півночі, 4,2-4,5

м/с – на заході і в центрі, 5,7 м/с на сході. У квітні відбувається різке падіння швидкостей у нічні години по всій території (від 3 м/с до 4 м/с з заходу на схід). Впродовж березня вітер дещо зменшується у вранішні години, а в квітні і травні вона зменшується до 3,4 м/с-4,5 м/с. Найбільша швидкість вітру спостерігається вдень, досягаючи на заході 6 м/с, а на сході – 7,3 м/с. Вночі швидкість різко падає і різниця між полуденними значеннями досягає 2,3-2,8 м/с. Влітку у нічні години переважають вітри із швидкістю 1,3 і 1,9 м/с на сході. На узбережжі вночі вітри дмуть з середньою швидкістю 3,8 м/с. Вранці швидкість дещо посилюється (на 1,1 м/с на заході, на 0,9 м/с на сході, а на узбережжі – на 0,1 м/с. Вдень спостерігаються найвищі значення: на заході збільшуються до 4,3 м/с, на сході – до 5,1 м/с, на узбережжі – 5,6 м/с. Ввечері швидкість падає на 1,7 м/с на заході і 2,1 м/с – на сході. Восени у нічний період і вранішні години переважають вітри з швидкістю до 3 м/с на заході і 3,8 м/с на сході. На узбережжі швидкість досягає 4,6 м/с. Різко збільшується швидкість вітру вдень: на заході різниця складає 2,2 м/с, на сході – 2,1 м/с. Увечері швидкість знижується до 2,5 м/с на заході і 3,6 м/с – на сході. Упродовж доби вітроенергетичний потенціал змінюється з найвищого у полуденні години до найнижчого – у вранішні. На узбережжі Азовського моря швидкість вітру коливається у межах 5,5-6 м/с і більше [1,2,4].

Отже, якщо використати формулу вітроенергетичного потенціалу території ($P=0,5*1,225*V^3$), то, при середній швидкості вітру $V=5-6,5$ м/с, значення вітроенергетичного потенціалу становитиме 120 Вт/м^2 [1]. Тому можна зробити висновок, що вітроенергетичний потенціал Запорізької області достатній для розвитку вітрової альтернативної енергетики.

Література:

1. Воровка В.П. Оцінка вітроенергетичного потенціалу Північно-Західного Приазов'я. *Географія та туризм*. Випуск 18. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. С. 255-260.

2. Даценко Л.М., Молодиченко В.В., Воровка В.П. та ін. Фізична географія Запорізької області: хрестоматія. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.
3. Стецишин М.М., Гришко С.В. Сучасні кліматичні особливості Запорізької області. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія Географія і сучасність*: зб. наук. пр. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 28 (16). С. 82-86.
4. Торбунова М.Д. Климат // Методика изучения географии Запорожской области. Часть 1. Физическая география. Запорожье-Мелитополь, 1980. С.31.
5. Хоменко О.В., Тимченко Д.О. Альтернативна енергетика як ключ до сталого розвитку Китаю та енергетичної незалежності України. *Україна-Китай*. №3 (9). 2017. С.98-103.

УДК 911+504.61(477.7)

*Аліна Сергіївна Тутова, студентка I курсу
природничо-географічного факультету
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*
Олександр Вікторович Непша
*старший викладач кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

ВИКИДИ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища [4].

Як зазначається в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем. На сьогодні рівень забруднення атмосферного повітря великих міст

і промислових регіонів є високим, незважаючи на спад виробництва в Україні [1, с14; 5].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, забруднення повітря є одним з основних факторів ризику для здоров'я, пов'язаних з навколишнім середовищем. Чим нижче рівні забруднення повітря, тим менше серцево-судинних і респіраторних захворювань як в тривалій, так і в короткостроковій перспективі [1, с.14]

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами по Запорізькій області у 2019 році склали 173,4 тис. тон. В структурі викидів забруднюючих речовин основну частину складають діоксид та інші сполуки сірки, оксиди азоту, оксид вуглецю та речовини у вигляді суспендованих твердих частинок, недиференційованих за складом [6] (табл. 1).

Таблиця 1

**Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря
стаціонарними джерелами по Запорізькій області у 2019 році [6]**

Назва забруднюючої речовини	Обсяг викидів, тис. т
Метали та їх сполуки	0.5
Стійкі органічні забруднювачі	0.06
Оксид вуглецю	53.1
Діоксид та інші сполуки сірки	76.8
Сполуки азоту	28.5
Речовини у вигляді суспендованих твердих частинок	11.6
Неметанові леткі органічні сполуки	1.9
Всього	173.4

Найбільший внесок в забруднення атмосферного повітря Запорізької області (87 %) вносять викиди забруднюючих речовин від стаціонарних

джерел ПАТ «Запоріжсталь» та ВП Запорізька ТЕС АТ «ДТЕК ДНІПРОЕНЕРГО».

Обсяги викидів ПАТ «Запоріжсталь» за 2019 рік зменшились, а саме: склали 51,831 тис. т (на 0,46 тис. т менше, ніж у 2018 році) [6].

Обсяги викидів від ВП Запорізька ТЕС АТ «ДТЕК ДНІПРОЕНЕРГО» у 2019 році склали 98,651 тис. т (на 0,59 тис. т більше, ніж у 2018 році) [6].

Основний внесок у забруднення атмосферного повітря м. Запоріжжя вносять промислові підприємства – найбільші забруднювачі, викиди яких становлять 60 – 70 % від загального валового обсягу викиду забруднюючих речовин. Це такі підприємства, як: ПАТ «Запоріжсталь», ПрАТ «Дніпроспецсталь», АТ «Запорізький завод феросплавів», ПрАТ «Український графіт», ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат», ПрАТ «Запоріжжкокс», ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат», ПрАТ «Запоріжвогнетрив», ПрАТ «Запорізький завод зварювальних флюсів та скловиробів» та інші. Аналіз.

Динаміки викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря показав, що обсяги викидів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел в 2019 році порівняно з 2018 роком зменшились на 1 % (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка викидів в атмосферне повітря Запорізької області, тис. т [6]

Роки	Викиди в атмосферне повітря, тис. т.		Щільність викидів у розрахунку на 1 км ²		Обсяги викидів у розрахунку на 1 особу, кг	
	Стаціонарними джерелами	Пересувними джерелами	Стаціонарними джерелами	Пересувними джерелами	Стаціонарними джерелами	Пересувними джерелами
2015	193,7	76,7	9,9	2,82	153,6	43,7
2016	167,0	76,071	6,1	2,8	95,6	43,6
2017	180,9	80,189	6,7	2,95	104,5	46,3
2018	174,7	77,345	6,4	2,85	101,9	45,1
2019	173,4	79,278	6,4	2,9	102,2	46,7

У 2019 році за даними Головного управління статистики у Запорізькій області про викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел звітувало 524 підприємства, що на 20 підприємств більше, ніж у 2018 році. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами за 2019 рік становлять 173,4 тис. т, що на 1,3 тис. т менше 2018 року (у 2018 р. – 174,7 тис. т) [6].

У середньому по області одним підприємством від стаціонарних джерел забруднення було викинуто 330,918 т/рік (у 2018 році 346,692 т/рік) забруднюючих речовин, що на 5,5 % менше 2018 року [6].

У 2019 році щільність викидів від стаціонарних джерел викидів на 1 км² залишилась незмінною, та склала 6,4 т на 1 км², від пересувних джерел – незначно збільшилась і склала 2,9 т на 1 км², проти 2,85 т на 1 км² у 2018 році. З року в рік основна частина забруднень потрапляє в атмосферу від підприємств міста Запоріжжя та міста Енергодар [6].

У 2019 році викиди від стаціонарних джерел підприємств м. Запоріжжя та м. Енергодар склали 69,7 тис. т (проти 71,3 тис. т у 2018 році) та 98,7 тис. т (проти 98,2 у 2018 році), що відповідно склало 97% від загальної кількості викидів по області [6].

У 2019 році фахівцями ДУ «Запорізький ОЛЦ МОЗ України» здійснювався моніторинг за станом атмосферного повітря. Впродовж 2019 року лабораторіями ДУ «Запорізький ОЛЦ МОЗ України» проведено 3457 моніторингових досліджень атмосферного повітря, з них у 301 (8,68 %) виявлені перевищення гранично-допустимих концентрацій. Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (58%) металургійне виробництво(35%) виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (1%) виробництво харчових продуктів (1%) Інші види діяльності (1%) [6].

У 2019 році в м. Запоріжжя проведено 1382 дослідження атмосферного повітря, з них 205 (14,8 %) не відповідали нормативним показникам. Протягом року перевищення гігієнічних нормативів в атмосферному повітрі

обумовлювали наступні показники: пил (26,8 % від загальної кількості відхилень), фенол (35,2 %), сірководень (23,9 %), сірковуглець (10,7 %), азоту діоксид (2,9 %), аміак (разово), перевищення яких реєструвались в межах від 1,1 до 2,9 ГДК. Найбільше забруднення атмосфери в 2019 році зафіксовано у Вознесенівському (41,9 % від загальної кількості перевищень), Заводському (39,5 %), Шевченківському (8,8 %), Дніпровському (7,8 %) районах. В Олександрівському районі зазначена кількість становила 2 %. У Хортицькому та Комунарському районах перевищення не реєструвались. Основний внесок у забруднення атмосфери вносять промислові підприємства, викиди яких становлять 50 - 60 % від загального валового викиду шкідливих речовин [6].

Багаторічний моніторинг якості атмосферного повітря свідчить про стабільно високе його забруднення як на межі санітарно-захисних зон, так і в житлових районах. Основною причиною забруднення атмосферного повітря м. Запоріжжя залишаються застарілі технології та устаткування, на базі яких функціонують підприємства і які не можуть забезпечити дотримання сучасних гігієнічних нормативів. [2, с.24; 3,с.5]

Забруднення атмосферного повітря впливає на організм людини погано. Воно може викликати гостру і хронічну, специфічну і неспецифічну дію на організм людини. Може збільшуватись кількість хворих з гіпертонічною хворобою, злоякісними новоутвореннями, патологією органів дихання. Частіше реєструється ексудативний діатез, алергічний дерматит, гострі респіраторні захворювання з астматичним компонентом, набряк Квінке, бронхіальна астма. У дітей, що проживають в промислових районах із забрудненим атмосферним повітрям, індекс здоров'я зазвичай у 2-3 рази нижче, ніж у дітей контрольного району. У них може бути змінений імунний статус: знижені вміст імуноглобуліну, тощо. Умовами дозволів на викиди забруднюючих речовин, а також програмами охорони довкілля, меморандумами для підприємств встановлені природоохоронні заходи щодо

скорочення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та приведення викидів до граничнодопустимих нормативів.

За 2019 рік основні забруднювачі атмосферного повітря звітували про виконання наступних природоохоронних заходів щодо скорочення обсягів викидів забруднюючих речовин, а саме:

ПАТ «Запоріжсталь». Розпочато роботи з реконструкції аспірації хвостових частин агломашин і місць навантаження агломерату в хопери, а також завершені роботи по оснащенню виробничих ділянок аглоцеху системами вакуумного прибирання пилу, яка передбачає збір і повернення в технологічний процес просипу пилу і матеріалу з перекриттів і технологічного обладнання агломераційного цеху. В доменном цеху для зниження пилоутворення при завантаженні шихти в приймальні воронки встановлені додаткові укриття на доменних печах № 3, 4. АТ «Запорізький завод феросплавів». «Цех № 4. Заміна фільтрувальних елементів ФРІР-8500 блоку I газоочистки печей 31-38». Захід виконано в повному обсязі у 2019 році; «Цех № 4. Заміна фільтрувальних елементів ФРНТ блоку газоочистки печей 1-3». Захід виконано в повному обсязі у 2019 році [6].

ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат». «Заміна фільтрувальних елементів на аспіраційних системах» для недопущення перевищення викидів пилу в атмосферне повітря; «Капітальний ремонт аспіраційної системи прокалочної печі цеху № 2 (ВА-20)» – виконано в повному обсязі; «Цех № 2. Оптимізація технології підготовки РТП до випуску продуктів плавки» - виконано в повному обсязі, зменшено викиди заліза та його сполук на 5,3 т/рік [6].

ПрАТ «Запоріжвогнетрив». «Алюмосилікатний цех, виробництво шамотних виробів. Заміна мокрих циклонів СИОТ на рукавні фільтри» (термін виконання - 2016-2020 роки). Захід виконується, обсяг запланованого фінансування – 1300,0 тис. грн. ПрАТ «Запоріжжкокс». На підприємстві за 2019 рік виконано наступні заходи: капітальний ремонт коксової батареї № 2

коксового цеху з перекладкою 4-х простінків на глибину 32-х вертикалів; капітальний ремонт коксових батарей № 5, № 6 з заміною елементів армування і перекладкою на глибину 4-х вертикалів з машинної і коксової сторін; ремонт газоочисних установок в цехах підприємства. ВП Запорізька ТЕС АТ «ДТЕК Дніпроенерго». «Реконструкція золошлаковідвалу. Нарощування дамби 3-го та 4-го ярусів» [6, с. 38-40].

Література:

1. Аналітичний звіт «Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організацій громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля» (період: 2018 - січень 2019) Київ, 2019. 117 с. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research_report_publishing-dec-2019.pdf (19.02.2021)
2. Гришко С.В., Непша Я.Ю., Стегареску Х.І. Сучасний стан атмосферного повітря міста Запоріжжя та його вплив на здоров'я населення. *Здоров'я та суспільство*: Матеріали II Всеукраїнської науковопрактичної конференції, Кропивницький, 5 листопада 2020 року. Кропивницький, 2020. С.24-31.
3. Гришко С.В., Непша Я.Ю. Сучасний екологічний стан атмосферного повітря в Запорізькій області. *Інноваційні процеси в науці та освіті*: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю (23 жовтня 2019 року). Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 5-8.
4. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 р. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (21.02.2021)
5. Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (21.02.2021)
6. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Запорізькій області у 2019 році URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/52082/regionalna-dopovid--pro-stan-navkolishnogo--prirodnogo-seredovisha-u-zaporizkiy-oblasti-u-2019-rotsi.html>

УДК 911.3(477.72)

Лариса Анатоліївна Прохорова
к.геол.н., доцент, завідувачка кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь
Ельміра Мустафаївна Челебієва, студентка I курсу магістратури
природничо-географічного факультету
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОШИРЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У межах Херсонської області набули розвитку екзогенні геологічні процеси природного та природно-техногенного походження, такі як зсуви, карст, підтоплення, абразія та переробка берегів водосховищ, просідання лесових ґрунтів (табл. 1).

Таблиця 1

Поширення ЕГП на території Херсонської області, складено за [3, с.89]

№ з/п	Види ЕГП	Площа поширення, км ²	Кількість проявів, шт	Ураженість території, %
1	Зсуви	0,851	33	0,03
2	Караст (відклади, що здатні до карстування)	26340,0	94*	92,5
3	Підтоплення: глибина 0-4 м, в т.ч	11297,0	306	39,7
	глибина 0-2 м	7959,0	195	28,0
4	Абразія			
	Чорне море	128,0 пог.км		
	Азовське море	21,0 пог.км		
5	Переробка берегів водосховищ	210,0 пог.км		
6	Лесові ґрунти, що здатні до просідання	17600,0		61,8
7	Ерозійні процеси	550		1,9

В Херсонській області зсуви мають незначне поширення, їх налічується 33 прояви, загальною площею 0,851 км². У 2010 році в області кількість

зсувів становила 43 одиниці. У результаті процесів денудації зсуви в сс. В. Лепетиха, Каїри (Великолепетиський р-н) знівельовані й у рельєфі не проявляються

У Нововоронцовському районі в результаті зсувної активізації відбулося зрощення зсувів зі збільшенням їхньої площі й, відповідно, зменшення їхньої кількості до 33 [3].

Прояви зсувного процесу тісно пов'язані з розвитком абразії на узбережжі Чорного моря та схилах Каховського водосховища. Переважна кількість зсувів зосереджена на схилах Каховського водосховища та в районі м. Станіслав. Активними у 2019 році було 20 зсувів [4] (рис. 1).

Рис. 1. Розвиток зсувів та абразії на території Херсонської області [2,с.97]

У Верхньорогачицькому районі в с. Бережанка на лівому схилі Каховського водосховища у результаті активної абразії та сповзання ґрунтів, виникла загроза руйнування ділянки плато, де знаходяться ЛЕП та житлові будівлі.

Абразії піддається берегова смуга Чорного моря та лиманів, довжиною понад 128,0 км, та Азовського моря – 21,0 км, а переробкою берегів уражено близько 87% загальної довжини схилів Каховського водосховища

Таблиця 2

**Загальна характеристика абразії в межах Херсонської області,
складено за [1]**

Загальна довжина берегової зони з розвитком абразії, км	Багаторічна швидкість абразії, м/рік (min-max/ сер.значення)	Загальна довжина берегу на забудованій території, км	Загальна довжина абразійного берегу, ускладне- ного зсувами	Кількість господарсь- ких об'єктів у зоні розвитку абразії, шт.
128 (Чорне море) 21,0 (Азовське море)	0,3-20,0/1,0	43	5,6	10

У 2018 р. активна абразія берегової смуги відмічалась на ділянці узбережжя Чорного моря від смт Лазурне до с. Залізний Порт, морського узбережжя Азовського моря від м. Генічеськ до границі з Запорізькою областю (швидкість абразії була у межах середньо-багаторічної і становила 0,68 м), на правому схилі Дніпровського лиману від с. Софіївка до с. Лупареве (берегова лінія 56,0 км, середня активність абразійного процесу), лівий схил Каховського водосховища (берегова лінія 210,0 км, середня активність абразійного процесу, швидкість абразії становила 0,5 м) [2,3,4].

Білозерському районі, в 3,8 км на південь від с. Лупареве, на лівому схилі Дніпро-Бузького лиману в результаті активної абразії продовжується руйнування ділянки плато. Внаслідок цього виникла загроза руйнування Хабловського маяку (середній) та цвинтаря.

У Каланчацькому районі на півострові Хорли (Каркінітська затока) існує загроза руйнування ділянки плато із захватом цвинтаря та порту. На інших ділянках прояву абразії під загрозою знаходяться орні землі.

Процес *підтоплення* вивчався в області шляхом аналізу рівня ґрунтових вод (РГВ) у спостережних свердловинах. Спостереження проводились як у природних умовах режиму, так і в умовах порушеного режиму формування (в основному на ділянках зрошення). У регіоні протягом останніх років поступово проявляється тенденція до деякого зменшення впливу антропогенної групи чинників на розвиток процесу підтоплення, що обумовлено, як значним зменшенням водогосподарської діяльності, так і зменшенням водопостачання на масиви зрошення [3].

Підтоплення з рівнями ґрунтових вод (РГВ) 0-4 м фіксується на площі 11,297 тис.км², з РГВ 0-2 м – 7,959 км². Підтопленими є 306 населених пунктів, серед яких 2 міста, 19 селищ міського типу та 285 сіл [2,3].

В останні роки спостерігається тренд зменшення середньорічної кількості атмосферних опадів, внаслідок чого в природних умовах відзначається загальна тенденція до зниження рівня ґрунтових вод. Крім того, у регіоні протягом останніх років поступово проявляється тенденція до деякого зменшення впливу антропогенної групи чинників на розвиток процесу підтоплення, що обумовлено, як значним зменшенням водогосподарчої діяльності, так і зменшенням водопостачання на масиви зрошення. Суттєвих змін площ підтоплення не очікується [5,с.15; 6,с.50].

Карбонатні відклади неогенового віку, що мають здатність до *карстування*, поширені на площі 26,34 тис.км² (92,4%). Прояви процесу карстоутворення незначні, уздовж узбережжя Каховського водосховища зафіксовано 94 поверхневих карстопроявів [2,3].

На узбережжі Чорного моря в умовах опускання, що досягає 0,8 - 0,9 мм на рік, переважають акумулятивні процеси, які утворюють коси і прибережні вали, абразія розвинута менше ніж на інших ділянках узбережжя.

Опускання спричиняє підтоплення морськими водами ґрунтоутворювальних порід і засолення ґрунтових вод. Засоленню підлягають ґрунти як на суші, так і на косах островів [1].

Література:

1. Аналітичний огляд стану техногенної та природної безпеки в Україні за 2017 рік. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/prognoz/report/2018/AO_2018.pdf
2. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів на території України за даними моніторингу ЕГП. Київ: Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2019. 111 с.
3. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів за даними моніторингу ЕГП. Київ, Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2020. 104 с.
4. Екологічний паспорт Херсонської області за 2019 рік. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2019/Херсонська.pdf (25.02.2021)
5. Прохорова Л.А., Сапун Т.О., Стецишин М.М. Екологічний стан геологічного середовища Херсонської області. *Історико-географічний дискурс проблем геосфери*: матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 16 травня 2016 р. Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. С.15-18.
6. Шиян Л.І., Тамбовцев Г.В. Географія поширення несприятливих природно-техногенних явищ на території Херсонської області. Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції молодих учених, магістрантів та студентів підсумками наукових досліджень 2018 року «ІННОВАЦІЙНІ АГРОТЕХНОЛОГІЇ» Мелітополь: ТДАТУ, 2019. Випуск VI. С.50-52

*Марія Віталіївна Онікеєнко студентка III курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди, м. Харків*

*Науковий керівник - Ю. І. Муромцева, к.еон. н., доцент, доцент кафедри
географії і методики викладання географії, Харківський національний
педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків*

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПРОМИСЛОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Донбас - це промислова фортеця України. Проблеми ж сьогодення - виробництва та екології стали однією супутньою великою загрозою. У роботі опрацьовані джерела та література за 2000-і роки стосовно виробничого потенціалу та екологічної ситуації у Донецькій області. Порівняння ведуться за офіційними статистичними джерелами у межах адміністративно-територіальних кордонів Донецької області початку 2000-х років та після 2014 року без урахування тимчасово окупованих територій області.

Головною галуззю промисловості в Донецькій області є вугільна. В області - 105 шахт, розташовані в містах Донецьку, Макіївці, Єнакієвському, Вугледарі, Красноармійську(нині Покровську), Торез (нині Чистяково) тощо. Другою важливою галуззю є металургія - 8 металургійних підприємств. 3 - вогнетривких та флюсо-видобувних підприємств. 200 машинобудівних підприємств, орієнтованих на забезпечення потреб насамперед базових галузей промисловості – металургійної, гірничо-шахтної, хімічної, а також військово-промислового комплексу. Виробництво товарів для населення області здійснювали близько 400 підприємств, що випускали меблі, холодильники (відома фірма норд, що випускала 98% побутових холодильників), газові плити, пральні машини, одяг, взуття, трикотажні вироби тощо. Площа сільськогосподарських угідь складала близько 2 млн га.

Зараз же в Донецькій області зареєстровано 30 шахт, що видобувають вугілля. Залишилося - 8 металургійних підприємств, 2 коксохімічних підприємств, 4 вогнетривких та флюсо-видобувних підприємства, 12 машинобудівних підприємства, 5 промисловостей будівельних матеріалів, 7 підприємств легкої промисловості, 5 підприємств товарно-виробничого комплексу та 1 інститут керамічного машинобудування “Кераммаш”. Площа сільськогосподарських угідь складала близько 1,5 тис. га.

Узагальнюючи дане питання, можна підкреслити тенденцію до зменшення кількості підприємств на території, як провідних так і не провідних галузей - добувної, металургійної, машинобудівної та сільськогосподарської. За 20 років - багато чого змінилося, кількість підприємств різко зменшилася, а отже й кількість робочих місць, підприємств не заповнюється взагалі, людей зайнятих у сільськогосподарському виробництві теж зменшилося, зменшилася кількість угідь, заводів, що забезпечували технікою. Тенденція зменшення одного підприємства не спинно тягне за собою - спад та кризу інших.

За інформацією Державної служби статистики України, викиди забруднюючих речовин та парникових газів у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення в Донецькій області за 2005 рік становлять 1638,9 тис. т, а за 2019 рік 773,5 тис. т. Зменшення викидів безпосередньо пов'язане зі зменшенням кількості та спадом обсягів виробництва. Якщо раніше на одну особу припадало 401 кг, то зараз 186,4 кг. Основними забруднювачами атмосферного повітря в області залишаються підприємства вугільної промисловості, металургії та підприємства-виробники електроенергії. Отже, найбільше забруднення атмосферного повітря спостерігається саме в тих містах та районах, де розташовані підприємства цих видів діяльності. Зокрема, у м. Маріуполь всього викинуто 316,6 тис. т; м. Курахове – 139,2 тис.т; м. Покровськ – 66,8 тис. т; м. Добропілля – 35 тис. т; м. Вугледар – 23,8

тис. т, Бахмутський район – 107,47 тис. т, Мар'їнський район – 139,56 тис. т, Слов'янський район – 44,96 тис. т.

Кількість підприємств, які здійснюють скид зворотних вод в поверхневі водні об'єкти Донецької області у 2018 році складала 118 (17 % від загальної кількості водокористувачів). Об'єм скиду становить 1035,0 млн м³, у тому числі по категоріях якості:

- без очистки – 0,122 млн м³ (0,01 %);
- недостатньо очищені – 185,4 млн м³ (18 %);
- нормативно чистих без очистки – 687,9 млн м³ (66 %);
- нормативно очищені на очисних спорудах – 100,5 млн м³ (10 %).

Таких, що не мають категорії (шахтно-кар'єрні, колекторно-дренажні), – 60,58 млн м³ (5%).

Співвідношення скиду зворотних вод по основних суббасейнах складає: р. Сіверський Донець – 508,1 млн м³ (44%), басейн річок Приазов'я – 181,1 млн м³ (16%), басейн р. Самара – 46,2 млн м³ (4%) та 409,9 млн м³ Азовське море (36%) від загального скиду води по області.

Основними причинами скидання забруднених стоків у поверхневі водойми залишаються нестача в більшості населених пунктів області центрального водопостачання, низька якість очищення зворотної води, незадовільний стан діючих очисних споруд.

На кінець 2013 року в місцях видалення та на території підприємств області накопичилось 2,8 млрд.т відходів I-IV класів небезпеки (18,6% від загального обсягу по країні), з яких 0,8 млн.т - найбільш небезпечні відходи I-III класів небезпеки (6,0% загального обсягу по країні). Протягом 2013 року було утилізовано та перероблено 77,2% утворених на території області відходів I-III класів небезпеки (в середньому по Україні – 47,5%). Найбільша частка утворених на підприємствах відходів у 2013 році припадає на відходи гірничої промисловості та розроблення кар'єрів при добуванні та збагаченні руд і мінеральної сировини – 62,4%.

Протягом останніх років спостерігається зниження розміру недоїмки до місцевих бюджетів по зборах за забруднення навколишнього природного середовища: даний показник порівняно з 2009 роком знизився на 40,1% і склав 29,4 млн.грн.

Отже, стосовно екологічної ситуації можна вказати, що викидів в атмосферу стало безперечно менше, що пов'язано зі скороченням кількості підприємств, хоча спостерігається максимальна кількість свинцю в повітрі, що впливає на кровотворну і нервову системи, шлунково-кишковий тракт і нирки, спричиняє анемію. З водними ресурсами ситуація склалася дещо гірше, оскільки заходів для очищення води не спостерігалось, як наслідок відбулося зменшення кількості питної води. Зменшення кількості надходження до бюджету коштів по зборах за забруднення навколишнього природного середовища - відіграє провідну роль в екологічному аспекті Донецької області.

Підводячи підсумки, можна зробити висновок, що дві проблеми - екологія та підприємство - є взаємопов'язаними. Зменшується кількість підприємств - зменшується кількість викидів, як в атмосферу так і в поверхневі води. Але зменшення коштів на подолання проблем викликає сумніви у кращому екологічному стані, цей аспект повинен постійно фінансуватися на підтримуватися на сталому рівні, підприємства в свою ж чергу повинні бути інноваційними і задовольняти умови щодо подолання проблем забруднення навколишнього середовища.

Література:

1. Географія рідного краю О.Д. Денисова, М.О. Швець. м. Донецьк "Каштан" 2003 рік.
2. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Режим доступу: <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/%20%D0%A1%D0%95%D0%9E.pdf>
3. Муромцева Ю.І. Внутрішньо переміщені особи в Україні та їх вплив на ринок праці регіону «Економіка»: Збірник наукових праць /За заг. ред.

- акад. АПН України І.Ф. Прокопенка. - Харків: ХНПУ , 2015.-Вип.15.-
200 с.- С.69- 77
4. Перелік вуглевидобувних підприємств, розташованих на підконтрольній українській владі території <https://dn.gov.ua/ua/ekonomika/promislovij-kompleks-ta-transport/vugilna-promislovist/perelik-vuglevidobuvnih-pidpriyemstv-roztashovanih-na-pidkontrolnij-ukrayinskij-vladi-teritoriyi>
 5. Перелік підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави <https://www.kmu.gov.ua/npras/10493361>
 6. Промисловість України 2014-2016: невикористані можливості, шляхи відновлення, модернізації та сучасної розбудови. Режим доступу: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Promislovist-Ukrayini_2017_16_05.pdf
 7. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Донецькій області у 2018 році <https://deis.menr.gov.ua/lib/files/rddo2018.pdf>
 8. Рік після виборів. Донецька область: Матеріали аналітичного звіту / Авксентьєв М., Дурнєва Т., Ткаченко С., Гришин О. — Донецьк: Комітет виборців України, 2007 <https://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Donetsk1.pdf>
 9. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2020 року http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/06/Cstrategiya-rozvitku-Donetskoyi-oblasti-na-period-do-2020-roku.pdf

Розділ 3. Проблеми фізичної географії

УДК 911.2 (477.64)

Лариса Анатоліївна Прохорова

*к.геол.н., доцент, завідувачка кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

*Христина Іванівна Стегареску, студентка 4 курсу
природничо-географічного факультету
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

ОСОБЛИВОСТІ ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ БЕРДЯНСЬКОЇ КОСИ ПІВНІЧНОГО УЗБЕРЕЖЖЯ АЗОВСЬКОГО МОРЯ

Бердянська коса (рис. 1) [1] розташована на півночі Азовського моря і відокремлює Бердянську затоку від моря. Бердянська коса є однією з 27 кіс моря і відноситься до найбільших, довжиною 23 км при ширині від 60 м у середній її частині до 2 км у верхів'ї. Площа 7 км². За гіпотезою, своїм виникненням коса зобов'язана р. Берда, що впадає в Азовське море на схід від її основи і нанесла відклади, з яких коса власне і сформувалася [1,5].

Умовно косу ділять на три геоморфологічні ділянки – Ближня, Середня і Дальня. Ближня коса починається причленованою до корінного берега частиною неподалік від гирла р. Берда, а закінчується біля солоного лікувального Червоного озера на території Бердянського курорту. На цій ділянці розміщується шість відносно великих озер: Бердянський або Солоний лиман, озера Кругле і Мазанкове, Довге, Краснопере, Велике і Червоне, які є джерелом лікувальних грязей. Солоність води у них коливається від 4-6‰ у Солодкому лимані до 130‰ у оз. Довге. В озерах Велике і Червоне солоність коливається від 30 до 60‰ взимку та 90-130‰ влітку. Тут особливу цінність складають водно-болотні угіддя – гирла р. Берда, Солодкий лиман, Дальні Макорти, острови – Великий (10 га) і Малий Дзенздики (15 га) [1,7].

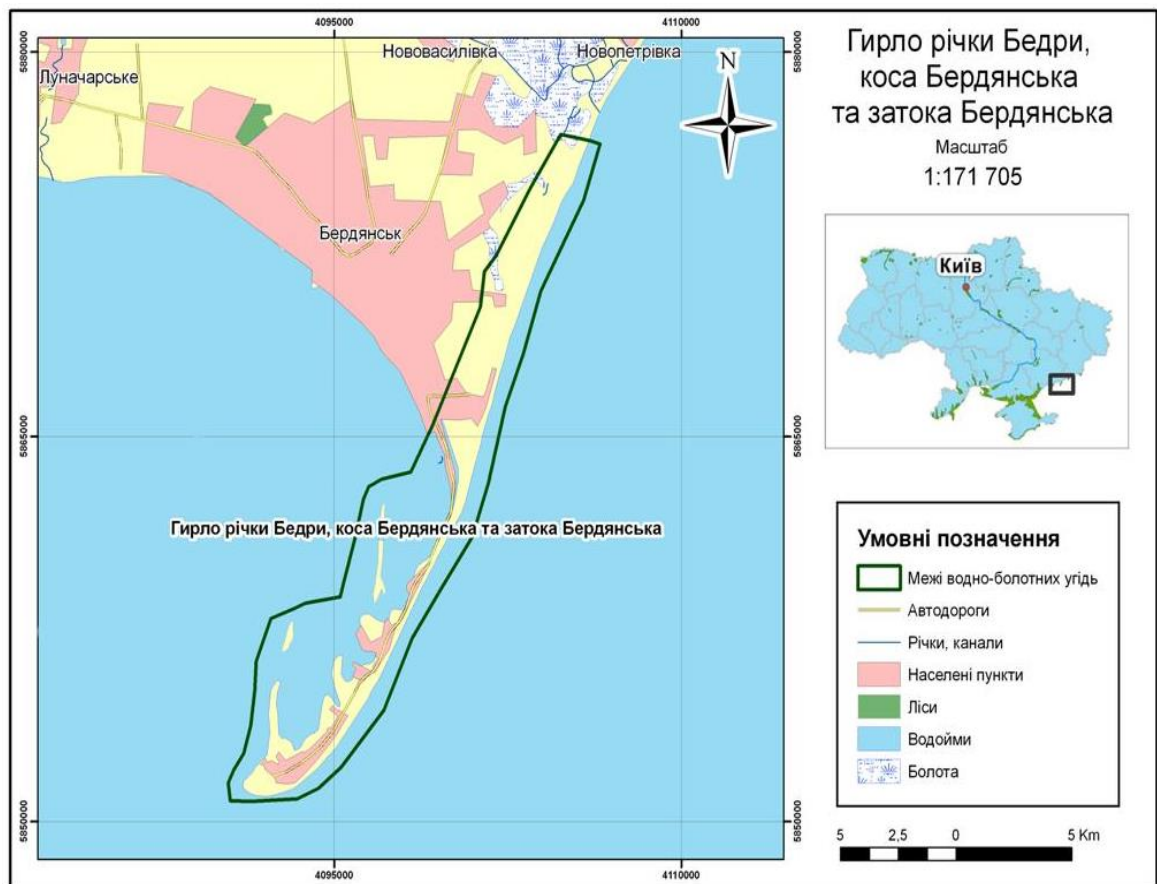

Рис. 1. Розташування Бердянської коси та Бердянської затоки [1]

Потужність нижньої товщі зменшується від основи коси (5,5 м), до середньої частини (4 м) і до закінчення коси (2,5 м). В той же час збільшується в південно-західному напрямі потужність верхньої товщі від 7 м до 8 м. Як видно на рисунку 5.10, мулисті відклади в дистальному напрямі заміщуються мулистими і глинистими пісками, що може свідчити про розмив мулів, сформованих в максимум трансгресії у фанагорійську регресію [4,6].

На більшій частині коси (за винятком середньої) під піщаним тілом залягають середньо-верхньонеоплейстоценові сірі, зеленувато-сірі, темно-сірі глини рідко з мушлями молюсків, які підстелюються бурими, червоно-бурими глинами, нижче яких залягає потужна (40-45 м) товща глин і пісків куяльницького регіорусу. Відклади кіммерійського регіорусу – пісковики,

глини – залягають на абсолютних відмітках - 69-74 м [4,6].

Свердловина 1-А під пісками коси пройшла 9,5-метрову товщу мулів (абсолютні відмітки - 11,5...-21 м), темно-сіру піщанисту глину і різнозернистий пісок потужністю 4 м. Нижче (-37 м) залягають піщано-глинисті породи куюльницького ярусу, а на абсолютній відмітці -71 м – кіммерійські відклади [6].

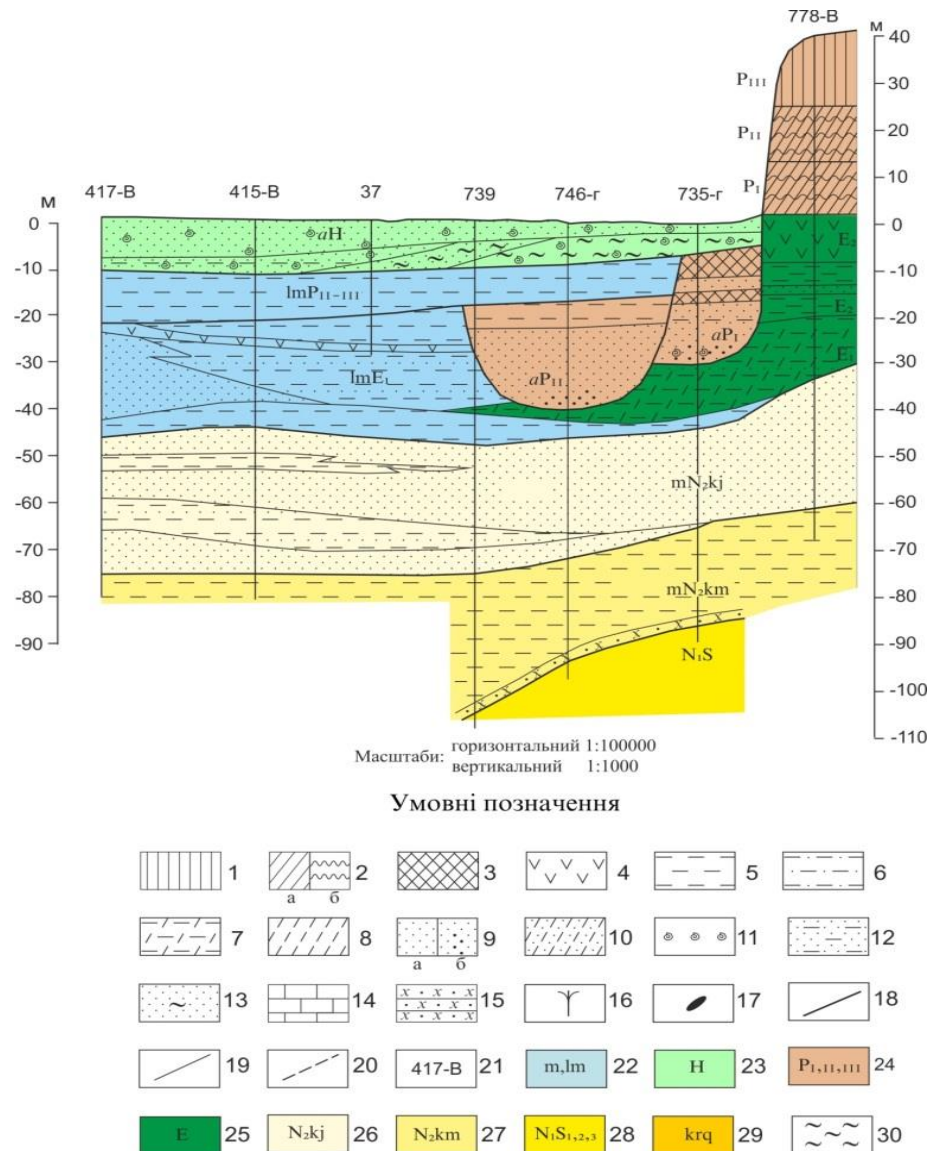

Рис. 2. Геологічний розріз Бердянської коси по лінії свердловин №№ 417-B – 778-B [3,с.48])

Умовні позначення: 1 – Азово-Чорноморський горизонт. Морські, лиманно-морські відклади голоцену; 2 – лиманні відклади нижньо-, середньо- та верхньоплейстоценового віку нерозчленовані; 3 – відклади

плейстоценового віку; 4 – лиманно-морські, морські відклади еоплейстоценового віку нерозчленовані; 5 – нерозчленовані відклади еоплейстоценового віку; 6 – відклади акчагильського регіоярису верхнього пліоцену; 7 – відклади кіммерійського регіоярису нижнього пліоцену. Літологічний склад порід: 8 – суглинки лесоподібні; 9 – суглинки важкі; 10 – піски; 11 – піски з включенням мушель; 12 – мушлі, перемішані з піском; 13 – піски глинисті; 14 – піски мулуваті; 15 – глини; 16 – глини піскуваті; 17 – пісковики; 18 – вапняки. Межі: 19 – між геологічними підрозділами; 20 – між літологічними різновидами; 21 – ймовірні межі між літологічними різновидами; 22 – геологічні свердловини: цифра зверху – номер свердловини по першоджерелу.

Таким чином, ми можемо виділити в середній частині коси розмив куяльницьких відкладів річкою пра-Берда, виповнених алювієм, озерними відкладами і в голоцені – мулами. Цілком очевидно, що осадонакопичення мулів відбулось при високому рівні моря, яке для Чорного моря припадає на каламітський час голоцену.

Література:

1. Бердянська коса. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бердянська_коса (20.02.2021)
2. Водно-болотні угіддя України (Wetlands International) URL: <http://www.wetlands.biomon.org>. (22.02.2021)
3. Непша О.В. Про будову кіс Північного Приазов'я. *Геологічний журнал ІГН НАН України*. 2013. № 3. С.44-50.
4. Непша О.В. Сучасні та реліктові акумулятивні форми рельєфу в береговій зоні Північного Приазов'я. *Геологічний журнал*. 2012. № 1. С.74-78.
5. Непша О.В. Геоморфологическое строение аккумулятивных образований северного побережья Азовского моря. *Научные записки академии наук Михаила Балуданского*. Кошице, 2013. Ч.1(4). С.114-116.
6. Непша О.В. Голоценові відклади Бердянської та Обитічної кіс (Північне узбережжя Азовського моря). *Сучасні проблеми геологічних наук: Матеріали III Всеукраїнської конференції-школи*. К.: КНУ ім. Т.Г. Шевченко, 2011. С.24-25.
7. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоекологічний стан: монографія / Л.М. Даденко,

В.В. Молодиченко, О.В. Непша та ін.; відп. ред. Л.М. Даценко. Мелітополь:
Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 308 с.

УДК 55 (477.74)

*Ярослав Славович Слівінський, студент 1 курсу магістратури
природничо-географічного факультету
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*
Світлана Вікторівна Гришко
*к.геогр.н., доцент, доцент кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕКЗОГЕННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У межах Одеської області мають розвиток зсуви, підтоплення, абразія, ерозійні процеси, а також карст, просідання лесових ґрунтів (табл. 1). У 2019 р. спостереження за зсувним та абразійним процесами проводились на окремих моніторингових ділянках (рис.1), а також на ділянках можливого розвитку надзвичайних ситуацій від активізації ЕГП на об'єктах господарчої інфраструктури [1,2,3,5].

В області зафіксовано 5836 зсувів, загальною площею 66,3 км², з них активними у 2019 р. були 43 зсуви, площею 0,96 км². У межах забудованих територій знаходяться 156 зсувів [1,2,3].

Ділянка узбережжя Чорного моря від с. Сичавка до с. Лебедівка найбільше піддана впливу природних та техногенних факторів. Із 74 існуючих зсувів було обстежено 70. Активізація зсувних деформацій відмічена на 31 зсуві (більш ніж на 44%) – середня зсувна активність (у 2018 р. – 46%) [3,с.72].

На ділянці правого схилу Куяльницького лиману від села Северинівка до села Котовка, обстежено 42 зсуви, з яких 14 перебувають у різному ступені активності (приблизно 33% активності). Попереднє обстеження правого схилу Куяльницького лиману відбувалося у 2011 році, зсувний схил

У межах ерозійної долини правого схилу р. Тилігул на ділянці від с. Донська Балка до с. Демидове зсувна активність низька, на ділянці від с. Стрюкове до м. Ананьїв – зсувна активність дуже низька.

Таблиця 1

Поширення ЕГП на території Одеської області, складено за [3]

№ з/п	Вид ЕГП	Площа поширення км ²	Кількість проявів шт.	Ураженість %
1	Зсуви	66,3	5836	0,2
2	Карст (відклади, що здатні до карстування)	32650,0	112	98,0
3	Підтоплення: глибина 0-4 м, в т.ч. глибина 0-2 м	20575,0 13098,0	995 608	61,8 39,3
4	Лесові ґрунти, що здатні до просідання, з них: I типу II типу	13920,0 8010,0 5910,0		41,8 24,1 17,7
5	Абразія	86,0 км		
6	Ерозійні процеси	12800,0		38,4

В Овідіопільському районі найбільш небезпечна ділянка розташована по вул. Морській у м.Чорноморськ, де продовжується активізація зсувних деформацій на протязі 1040,0 м (рис.2). Необхідно відзначити як вкрай негативне явище, складування у верхній частині зсуву привезеного ґрунту (привантаження брівки зсуву), що є додатковим фактором активізації зсувних деформацій. Спостерігається утворення тріщин на огорожі, будинках та автополотні на вул.Тіниста [3,с.73].

Рис. 2. Небезпечна ділянка по вул. Морській у м. Чорноморськ [3,с.75]

У нижній частині зсувного схилу проводяться інтенсивні будівельні роботи по спорудженню комплексу протизсувних заходів у вигляді утримуючих рядів буронабивних паль, але вони поки що не поширюються на територію причального комплексу, де продовжуються інтенсивні деформаційні порушення господарчих та житлових будівель.

На північний схід від с. Санжійка в активний зсувний процес захоплений береговий схил з прибровочною частиною плато (довжина 800,0 м) із захватом ділянки для будівництва та орних земель.

У Білгород-Дністровському районі, на ділянці в 1,7 км на захід від с. Курортне, активна абразія та зсуви загрожують руйнуванням верхньої частини схилу (захват огорожі б/в «Волна») [3,с.75].

У Лиманському районі в с. Фонтанка (вул. Молодіжна, Сонячна, Набережна, Прикордонна) відбуваються зсувні деформації з обваленням ґрунту зі схилу, руйнуванням асфальтових доріг, 5 ЛЕП, відстань від житлових будівель 3,0 м (рис. 3).

Рис.3. Небезпечні ділянки в с. Фонтанка Лиманського району [3,с.75]

На ділянці в с. Вапнярка (причальний кооператив «Сонячний») продовжується розширення тріщин на автошляху та зсувні деформації середньої частини схилу із захватом дачних будівель, ведеться привантаження схилу зарахунок складування техногрунтів для розширення проїзду. В районі б/в «Одеса», в активний зсувний процес захоплена середня частина схилу, спостерігається руйнування підпірної стінки, залізних сходиночок.

На південний захід від м. Южне під загрозою руйнування, внаслідок абразійно-зсувного процесу, знаходяться території баз відпочинку «Літораль», «Черкащанка». У с. Крижанівка-2 по вул. Отаманюка, 72, під загрозою зсуву 4 житлові будівлі (до будівель-7,5 м), 2 ЛЕП, автодорога.

У Любашівському районі в зоні впливу зсуву знаходиться газопровід (1,8 км на південь від с. Мал. Василівка на правому схилі р. Тілігул) – навал ґрунтів на бетонну завісу газопровода в нижній частині схилу.

У м. Одеса напружена ситуація спостерігалась на багатьох ділянках, що знаходяться в зоні впливу активізації зсувів на ділянках:

– берегового схилу морського узбережжя 16-ї станції Великого Фонтану, поблизу санаторію ДСНС, де в 2014 році відбувся обвал

вапнякових глиб на зону пляжу, процес руйнування продовжувався в 2017-2018 рр., у 2019 р. на іншій частині вапнякової стіни спостерігалась поява нової тріщини розтягування, з утворенням блоку, який буде відокремлюватися від масиву вапняку (рис.4).

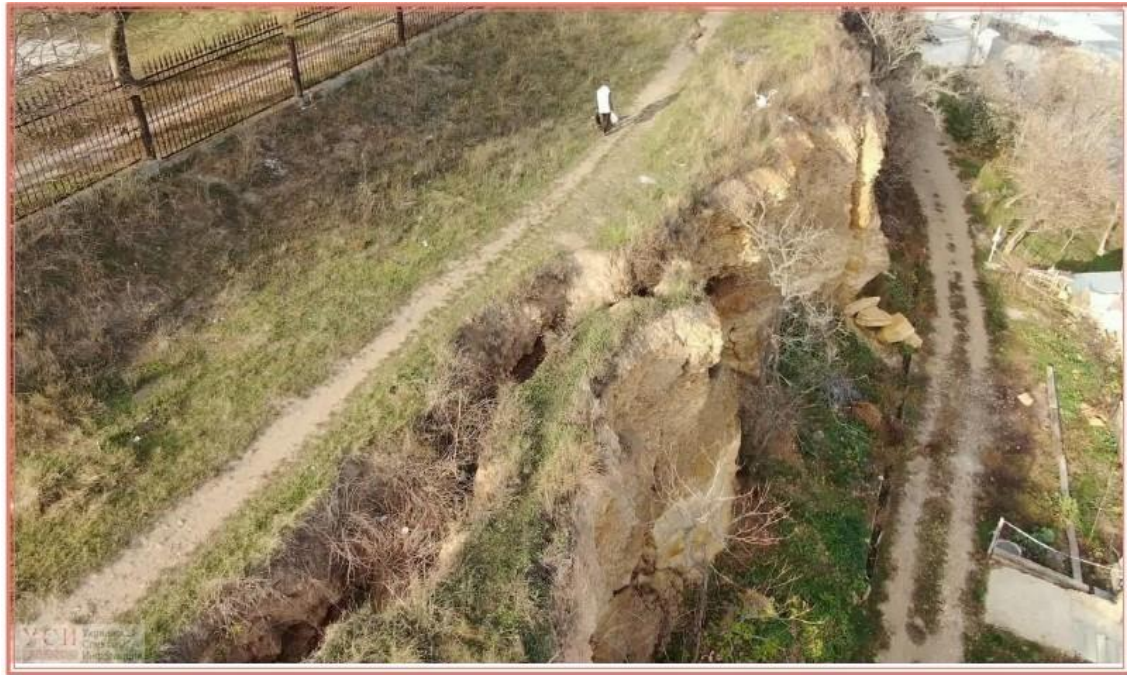

Рис. 4. Відокремлення блоку вапняку на 16-ій станції Великого Фонтану, м. Одеса [3,с.76]

У разі обвалу вапнякових глиб, існує загроза руйнування автошляху, який проходить безпосередньо під масивом вапняку, та пляжної зони;

– на нижній частині давньо-зсувного закріпленого схилу, на території альпіністського клубу «Одеса», в районі вежі «Скалодрому», активізація зсувних деформацій відмічена у вигляді зон тріщинуватості площею біля 100,0 м². Активізація зсувних деформацій в нижній частини схилу ймовірно викликана спорудженням на плато поблизу брівки схилу багатоповерхового будинку «Green Wood». У разі продовження та посилення активізації, зона зсувних деформацій може поширитися далі, з захопленням пляжної зони;

– поблизу Свято-Успенського чоловічого монастиря зсувні деформації на схилі виникли у результаті порушення стійкості схилу із застосуванням терасування та поливу. Існує загроза руйнування залізних сходів спуску та 2 житлових сезонних будинків (святе джерело);

– у сел. Чорноморка – кооператив «Шляховик» та причал № 133 – в результаті активної абразії та зсувних деформацій відбулося руйнування будівель, садиб, огорожі тощо (19 житлових сезонних будинків, 10 причальних будівлі, 3 опор ЛЕП), розташованих на зсувному зволоженому тілі в середній та нижній частині схилу;

– біля пров. Ванний, ресторан «Maristella», яхт-клуб «Посейдон» існує загроза руйнування ділянки автошляху, кам'яних сходів та комплексу будівель яхт-клубу «Посейдон», почалося розбирання другого поверху двох котеджів у нижній частині схилу (за звітний період спостерігається розширення тріщин на будинках, кам'яних парканах);

– в Аркадії (вул. Ак. Курчатова, Каманіна) в результаті будівельних робіт активізувалися зсувні деформації. Спостерігається розширення та зрушення тріщин на будинках, кам'яних парканах, сходах та асфальтовому покритті. Причиною стали підрізка, забудова важкими спорудами, привантаження схилу, вібрація від транспорту, значна висота схилу;

– поблизу вул. Пастера, 5 (інфекційна лікарня) активізація зсувних деформацій привела до розширення тріщин та збільшення їх кількості на старих та нових будинках;

– мис Великий Фонтан (пров. Маячний, 8) – під загрозою руйнування залишаються ділянки території військової частини, що розташована у верхній частині схилу, а також готельного комплексу в нижній частині схилу;

– м/р Слобідка (Суворовський р-н) – тут зберігається загроза руйнування ділянки верхньої частини схилу та підтоплення 24 житлових кам'яних будинків, огорож, сходів [3,с.77].

Під загрозою зсувних деформацій у м. Одеса знаходиться ще багато житлових та господарських об'єктів. У Київському районі це об'єкти по пров. Прибережний, причал № 129, пров. Тельмана, СБО «Південна», 16-а ст. В.Фонтану провулок Амбулаторний, Дача Ковалевського, сан. ім. Горького.

У Приморському районі це – Аркадійська балка, Гагарінське плато (кафе «Арабат»), сан. ім. Чкалова, спуск Азарова, Херсонський сквер [3,с.77].

Загалом зсувна активність по області в 2019 р. була на рівні 2018 року, забудовані території узбережжя Чорного моря залишаються під загрозою абразійно-зсувних процесів [2,3].

Абразія проявляється на ділянках узбережжя Чорного моря загальною довжиною 86,0 км. Довжина абразійно-активної частини узбережжя у 2019 р. становила 37,3 км [3,с.78].

Розвиток абразії спостерігався на узбережжі Чорного моря в межах оз. Карачаус, оз. Алібей, від с. Лебедівка до Будацького лиману, від р. Барабой до с. Санжійка [3,с.78].

У сел. Чорноморка (м. Одеса, Київський р-н) активна абразія призвела до розмиву пляжу «Люстдорф», обрушення схилу, руйнування бетонної огорожі, протиабразійних споруд на набережній, далі по пров. Ушакова та Прибережному – 5 житлових будинків та захоплення причалу № 129, 12 причальних будов [3,с.78; 4,с.76].

У 0,5 км на південь від с. Санжійка (Овідіопільський р-н), в гирловій частині Санжійської балки, в результаті активної абразії руйнуються 6 житлових будинків та 5 присадибних ділянок [3,с.78].

У Лиманському районі, в 2,2 км на південний захід від м.Южне на ділянці б/в «Літораль», активізація абразії загрожує ЛЕП, будівлям.

У Білгород-Дністровському районі, на захід від с. Курортне, абразійні процеси призвели до руйнування схилу в 18,4 м від маяка «Будаки» [3,с.78].

Абразія є основним природним чинником розвитку зсувних процесів на узбережжі [1].

Загальна площа *підтоплення* в межах області складає 20,575 тис.км² (з рівнями ґрунтових вод 0-4,0 м), з рівнями ґрунтових вод 0-2,0 м –13,098 тис.км². Підтопленими є 983 населені пункти, у тому числі 15 міст, 26 селищ міського типу і 942 села [3,с.78].

З 2011 по 2019 роки спостерігається тренд зменшення середньорічної кількості атмосферних опадів, внаслідок чого в природних умовах відзначається загальна тенденція до зниження рівня ґрунтових вод. Отже, суттєвих змін площ підтоплення не очікується [3,6].

Породи, що здатні до карстування, поширені на площі 32,65 тис.км² (98,0%). Кількість поверхневих карстопроявів складає 112 одиниць, вони представлені переважно карами, западинами, безстічними ярами. Процес карстоутворення значного розвитку не має, спостереження не проводяться [3,с.78].

Література:

1. Екологічний паспорт Одеської області за 2019 рік. URL: http://ecology.odessa.gov.ua/files/ecology_portal/doc/zviti/ekolog_chnij_pasport_2019_roku.pdf (20.02.2021)
2. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів на території України за даними моніторингу ЕГП. Київ: Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2019. 111 с.
3. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів за даними моніторингу ЕГП. Київ, Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2020. 104 с.
4. Нікіпелова О.М., Сторчак О.В., Мокієнко А.В. Щодо загрози небезпечних геологічних процесів (зсувів, абразії тощо) на прикладі природної місцевості «Совіньйон» (с. Чорноморка, м. Одеса). *Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. Вип. 724-725 : Географія С.76-79.
5. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2019 році. URL: http://ecology.odessa.gov.ua/files/ecology_portal/doc/reg_onal_na_dopov_d_2019_povnij_01_09_2020.pdf (21.02.2021)
6. Сторчак О.В., Слободян К.О., Нікулін В.В. Небезпечні еколого-геологічні процеси в Одеській області. Сб. науч. трудов «*Экологическая безопасность прибрежной и шельфовой зон и комплексное использование ресурсов шельфа*». Севастополь, 2008. Вып. 17. С.309-314.

УДК 911+502.7 (477.46)

*Сергій Павлович Прилуцький, студент 4 курсу
природничо-географічного факультету
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

*Михайло Леонідович Сажнів
к.геогр.н., доцент, доцент кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

ПОШИРЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ЕКЗОГЕННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Особливості геологічної будови території Черкаської області зумовлюють розвиток небезпечних екзогенних геологічних процесів поблизу великих річок (Дніпро, Гірський Тікич, Рось та інш.). Тут набули розвитку зсуви, яружна ерозія, підтоплення, просідання лесових ґрунтів, переробка берегів водосховищ (табл. 1).

Таблиця 1

Поширення екзогенних геологічних процесів на території Черкаської області станом на 01.01.2020 року [3,4]

№ з/п	Вид ЕГП	Площа поширення, км ²	Кількість проявів, шт.	Ураженість, %
1	Зсуви	34,0	1033	0,16
2	Підтоплення	60,2	64*	0,3
3	Карст (відклади, що здатні до карстування) перекритого типу**	7370,0	-	35,2
4	Лесові ґрунти, що здатні до просідання	15070,0		72,1
	І типу	13320,0		63,7
	ІІ типу	1750,0		8,4
5	Переробка берегів водосховищ	26,65 км		

*- населений пункт

** - процес карстоутворення не характерний для території

За інформацією Державної служби геології та надр України

Із 2017 р. у межах області відновлено спостереження за зсувами та ерозійними процесами на опорних ділянках та ділянках розвитку потенційно небезпечних ЕГП.

Зсувів на території області зафіксовано 1033 одиниці, вони займають площу 34,0 км² та поширені на правобережжі Дніпра. На забудованій території знаходиться 281 зсув [2,3].

У 2018 р. проведено обстеження зсувів на території законсервованого будівництва Канівської ГАЕС, у межах трьох стаціонарних ділянок та 21 окремої ділянки у Канівському, Чигиринському, Городищенському, Звенигородському, Маньківському р-нах [2] (рис. 1).

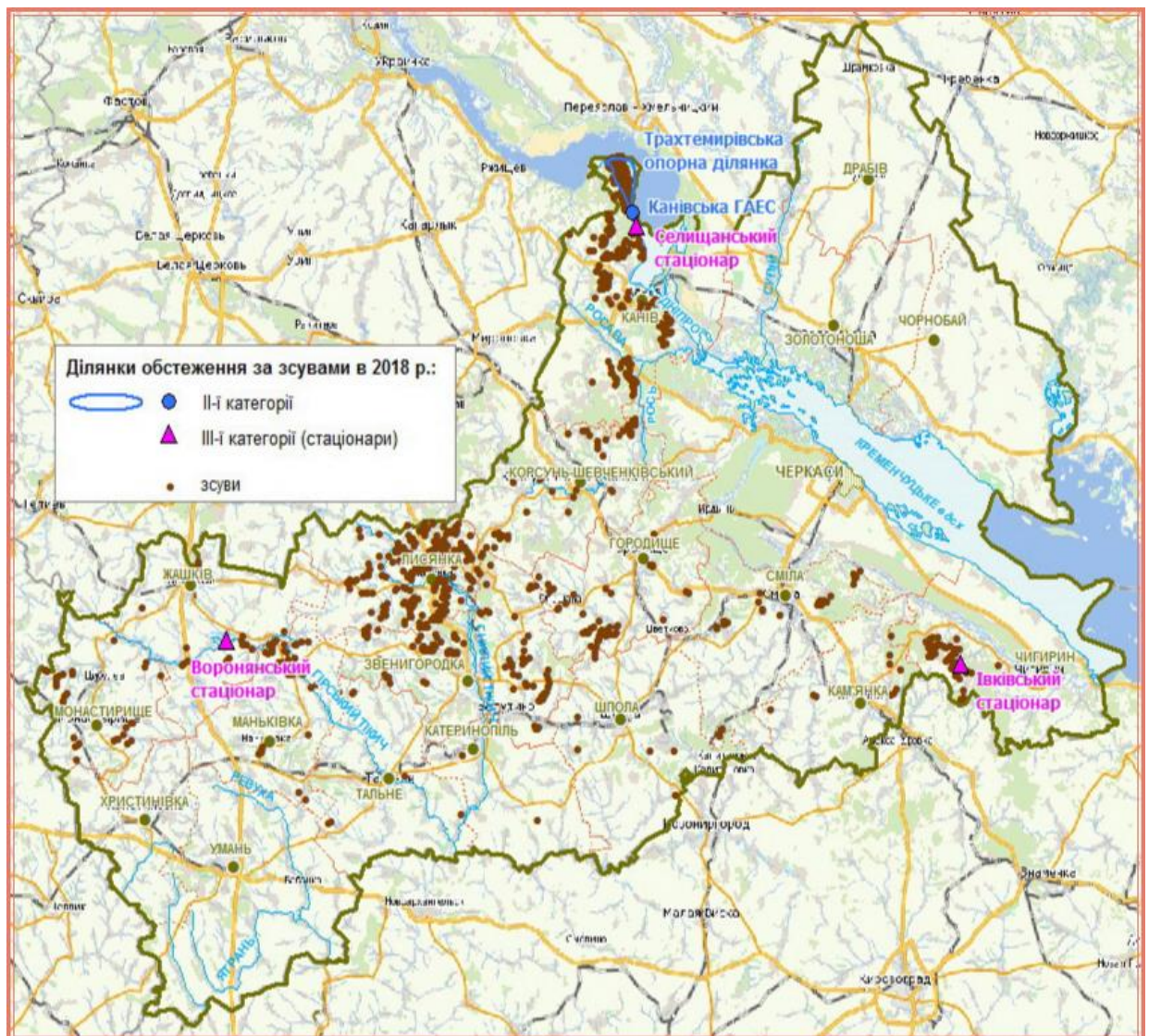

Рисунок 1. Обстеження зсувів на території Черкаської області в 2018 р. [2]

Загальна кількість проявів та їх параметри у порівнянні з минулими роками не змінилися, зсуви без слідів зміщень.

У межах ділянки Канівської ГАЕС та Селищанського зсувного стаціонару насичення вологою зсувних мас берегових зсувів здебільшого було недостатнім для їх значної активізації. Цьому перешкождали як закріпленість деревною рослинністю частини зсувів, так і недостатньо інтенсивний розмив їх підніжжя водами водосховища, яке на більшості ділянок берега вже досягло профілю рівноваги. В активному стані перебував 1 зсув. Величина зміщень в середньому склала 0,2-0,4 м/рік [2].

На незахищених від розмиву ділянках берега спостерігались обвали та осипи. Відступ берега на ділянках розмиву склав 0,2-0,3 м/рік. Масштаби проявів обвальних-осипних процесів навіть візуально більш значні, ніж при минулорічному обстеженні. Об'єми обвалів складають від перших м³ до десятків м³. У районі с. Григорівка внаслідок обвалів берег подекуди відступив на 0,5-0,8 м/рік [2].

Надалі не виключена можливість нечастих зміщень, насамперед обумовлених погодними умовами, а також діяльністю людини.

На Трахтемирівській опорній ділянці темпи розвитку ерозійних процесів значно впали з протягом останніх 10-20 років. Це обумовлено значним скороченням посівних площ, зокрема на крутих схилах, їх заростанням не лише трав'яною рослинністю, але й чагарниками. Погодні умови звітнього року були сприятливими для розвитку ерозії. Відзначено пожвавлення росту ярів, які виходять верхів'ями до полів, що обробляються, до доріг та інших ділянок, сприятливих для концентрації стоку талих та дощових вод. У першу чергу росли яри берегового та донного типів. Їх приріст склав 0,2-0,4 м/рік, а в окремих випадках до 0,8-2,5 м/рік. Активних яружних зсувів при обстеженні в 2018 році не відзначено [2].

У 2019 році проведені обстеження у Канівському, Черкаському, Чигиринському, Корсунь-Шевченківському, Городищенському,

Звенигородському та Маньківському районах. Загальна кількість проявів зсувів та їх параметри у порівнянні з минулими роками не змінилися, зсуви знаходяться у стабільному або тимчасово-стабільному стані [3].

Основним водним об'єктом на території Черкаської області є Кременчуцьке водосховище з довжиною берегової лінії (у межах області) 543,7 км. Серед них ерозійні береги (ті, що зазнають руйнування під впливом течії) загальною довжиною 117,5 км. По гідрологічному режиму Кременчуцьке водосховище умовно підрозділяється на 2 частини: верхову (від черкаського мосту вгору за течією до Канівської ГЕС) і озерну (від черкаського мосту вниз за течією до Кременчуцької ГЕС), які кардинально відрізняються типом і умовами переформування берегів [1].

Найбільшого розмиву тут зазнають ділянки узбережжя в межах Канівського і Черкаського районів: навпроти острова Просеред с. Пекарі (правий берег), нижче с. Пекарі, в районі гирла р. Рось, поблизу колишньої пристані «Тубільці» (правий берег), поблизу с. Прохорівка і гирла протоки Оріхівка (лівий берег). Дані ерозійні береги зазнають руйнування під впливом течії та мають загальну довжину 39,7 км [2].

Абразійні береги (ті, що піддаються розмиву під дією вітрового хвилювання), розповсюджені в озерній частині водосховища, переважно на правобережжі в межах Чигиринського району (с. Топилівка, с. Тінки, с. Ранцеве, с. Вітове), а також поблизу с. Червона Слобода Черкаського району. На лівобережжі, в межах Чернобаївського району, берегова лінія відрізняється незначною інтенсивністю розмиву.

Серед проблемних ділянок верхової частини водосховища в першу чергу необхідно виділити берег в районі очисних споруд м. Канева поблизу с. Пекарі Канівського району. Руйнування відбувається внаслідок берегової ерозії (розмиву берега під дією течії) як в період повені та паводків, так і в умовах нестійкого режиму роботи гідровузла Канівської ГЕС, який періодично здійснює форсовані скиди значних об'ємів води. Будь-яке

ослаблення або уповільнення процесу руйнування берега під впливом природних факторів неможливе. За результатами останнього обстеження берегової лінії біля верхнього за течією крає ділянки полів фільтрації від берегової лінії до підніжжя валу залишилось 40 м. Розмив берегової лінії становитиме загрозу технічній території очисних споруд. Тому є необхідність впровадження термінових берегозахисних заходів [4].

Крім того, активна берегова ерозія проявляється на ділянці навпроти острова Просеред.

Продовжує руйнуватися берегова лінія в районі колишньої пристані «Тубільці» Черкаського району. З метою запобігання розмиву берега на цій ділянці в 1985 році було виконано берегоукріплення довжиною 800 м у вигляді кам'яного накиду, яке потребувало щорічного досипання матеріалу з бутового каменю. В умовах інтенсивних руслових процесів берегоукріплення такого типу виявилось неефективним. На верхньому (за течією) краї берегозахисту внаслідок складних гідравлічних умов у споруді утворилась ерозійна виїмка у формі затоки довжиною 100 м і шириною до 40 м; на всьому її протязі кам'яний матеріал споруди зсувається від воду [1].

На лівобережжі верхів'я водосховища найбільшого ерозійного розмиву зазнав берег в районі гирла р. Оріхівки Канівського району.

В озерній частині водосховища активне переформування берегів відбувається переважно на правобережжі. В першу чергу слід звернути увагу на руйнування берегової лінії і в с. Червона Слобода Черкаського району довжиною 1 200 м. Систематичні обстеження проблемної ділянки свідчать про розвиток руйнівних процесів не тільки вглиб суходолу, але й за довжиною берегової лінії, і на теперішній час вона становить близько 1200. Як вже зазначалося, процеси руйнування даної ділянки берега триватимуть і надалі, що може призвести до не передбачуваних наслідків, тому необхідно вжити заходів щодо берегового захисту [4].

В межах Чигиринського району берег характеризується чергуванням ділянок, які зазнають активної переробки, з відносно стабілізованими ділянками із задернованими надводними силами. Протягом 2019 року інтенсивність розмиву берегів в межах району була такою ж як у 2018 році. Втрати земельних угідь на Чигиринщині за останній рік склали 0,3 га.

На лівобережжі озерної частини водосховища переформування берегів в області протягом останнього року не спостерігалось.

Загальна площа земель, втрачених протягом 2019 року внаслідок переформування берегів Кременчуцького водосховища в межах Черкаської області, становила 1,1 га, з них 0,85 га – землі ДЛФ, 0,18 га – чагарники, 0,06 га – багаторічні насадження і 0,01 га – пасовища [1] (табл. 2).

Таблиця 2

**Втрати земель по угіддях в результаті переформування берегів
Кременчуцького водосховища у 2019 році [4]**

Адміністративна одиниця	Втрати земель, га				
	Всього	у тому числі:			
		Сіножатті, пасовища	Багаторічні насадження	Землі вкриті лісовою рослинністю , чагарники	Землі державного лісового фонду
Черкаська область	1,10	0,01	0,06	0,18	0,85
у тому числі райони:					
Чигиринський	0,30	0,00	0,00	0,00	0,30
Черкаський	0,23	0,00	0,06	0,17	0,00
Канівський	0,57	0,01	0,00	0,01	0,55
Золотоніський	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Чорнобаївський	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

За інформацією Черкаського управління захисних масивів Дніпровських водосховищ

Ділянки узбережжя водосховища, які потребують захисту від руйнування:

1. Ділянка правого берега в районі очисних споруд м. Канева (с. Пекарі), довжиною – 0,8 км. Пропонований тип берегозахисну – комбінований (кам'яно-накидні буни з кріпленням залізобетонними плитами).

2. Ділянка правого берега очисні споруди м. Канева – протока «Стара Рось» Канівського району, довжиною близько 4,2 км. Тип переформування – ерозійний. Пропонований тип берегозахисну – комбінований (кам'яно-накидні буни з заповненням міжбунного простору піском та щебенем).

3. Ділянка лівого берега с. Прохорівка – гирло р. Оріхівки, довжиною близько 2,8 км. Пропонований тип берегозахисну – комбінований (кам'яно-накидні буни з заповненням міжбунного простору піском та щебенем).

4. Ділянка лівого берега від гирла р. Оріхівки до газопроводу «Уренгой – Ужгород», довжиною близько 2,5 км. Пропонований тип берегозахисну – комбінований (кам'яно-накидні буни з заповненням міжбунного простору піском та щебенем).

5. Ділянка в районі пристані Тубільці (гирло – р. Рось – о. Марченків) Черкаського району, довжиною близько 5,1 км; величина відступу берегової лінії за період експлуатації водосховища – 80-300 м. Пропонований тип берегозахисну – комбінований (кам'яно-накидні буни з заповненням міжбунного простору кам'яним накидом).

6. Ділянка комплексного берегозахисту території Дніпровської водоочисної станції КП «Черкасиводоканал», довжиною – 0,1 км; критична ситуація склалась у листопаді 2010 року; вжиті тимчасові заходи по берегоукріпленню, але ситуація потребує більш надійних заходів. Пропонований тип берегозахисну – комбінований (кріплення залізобетонними плитами і кам'яним накидом).

7. Ділянка правого берега у східній частині с. Червона Слобода Черкаського району, довжиною близько 1200 м. Пропонований тип берегозахисну – штучний піщаний пляж.

8. Правий берег від села Топилівка до аванпорту «Адамівка». Загальна довжина абразійних ділянок – близько 16,5 км. Пропонований тип берегозахисну – штучний піщаний пляж.

9. Ділянка берега в районі сіл Рацево – Вітово від аванпорту «Адамівна» до порту «Чигирин» (с. Стецівка), довжиною близько 8,6 км. Пропонований тип берегозахисну – штучний піщаний пляж.

10. Ділянка берега від Тясминської захисної дамби до межі Черкаської та Кіровоградської областей, довжиною близько 1,8 км. Пропонований тип берегозахисну – штучний піщаний пляж [1,4].

Підтоплення поширене на площі 60,2 км². Підтоплення та затоплення зазнають першу чергу низинні та рівнинні території з утрудненим поверхневим стоком. До того ж, стан захисних дамб, дренажних та меліоративних каналів, наявної стокової каналізації заставляє бажати кращого [2,3].

Різного ступеню підтоплення зазнають 11 міст (площа підтоплення 9,3 км²), 4 селища міського типу (1,3 км²) та 49 сіл (39,6 км²) [2,3].

Породи, що здатні до карстування, поширені на площі 7,37 тис.км² (35,26%). Карст перекритого типу, тому активного розвитку процес карстоутворення не має, карстопрояви відсутні [2,3].

Література:

1. Екологічний паспорт Черкаської області URL: <https://ck-oda.gov.ua/ekologiya/> (20.02.2021)
2. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів на території України за даними моніторингу ЕГП. Київ: Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2019. 111 с.
3. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів за даними моніторингу ЕГП. Київ, Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2020. 104 с.
4. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області у 2019 році. URL:

<https://drive.google.com/file/d/1hka3iewCTOBzATstnki3ejFLyLrFl11Q/view?ts=5f4f4ccd> (20.02.2021)

УДК 911.2 (477.72)

*Тетяна Валеріївна Сидоренко, студент 1 курсу магістратури
природничо-географічного факультету
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*
Світлана Вікторівна Гришко
*к.геогр.н., доцент, доцент кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

ОСНОВНІ РИСИ ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ КОСИ АРАБАТСЬКА СТІЛКА

Арабатська Стілка – є природною східною межею Сивашу – найдовша акумулятивна форма Азовського моря. Її довжина близько 110 км. Вона є величезною по розмірах акумулятивною формою рельєфу. Її морфологічна будова майже однорідна: пляжі шириною від 20-30 до 50-60 м у вигляді берегового валу у висоту 3-5 м над рівнем води відокремлюють нижні простори з пологими валами, паралельними береговій лінії. Їх ширина 10-20 м, а висоти 1-2 м. У напрямі Сивашу вони стають пологіші, знижуються і змінюються ділянками, зайнятими солончаками і лагунним мулом, які утворюються унаслідок припливно-відпливних явищ [2,с.55; 5].

Територія коси розташована у південно-приморській частині Херсонської області. В геоструктурному відношенні знаходиться в межах Причорноморської низовини. Поверхня слабо розчленована з незначним нахилом в сторону моря (рис. 1). В геологічній будові приймають участь кристалічні породи докембрію та осадові відклади палеогенової та четвертинної систем. Четвертинні відклади представлені глинами темно-сірими, суглинками з піском та уламками вапняку, а також глинами різнозернистими, жовто-бурими, піщанистими [6,с.14].

Рисунок 1. Загальний вигляд рельєфу центральної частини коси Арабатська Стрілка [1]

В геоморфологічному відношенні територія коси Арабатська стрілка представляє собою береговий бар. Загалом бари утворюються в зоні мілководдя, де хвилі, розбиваючись об берег, відкладають матеріал, що переносять, не доходячи до суші. Між берегом і баром залишається смуга води (лагуна), яка сполучається з морем каналами, які прорізають бар. Арабатська стрілка повністю відповідає визначенню бара: лагуною є Сиваш, протокою або каналом служить протока Тонка [3,с.67]

Рельєф Арабатської стрілки ускладнюється абразійно-аккумулятивною діяльністю Азовського моря і затоки Сиваш: азовські береги переважно пологі, складені піщано-черепашковими відкладами, а сиваські урізноманітнюються обривами і пониженими територіями солончаків. У північній і центральній частинах коси є зниження, заповнені водою – озера. Одні з них – природного походження, інші – антропогенного, утворені внаслідок промислового вилучення піщано-черепашкових відкладів у 50-60-і роки XX століття. Найвищою територією коси є літоральний вал, який смугою протягується уздовж усього морського узбережжя і створений прибіжною діяльністю моря. Незважаючи на панівну роль екзогенних берегових процесів, на формування і розвиток рельєфу коси вплинули новітні тектонічні рухи [3,с.67]

Територію Арабатської Стрілки за морфологічними умовами можна розділити на чотири складові частини: дельта протоки, північна, центральна та південна. Дельта протоки представляє собою найбільш низьку частину Арабатської Стрілки, яка складена мулистими, піщано-мулистими, піщано-черепашково-мулистими відкладами. Відповідна поверхня має найменші похили та характеризуються значною розчленованістю з протоками та гирлами. Біля берегів Тонкої протоки підводний схил має похили в середньому зі значеннями 0,008 - 0,009 [4].

Пляжі в межах поверхні північної ділянки Арабатської Стрілки, мають ширину від 30 до 40 м і утворюють полого-хвилясту поверхню нахилу в бік моря, характерні похили території 0,025-0,45. На відміну від інших ділянок відповідної форми тут в літологічному складі порід, що складають пляж спостерігається підвищений вміст піску до 20-30% з переважання детриту. В напрямку до затоки Сиваш до пляжів примикають гряди древніх берегових валів, які місцями притулені до глинистих корінних останців. Весь внутрішній контур берегу відповідної частини Арабатської Стрілки розчленований вузькими затоками, які глибоко вдаються в суходіл та його виступи. Літологічний склад корінних виступів берегу представлений четвертинними глинами, які зазнають дію активної абразії.

Висота літорального валу в межах території центральної частини коси Арабатська стрілка збільшується до 5 до 5,5 м, з морського боку до нього прилягає поверхня пляжу шириною від 30 до 50 м з ухілами поверхні 0,006 - 0,15. Пляжні відклади в більшості випадків представлені черепашковим детритом та цілими черепашками *Cardium edule*. Для профілю пляжу характерна увігнута форма, на окремих ділянках спостерігаються фестони, які виступають в бік моря на 3-7 м при ширині від 15 до 30 м. За літоральним валом знаходиться широка від 300 до 500 м лиманна зона, з висотою поверхні від 0,1 до 0,5 м. В центрі відповідної зони розташована мілководна

лагуна, з глибинами – 0,02-0,05 м, яка переходить у літоральний вал берегової зони затоки Сиваш.

Потужність тіла коси в цій частині коливається від 4 до 7 м. Залягають піщано-черепашкові відклади безпосередньо на мулистих відкладах. У південній частині Арабатської Стрілки пляжі шириною від 20 до 30 м, притулені до берегового валу висотою близько 2 м, який складений детритом та цілими черепашками. В цій частині коси дуже часто з'являються прорви, реліктові залишки яких зараз ускладнюють поверхню лиманної зони. В останній час, в межах відповідної ділянки Арабатської Стрілки, періодично проявляються процеси переплескування штормового валу, як наслідок конуси виносу уламкового матеріалу перекривають лиманні відклади. Потужність піщано-черепашикової товщі за даними буріння коливається від 6 до 9 м.

Необхідно відзначити, що вздовж всього узбережжя Арабатської Стрілки, в морфологічній будові проявляються форми пов'язані із локальним розмивом, що ймовірно зумовлено підвищенням хвильової активності або зменшенням загальної кількості черепашки, як основного джерела берегових наносів.

Література:

1. Арабатська стрілка URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Арабатська_стрілка (20.02.2021)
2. Воровка В.П., Непша О.В., Черняєва Т.О. Ландшафтний аналіз коси Арабатська стрілка та перспективи її розвитку. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: зб. наук. пр. Херсон: ПП Вишемирський, 2005. С.55-60.
3. Воровка В., Демченко В., Коломійчук В. Ландшафти Арабатської стрілки, їх антропогенні зміни та екологічні наслідки. *Наукові записки Тернопільського НПУ імені Володимира Гнатюка. Серія географія*. 2010. №1 (27). С. 66-71.
4. Мамыкина В.А., Хрусталеv Ю.П. Береговая зона Азовского моря. Р/Д: РГУ, 1980. 174 с.
5. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоекологічний стан: монографія / Л.М. Даценко,

В.В. Молодиченко, О.В. Непша та ін.; відп. ред. Л.М. Даценко. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 308 с.

6. Схема планування території узбережжя Чорного і Азовського морів в межах Херсонської області. Пояснювальна записка. URL: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/archive/Пояснювальна-записка-до-Схеми-планування-території-узбережжя-Чорного-та-Азовського-морів.pdf>

УДК 911.3

*Дарина Василівна Чонка, студентка 4 курсу
природничо-географічного факультету
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*
Олександр Вікторович Непша
*старший викладач кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

КОРОТКИЙ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ОПИС ДОСЛІДЖЕНЬ АЗОВСЬКОГО МОРЯ З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Азовське море розташовується на півдні Східної Європи, між 45°17' та 47°17' пн. ш. та 34°49' та 39°18' сх. д. Воно являється напівзамкненою водоймою, яка сполучається в південній частині з Чорним морем через неглибоку Керченську протоку, і відноситься до системи Середземного моря Атлантичного океану. Площа моря складає 39 тис. км², об'єм при середньому багаторічному рівні 290 км³, а середня глибина його біля 7 м. Найбільша довжина моря від коси Арабатська стрілка до дельти Дона складає 360 км, а максимальна ширина з півночі на південь – 180 км [4,с.6].

Азовське море завдяки своїм природним ресурсам та географічному положенню з давніх часів привертає увагу дослідників. Велика кількість літератури, присвяченої Азовському морю, стосується різних питань гідрології, гідрохімії, біологічної продуктивності моря, вивчення берегових процесів, розсіпних родовищ узбережжя, геофізичних досліджень, літологічного вивчення осадового чохла, геології прилеглої суші, а також судноплавства.

Мільйони років тому Азовське море входило до складу величезного древнього праокеану, названого геологами океаном Тетіс. Під впливом внутрішніх сил земна кора піднімалася і опускалася. У результаті Тетіс зазнавав грандіозних змін, виникали і зникали великі моря. І тільки в кайнозойську еру обриси морів і материків наблизилися до сучасних. Остаточо Азовське і сусідні моря сформувалися в четвертинному періоді, близько мільйона років тому, коли на землі з'явилася людина. Таким чином можна стверджувати, що Азовське море формувалося в буквальному сенсі на очах доісторичної людини. Археологи виявили сліди життя стародавніх людей в багатьох точках північного узбережжя Азовського моря, в тому числі ознаки стоянок, знайдені на Обитічній косі [10].

В історії вивчення Азовського моря виділяють три етапи:

1. Описово-географічний – з часів Геродота до початку XIX ст.
2. Геолого-географічний – XIX ст. – 40-ві рр. XX ст.
3. Комплексний – середина XX ст. – до сьогодення [10].

Дослідження узбережжя, акваторії Азовського моря та прилеглої до нього території відносяться до глибокої давнини. Перші письмові свідчення про Азовське море містяться у давньогрецьких описах, зокрема в описах подорожей Геродота (рис. 1) і Ксенофонта (400 рр. до н. е.). Перші карти Азовського моря були складені Ератосфеном (III ст. до н. е.), Птоломеем (150 рр. до н. е.) та Страбоном (I ст. до н. е.). Першу карту Понта Евксинського і Меотиди склав Клавдій Птоломей, він же визначив географічні координати міст, гирл річок, мисів та заток узбережжя Азовського моря (рис. 1) [6].

Рис. 1. Мапа світу за Геродотом [7]

Особливий інтерес в описі Геродота [6] представляє північне узбережжя Меотиди, де в той час жили скіфи-царські: «По ту сторону Герра знаходиться та земля, яка називається царською, і там живуть скіфи, найхоробріші та найчисленніші, які вважають інших скіфів своїми рабами. Доходять на півдні до Таврики, а на сході іменного до того рову, який викопали сини сліпих, і до гавані на березі озера Меотиди, яку називають Кремни. Частина їх володінь доходить до річки Танаїсу». Царські скіфи селилися на величезній території у межиріччі рр. Дніпро та Дон.

Стародавні греки називали його Меотійським озером, римляни – Меотійським болотом, скіфи – Каргунаком, меотійці іменували його Теміріндой, а генуезці і венеціанці – морем Фане. Одночасно Азовське море мало також назву Карпілуг, або Карбалик. Араби називали його Синім Натгаг, Бахр-ель-Азов, Нінтіс, Румейське море. У середньовіччі турки – Бахр-Ассік, Ассак, Синім морем, татари – Азак-Денис [1,2].

У російських літописах XII-XV ст. – Синє море – Сурозьке (по місту Сурож, нинішнє м. Судак). З XIII ст. – Азовське море. Цю назву пов'язують з м. Азак, що виникло на місці зруйнованого татаро-монголами старовинного Танаїса [1].

Дослідники Ю.В. Болтрик і Е.Е. Фіалко, які займалися пошуками гавані Кремни, вважають, що гавань була розташована в гирлі р. Корсак поблизу с. Ботієве. Тут існувала глибока затока, по якій кораблі з глибокою посадкою могли підходити до берега (М.В. Агбунов у своїй книзі «Подорож в загадкову Скіфію» пише: «Затока в цьому місці, безперечно, існувала») [10].

Підкреслимо, що на північному узбережжі Азовського моря від м. Ростов-на-Дону до м. Мелітополь майже не виявлено скіфських або давньогрецьких поселень часів Геродота, розташованих безпосередньо на березі моря.

Пройшли століття, генуезці і венеціанці, проникаючи в Азовське море, склали карти-лоції, які називали портоланами. Перший портолан з зображенням Азовського моря був складений Петро Весконте у 1318 р. (рис. 2) [5].

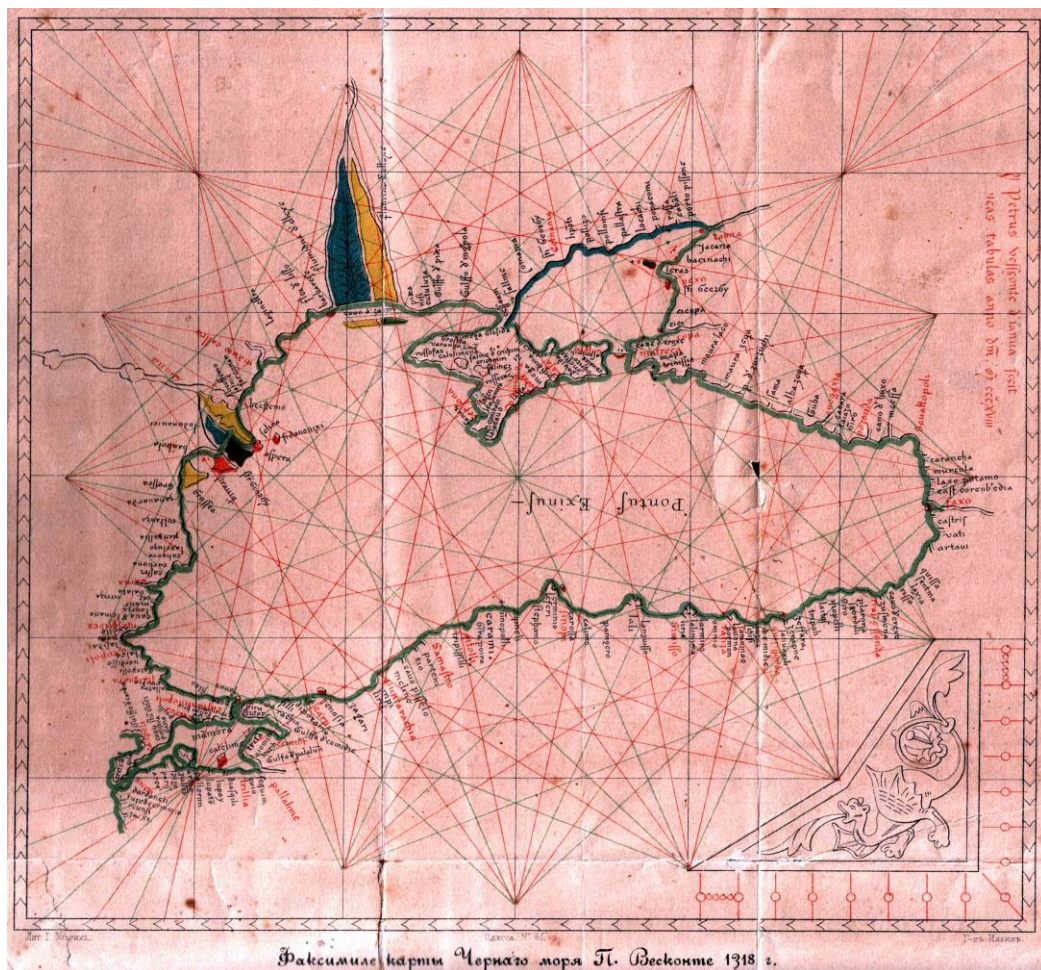

Рис. 2. Портолан Чорного і Азовського морів Петро Весконте, 1318 рік [11]

Посильний внесок у вивчення Азовського моря внесли запорізькі та донські козаки, які поверталися додому з походів на Крим або Туреччину на своїх човнах-чайках по Азову, через Керченську протоку і р. Молочна або р. Дон.

Подальші дослідження Азовського моря пов'язані з Азовськими походами Петра I (1695-1696 рр.). Велика робота з дослідження Азовського моря в цей період була проведена адміралом Крюйсом, результатом чого з'явилося «Пряме креслення» Чорного моря від м. Керч до Царь-Граду, а також робота Нестерова «Східна частина моря Палус меотис», а нині називається «Азовське море» (рис. 3).

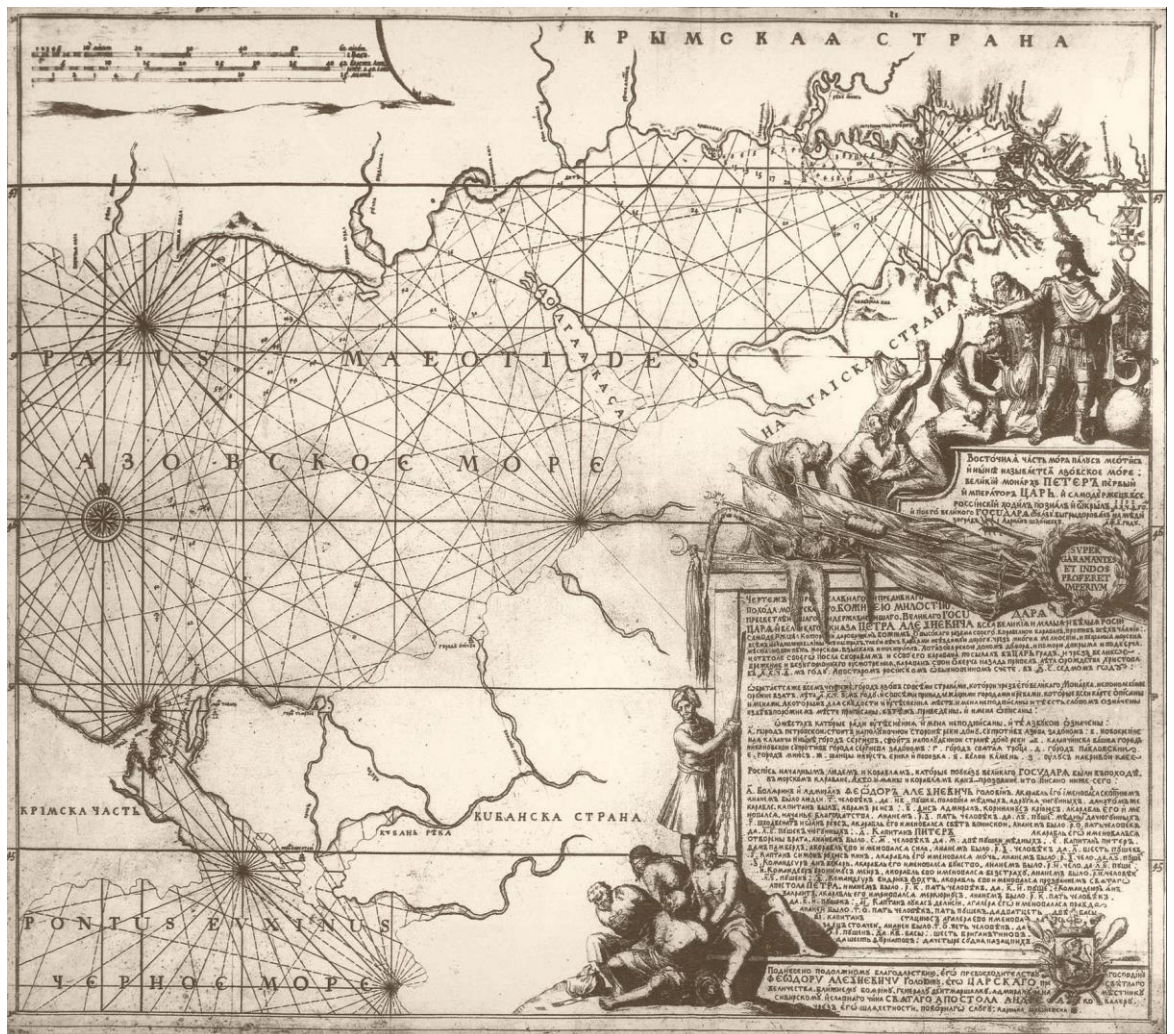

Рис. 3. Карта «Східна частина моря Палус Міотис і нині називається Азовське море, 1701 р. [9]

У 1776 р. П.С. Палласом були видані «Нові Генеральні карти Росії», в яких показано і Азовське море [5].

У XIX ст. знову з'являється інтерес до вивчення Азовського моря.

В 1803 року була видана детальна карта Азовського моря Олександром І при створенні Таврійського намісництва, після періоду вдосконаленого обстеження водойми (рис. 4).

У 1808 р. А.Е. Віто, Н.Д. Кріженін становлять опис моря і Керченської протоки, в 1808 р. видається «Морський путівник по Азовському і Чорному морях» І.І. Будещева, а в 1817 р. – Генеральна карта Чорного і Азовського моря (рис. 2) [10].

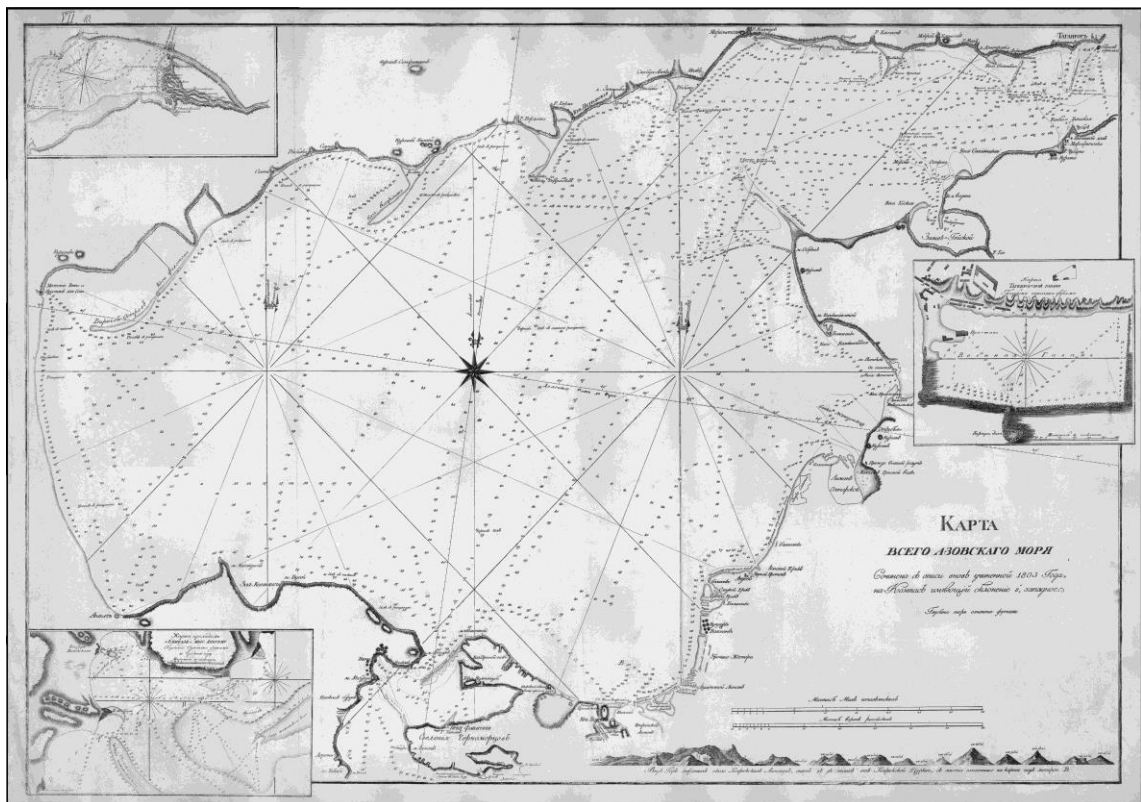

Рис. 4. Детальна карта Азовського моря, 1803 року [12]

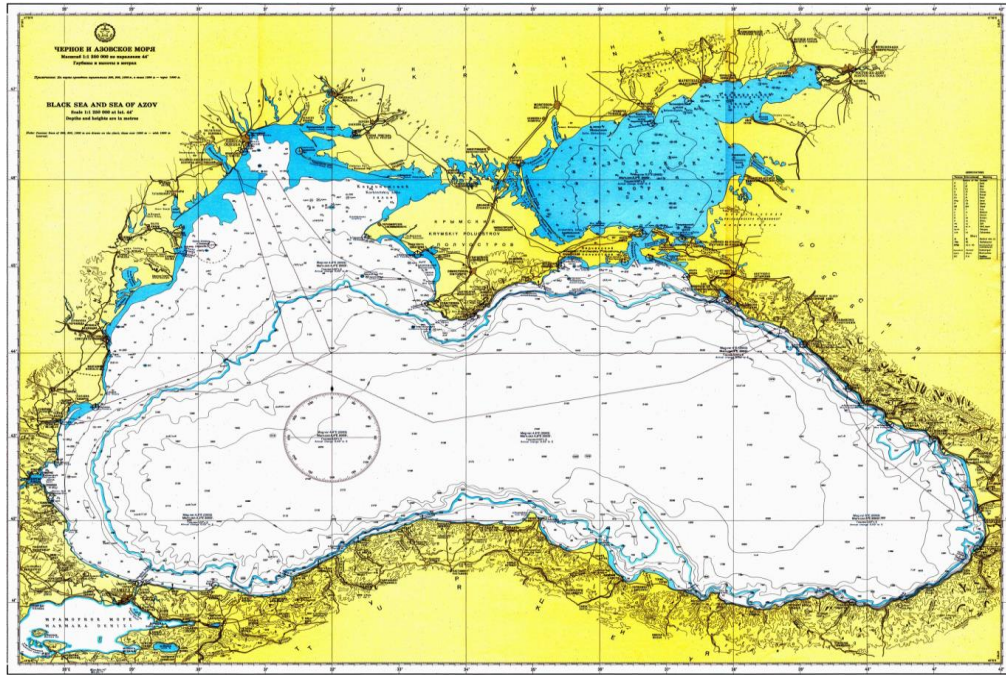

Рис. 5. Генеральна карта Чорного та Азовського морів, 1817 року [10]

Література:

1. Азовське море URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Азовське_море (20.02.2021)
2. Азовское море: соленость, глубина. Характеристика Азовского моря. URL: <https://fb.ru/article/176270/azovskoe-more-solenost-glubina-harakteristika-azovskogo-morya> (21.02.2021)
3. Античная география // Составитель: М.С. Боднарский. М.: Гос. изд-во географ. лит-ры, 1953. 374 с.
4. Гидрометеорология и гидрохимия морей СССР. Том V. Азовское море. Санкт-Петербург: Гидрометелиздат, 1991. 238 с.
5. Геология Азовского моря / Отв. ред. Е.Ф. Шнюков. К.: Наукова думка, 1974. 247 с.
6. Геродот. История: в 9-ти кн. Л.: Наука, 1972. Кн. 4. 600 с.
7. Геродот. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Геродот> (20.02.2021)
8. Гидрометеорология и гидрохимия морей СССР. Том V. Азовское море. Санкт-Петербург: Гидрометелиздат, 1991. 238 с.
9. Карта «Восточная часть моря Палус Миотис и ныне называется Азовское море...», гравированная Андрианом Шхонебеком в 1701 г. URL: http://papacoma.narod.ru/maps/azov_sea_1701.htm (21.02.2021)
10. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоecологічний стан: монографія / Л.М. Даценко, В.В. Молодиченко, О.В. Непша та ін.; відп. ред. Л.М. Даценко. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 308 с.

11. Портолан Чорного и Азовского морей Петро Весконтє 1313 г.
URL: http://papacoma.narod.ru/maps/portolan_vesconte_1318.htm
(21.02.2021)

12. Detailed Map of the Sea of Azov, issued Upon the Creation of the
Taurida Governate by Alexander I. URL:
<https://www.raremaps.com/gallery/detail/56511/karta-vsego-azovskago-mora-socinena-s-opisi-vnov-anonymous>

Розділ 4. Соціально-економічні та демографічні проблеми сучасності.

УДК 911.3

*Ірина Володимирівна Гукалова, д.геогр.н., ст.н.с.,
провідний науковий співробітник відділу суспільної географії
Інституту географії НАН України, м.Київ*

КОМПОНЕНТ СПРИЙНЯТТЯ МІСТ В ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЇХ РОЗВИТКУ

У сучасному урбанізованому світі, характерною рисою якого є багатоманітність форм, видів, проявів міського розвитку, людина прагне звести складний його зміст до певних маркерів, які співвідносяться з уявленнями і стереотипними судженнями про міста. Оскільки ці уявлення багато у чому визначають поведінкові моделі, а відтак – наступні зміни самого міського простору, їх дослідження є важливим аспектом соціально-географічного пізнання дійсності. Особливо, коли мова йде про стійкі уявлення, що існують на рівні буденної свідомості людей як представників конкретної соціальної спільноти. В цьому плані, можливість схопити «зліпок» тієї чи іншої уявної реальності є одним з ресурсів отримання об'єктивної інформації про стан розвитку міст, який дозволяє зробити і певні порівняння. Зростання актуальності маркетингування і стратегування міст зумовлює інтерес до просторової, у т.ч. міської, ідентифікації, яка також передбачає вивчення ментального сприйняття населення географічної дійсності. В зв'язку з цим, метою статті є висвітлення ролі перцепційної оцінки міст і міського розвитку в сучасній геоурбаністиці.

Міждисциплінарність і багатоплановість вивчення сучасних міст відображена у більшості публікацій урбаністів – представників різних галузей знань. Соціологічний підхід активно інтегрований у дослідження

Р. Парка, Р. Флоріди, Й. Гели, Ч. Лендрі, П. Нокса, А. Лефевра, К. Лінча, Й. Терборна, Дж. Джейкобс, В. Глазичева, Ю. Веденіна, В. Каганського, Д. Замятіна, Д. Візгалова, Т. Нефьодової та ін. У галузі соціології міста відомими є дослідження І. Прибиткової, В. Белоусова, О. Міхеєвої, О. Мусієздова, В. Середи, Н. Міхно та ін. Останнім часом в Україні з'явилася низка наукових публікацій, у яких місто розглядається крізь призму соціально-географічного підходу. Зокрема, колективна праця «Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін» створена дослідниками міста, які представляють географічні школи Києва, Харкова, Херсону, Луганська, Дніпра, Львова, Ніжина, Івано-Франківська. Автори даної монографії, спираючись як на дослідження зарубіжних урбаністів, так і на радянські традиції вивчення міста, серед іншого наголошують на важливості соціальної перцепції міст, у т.ч. з позицій формування їх іміджів та брендів. Серед інших актуальних питань, які розглядаються, представлено і вектор досліджень, пов'язаний із оцінюванням рівня чутливості міських територій до ризиків, сприйняттям загроз міст тощо [4]. Перцепційно-географічні дослідження пов'язані, насамперед, з працями К. Мезенцева, Н. Мезенцевої, М. Гродзинського, М. Барановського, А. Мельничука, Г. Підгрушного, О. Гнатюка, М. Влах, І. Гудзеляк, С. Покляцького та ін. Загалом, увага до процесу сприйняття міст в якості цілісних соціокультурних об'єктів дозволяє географам значно розширити концептуальний інструментарій їх оцінювання і порівняння. Деякі фахівці виділяють окремо соціолого-географічний метод, який передбачає отримання інформації дослідником безпосередньо від жителів досліджуваної території за допомогою соціологічних прийомів – анкетування, інтерв'ю, опитування, бесіди та інших [2].

Нові тенденції розвитку великих міст в усіх країнах породжують нові ракурси досліджень їх «життєвого простору». У фокусі перебувають фактори комфортності і збалансованості розвитку міського середовища, які забезпечують всібічні і рівні умови для особистісного розвитку людей.

Оскільки такі феномени дуже важко описати тільки за допомогою офіційної статистики, в хід йдуть соціологічні технології оцінювання дійсності. Особливо популярними в географії наразі стають різні види опитувань, що дозволяють виявити думку респондентів щодо конкретних аспектів розвитку міст, експертне оцінювання – для формулювання критеріїв такого оцінювання тощо. Всі ці методи активно опановує перцепційна географія, яка розвивається на стику соціальної географії, соціології і психології в рамках більш широкого біхевіористичного напрямку і дозволяє, на основі сприйняття певних образів міст, отримувати відповідні перцепційні характеристики та враховувати їх у процесі територіального планування та управління.

Міський простір є втіленням різноманітного досвіду, відтак образ міста завжди є суб'єктивною категорією, яка залежить від статево-вікових характеристик, освіти, соціального статусу людини. Це не поодинокий перцептивний акт, а ціла когнітивна конструкція, яка відображає різні типи сприйняття (процес, який дозволяє людині переводити зовнішні сенсорні збудження у впорядковані та певним чином організовані уявлення) [3, с.214]. В свою чергу, стереотипи сприйняття міст формуються на основі усталеного ставлення до самих поселень та їх мешканців, виробленого на основі порівняння їх з певними ціннісними ідеалами.

В той же час, констатуючі образи міст чи стереотипи про них є лише першою ланкою у широкому полі можливих перцепційних досліджень. В майбутньому мова повинна йти про повноцінне геообразотворення – формування образів міста, що стане важливим інноваційним інструментом управління його розвитком.

На сучасному етапі, за результатами, наприклад, анкетного опитування можна виявити ментальну диференціацію міського простору, оцінити ймовірну траєкторію його розвитку, оцінити місце того чи іншого міста серед інших тощо. Гарно опрацьована методика може використовуватись як додаткова при кількісному оцінюванні якості життя містян, для визначення

тих міських просторів, які потребують особливої цілеспрямованої стратегії, конкретних планувальних та управлінських рішень (у т.ч. адаптованих під потреби різних респондентів – студентської молоді, викладачів, жінок, чоловіків тощо).

У порівнянні з іншими низовими об'єктами перцепційної географії, сприйняття людьми міста характеризується своїми особливостями. Вони стосуються як об'єкту сприйняття (міське середовище), так і суб'єкту (людини). Складність, «історичність», безпека, інклюзивність, озеленення простору можуть бути тими рисами, які відрізняють одне місто від іншого і визначають сьогоденне його сприйняття. Відповідно потребують адаптації і методи, за допомогою яких це сприйняття пізнається (опитування, інтерв'ю, спостереження, експеримент тощо).

Дуже важливим питанням є розуміння респондентами перцепційних рис міського середовища. Окрім того, що місто є складним феноменом і не має чіткої загальнонаукової дефініції, воно є ще і перцепційною категорією, зміст якої визначають люди через власне емоційно забарвлене відчуття. Визначають, як правило, однаково, однак тлумачення цього змісту можуть бути дуже різними. Не менш складним є й питання стереотипного сприйняття міста його жителями, які набагато більш обізнані в нюансах престижності, комфортності, доступності і оцінка яких буде значно відрізнятися від оцінок інших респондентів. К. Лінч, в свої часи, наголошував на тому, що «необхідно зрозуміти місто не лише як «річ у собі», а й як місто, що сприймається (в першу чергу) його мешканцями» [1]. Всі відомі опитування, метою яких є виявлення думки респондентів про ті чи інші міста, одним з своїх важливих пунктів визначають уточнення статусу індивіда. До кола базових питань різних анкет обов'язково включають питання про «місце» респондента у міському просторі. Це питання щодо тривалості проживання респондента на даній території, характеру

проживання (постійний, маятниковий, тимчасовий), сприйняття «свого» простору крізь обрані респондентом орієнтири та межі і т.д.

В ході тих чи інших опитувань є можливість емпіричними даними підтвердити певні теоретичні положення і визначити специфічні риси повсякденного образу міста. У будь-якому випадку, вони є суттєвим внеском у розвиток теорії просторової ідентифікації, яка розглядає міський простір як платформу для ви будови та розуміння суб'єктивних світів і у подальшому – вихід на проблематику колективної та індивідуальної просторової ідентичності.

Отже, важливою тенденцією сучасних досліджень розвитку міст є зміщення фокусу уваги з традиційного географічного вивчення їх фізичного простору чи економіко-географічного порівнянь в бік вивчення ментальності цього простору, його сприйняття і моделювання містянами, а також компаративного зіставлення думок щодо різних міст. На цьому шляху перспективними, окрім власне соціолого-географічних досліджень, можуть бути дослідження міських практик, які реалізуються на постійній чи циклічній основі в процесі взаємодії людини з міським простором.

Література:

1. Линч К. Образ города / К. Линч ; [пер. с англ. В. Л. Глазычев; сост. А. В. Иконников; под ред. А. В. Иконникова]. – М. : Стройиздат, 1982 – 328 с.
2. Олійник Я.Б., Гнатюк О.М. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення // Український географічний журнал, 2013. - №3. – С.34-40.
3. Соціальна географія: підручник / за ред. Л.Немець та К.Мезенцева. – Київ: Фенікс, 2019. – 304 с.
4. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. – Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. – 438 с.

УДК 314.1; 911.3

Юлія Ігорівна Муромцева
к.економ. н., доцент, доцент кафедри географії і
методики викладання географії,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

НАДСМЕРТНІСТЬ ТА ЇЇ ВИМІРЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

У статті розглянуті питання вивчення надлишкової смертності населення України за 2020 рік, пов'язаних з пандемією COVID-19. Встановлені абсолютні й відносні втрати населення України за 2020 рік. Проаналізована надсмертність населення України від COVID-19 шляхом ретроспективного прогнозу чисельності та статеві-вікового складу населення на 2020 рік когортно-компонентним методом за умови збереження рівнів смертності та народжуваності на рівні 2019 року.

Ключові слова: надсмертність в Україні, надлишкова смертність, ретроспективне прогнозування, когортно-компонентний аналіз, надсмертність від COVID-19.

Muromtseva Yu. EXCESS MORTALITY AND ITS MEASUREMENT IN UKRAINE DURING THE COVID-19 PANDEMIC

The article considers the issues of studying the excess mortality of the population of Ukraine in 2020 related to the COVID-19 pandemic. Absolute and relative losses of the population of Ukraine for 2020 are estimated. The over-mortality of the population of Ukraine from COVID-19 was analyzed by retrospective forecast of the number and sex-age structure of the population for 2020 by the cohort-component method, provided that the mortality and birth rates remain at the level of 2019.

Key words: excess mortality in Ukraine, retrospective forecasting, cohort-component analysis, excess mortality from COVID-19.

Актуальність і теоретичне підґрунтя. У березні 2020 року в Україні офіційно підтвердили перший випадок COVID-19 (коронавірусної хвороби) у Чернівецькій області, в той час як епідемія у світі вже набирала обертів з грудня 2019 року. 11 березня 2020 року ВООЗ назвала поширення коронавірусу пандемією. COVID-19 - це інфекційне захворювання, одна з відмінних рис якого полягає в тому, що на відміну від грипу, коронавірус є більш стійким у навколишньому середовищі, у нього досить тривалий

інкубаційний період, має різні механізми передавання та швидко поширюється. При COVID-19 може розвиватися важка атипова пневмонія з летальним результатом, який трапляється у 3–4% випадках. [9]

За таких обставин лавиноподібне поширення нової інфекції могло спричинити не лише надлишкову смертність від хвороби, а й перевантаження системи охорони здоров'я країни, яке, в свою чергу, призведе ще до додаткових смертей. У зв'язку з цим за рекомендаціями ВООЗ більшість країн світу прийняли безпрецедентні заходи щодо запобігання поширенню епідемії та збереженню життя та здоров'я людей в усьому світі – локдауни, закриття міжнародних кордонів, введення карантинних заходів, маскового режиму, переведення більшості видів діяльності та навчання у дистанційний режим, припинення або суворе обмеження певних видів діяльності, що спричиняють масові скупчення народу, обмеження у пересуванні людей, тощо.

Україна пережила вже дві хвилі пандемії та наприкінці 2020 року зіткнулася з розвитком третьої хвилі епідемії ковід-19. Масові локдауни та карантинні заходи, що були запроваджені як в окремих регіонах України, так і в цілому по країні, не пройшли безслідно: рівень безробіття збільшився з 8,6% у I кварталі 2020 року до 9,5% у III кварталі 2020 року, відбулося різке падіння реального ВВП у I-II кварталах 2020 року (на 11,4%) . Державна служба статистики України вже опублікувала достатньо даних за 2020 рік, щоб підвести підсумки та підрахувати втрати та наслідки пандемії в Україні за минулий рік. Одним із таких важливих та актуальних питань залишається надлишкова смертність – або надсмертність населення, яка могла з'явитися внаслідок нової для людства вірусної інфекції.

Надсмертність (надлишкова смертність) – це тимчасове перевищення рівня смертності (числа смертей) у певному населенні або певній групі (статевій, соціально-економічній, професійній тощо) над рівнем смертності іншого населення (групи). Надсмертність є результатом дії

комплексу факторів, що визначають рівень смертності в населенні, зокрема це такі фактори навколишнього середовища, як холод, спека, голод, епідемії, пандемії, геноциди, війни. Також є тлумачення¹, що надсмертність це *катастрофічний рівень*, спричинений голодом, терором, війною, тощо.

Вимірювання надсмертності здійснюється за допомогою індексів надсмертності, які розраховуються як співвідношення коефіцієнтів смертності різних груп населення:

$$I_{<m} = \frac{m_i}{m_j}$$

де: m_i та m_j – відповідно коефіцієнти смертності i та j груп населення.

Щодо вивчення надсмертності, то демографами це питання досліджувалося у різні часи та у різних ракурсах. Так, наукові праці, присвячені вивченню надсмертності населення України в період геноциду українського народу – Голодомору належать таким радянським і українським вченим як М. Курман, В. Кубійович, О.П. Рудницький, Н.М. Левчук, П.Є. Шевчук, С. Пирожков, А.Б. Ковбасюк, О.М. Гладун [4], та ін., австралійцю С. Віткрофту, французьким демографам - Ж. Валлен, Ф. Месле, С. Адамець [7], [11], [14]. Вивчення гендерної надсмертності (перевищення існуючого рівня смертності чоловіків над рівнем смертності жінок) та надсмертності у працездатному віці висвітлено у роботах В. С. Стешенко, І.О.Курило, І. М. Прибиткової, А.У. Хомри, Е.М., Лібанової, Н. М., Левчук Н. О. Рингач, О. П. Рудницького, С. А. Понякіна [5], [15].

Вивчати надсмертність можна у різних соціально-економічних, етнічних, професійних груп, а також територіальному розрізі – співвідношення між рівнями смертності сільського і міського населення, населення різних країн та регіонів, наприклад у роботі Д.Г. Шушпанова (порівняння смертності в Україні та країнах ЄС) [16].

¹<https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>

Методологічні питання вивчення надсмертності розглядалися у працях колективу авторів Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, С.Г. Стеценко, В. С. Стешенко, Е.М., Лібанової, І. А.Цвігун, П. Є. Шевчук, С. В. Кульчицький, В.В. Колодяжний та ін. Постійні спостереження надсмертності ведуться у Європейських країнах, наприклад Європейська діяльність з моніторингу смертності (EUROMOMO) [1] та досліджуються в інших країнах світу, наприклад, при вивченні надсмертності від екологічних катастроф [2], [3].

Таким чином, надсмертність це суспільне масове явище, яке вимагає ретельного статистичного і географічного вивчення та статистичного оцінювання. Існування українського і світового суспільства в нових умовах пандемії вимагає статистичного аналізу, як конкретних значень кількості додаткових смертей, так і методологічного вдосконалення вивчення надсмертності.

Мета дослідження. Встановити абсолютні та відносні втрати населення України за 2020 рік. Проаналізувати наявність надсмертності населення України від COVID-19 шляхом порівняння фактичного рівня смертності за 2020 рік з рівнем одержаним за результатами ретроспективного прогнозу чисельності та статеві-вікового складу населення на 2020 рік за умови збереження рівнів смертності та народжуваності на рівні 2019 року, тобто у період до пандемії.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі опублікованих статистичних даних Державної служби статистики України. Дані по Україні наводяться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, якщо не вказано інакше. Для проведення дослідження нами використовувалися загальнонаукові методи, статистичні й графічний методи, демографічне прогнозування виконувалося когортно-компонентним методом (або методом «пересування вікових груп»),

для обробки статистичних матеріалів і прогнозів було використано програмний пакет Microsoft EXCEL

Результати та обговорення. На 01.01.2021 чисельність наявного населення України за оцінкою Держстату становила 41 588 354 чол., а постійного населення – 41 418 717 чол., тобто чисельність наявного населення була більшою на 0,4% населення. За 2020 рік населення України скоротилося на 314 062 чол. (без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях) внаслідок природного скорочення у - 323 378 чол. та механічного приросту у 9 316 чол. Природне скорочення населення відбулося за рахунок кількості померлих 616 835 чол., що майже вдвічі перевищує число народжених (302 773 чол.) за 2020 рік. Останні 5 років становлять однорідний період для порівняння, як з точки зору соціально-економічного, зовнішньо-політичного життя, так і з методологічної точки зору – Державна служба статистики наводить дані про число померлих в Україні без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, а обчислення коефіцієнтів смертності ведеться без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та даних по Донецькій і Луганській областях (табл. 1).

Таблиця 1.

Смертність в Україні за 2015 2020 роки.

	Кількість померлих, тис. осіб	Коефіцієнт смертності, ‰
2015	594,8	14.9
2016	583,6	14.7
2017	574,1	14.5
2018	587,7	14.8
2019	581,1	14.7
2020	616,8	15.9*

Джерело: дані Державної служби статистики

*- обрахунки автора (без урахування даних Донецької та Луганської обл. і АРК. м. Севастополя).

В середньому за період з 2015 по 2019 рік коефіцієнт смертності склав 14.72‰, а у 2020 році відбулося зростання рівня смертності населення України на 8%, а абсолютна чисельність померлих порівняно з попереднім роком зросла на 6%. Проте, чи коректне буде пояснювати зростання рівня смертності лише впливом епідемії?

Якщо подивитися впродовж останніх 30 років (рис. 1), то коливання показника смертності в Україні складало від 12.1‰ у 1990 році до 16.6 ‰ у 2005 році. З 2003 по 2008 роки в Україні спостерігалися одні з найвищих показників загальної смертності у світі – вище 16‰, що пояснювалося, головним чином, структурою населення, а саме – високою часткою осіб старше 60 років серед населення.

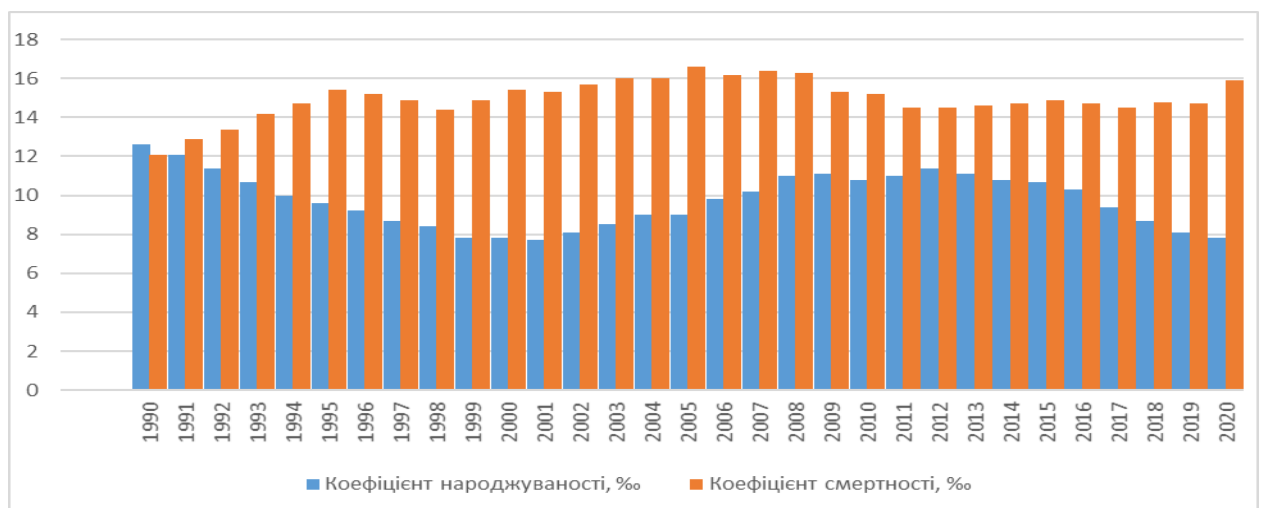

Рис.1. Динаміка коефіцієнтів народжуваності та смертності населення України 1990 – 2020 рр., ‰

Для того, щоб перевірити наскільки чинник структури населення вплинув на загальний коефіцієнт смертності у рік епідемії, було проведено ретроспективне прогнозування статевовікового складу населення України на 2020 рік когортно-компонентним методом за умови, що показники процесів відтворення населення залишаться на базисному рівні – 2019 року. Цей класичний вид прогнозу в демографії дозволить відповісти на питання – яка би була майбутня чисельність населення, статево-вікова структура та показники відтворення, якби існуючі рівні смертності, народжуваності й міграційної рухливості залишилися би на тих самих рівнях, тобто без впливу

епідемії. «Динаміка смертності є найбільш історично стабільною. Зміна очікуваної тривалості життя при народженні на понад 0,5 року на рік є рідким явищем. Тому передбачення чисельності та вікової структури осіб, які вже живуть на момент складання прогнозу є порівняно точним» [6].

Для проведення прогнозу виконувався наступний алгоритм дій.

Перший крок. Визначаємо числа тих, хто доживуть до наступного року прогнозного періоду із початкової когорти. Для цього початкову чисельність когорти множимо на коефіцієнт пересування віку, або *коефіцієнт дожиття* (k_x) з відповідної таблиці смертності (для чоловіків, або для жінок). Це відношення табличних чисел тих, хто живуть у стаціонарному населенні у наступному віці, до числа тих, хто жив у попередньому віці:

$$k_x = \frac{L_{x+1}}{L_x}, \quad (1)$$

де L_x і L_{x+1} - числа тих, хто живуть у віці x та $x + 1$ за таблицями смертності.

Отже, прогнозна чисельність буде обрахована як:

$$P_{x+1}^1 = P_x^0 k_x, \quad (2)$$

Аналогічну процедуру застосовують до кожного аналізованого віку.

Другий крок. Знаходження числа тих, хто народиться за прогнозний період. Чисельність вікової групи 0 років у момент часу t_1 розраховують на основі показників про середню повікову чисельність жінок репродуктивного віку та відповідні повікові показники народжуваності з таблиць народжуваності. Число народжених протягом року дорівнює сумі добутків повікових коефіцієнтів народжуваності на середньорічну чисельність жінок відповідного віку:

$$B_0^I = P_x f_x \quad (3)$$

де B_0^I - річне число народжень вікової групи 0 років у момент часу t_1 , f_x – повікові коефіцієнти народжуваності; P_x - середньорічна чисельність жінок у віці x років. Далі одержують чисельність народжених дівчат та хлопців. Для цього множать на δ - частку дівчат серед народжених, яку беруть 0,485 (це

відповідає вторинному співвідношенню статей, яке дорівнює 105 хлопчиків на 100 дівчат).

Третій крок. Визначення чисел тих із народжених, хто залишиться в живих у році прогнозу. Отже, отримане число народжень коректують за допомогою прийнятої для прогнозу функції дожиття, одержують чисельність населення віку 0 років на початок наступного року. Фактично ця процедура вже була описана на першому кроці прогнозних розрахунків [8].

За результатами прогнозних підрахунків була знайдена загальна чисельність населення, його статеві-вікова структура, а також, на основі цих абсолютних даних обчислені загальні коефіцієнти народжуваності і смертності, природного приросту.

Вхідною інформацією для для обрахунку прогнозу були дані Державної служби статистики про «Чисельність постійного населення за віком та статтю (за оцінкою) на 1 січня 2020 року», «Повна таблиця смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2019 рік, чоловіки», «Повна таблиця смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2019 рік, жінки», «Повна загальна таблиця народжуваності за 2019 рік».

Отже, за нашими прогнозними розрахунками без урахування міграції чисельність постійного населення України на 01.01.2021 року вийшла 41 404 225 чол. (у т.ч. 19,19 млн. чоловіків та 22,21 млн. жінок). На основі цих і попередніх даних Держстату була обрахована середньорічна чисельності наявного населення України, яка склала 41 736 128 чол. Прогнозна чисельність померлих по Україні за 2020 рік склала 651 764 осіб, народжених - 323 210 осіб. Таким чином, можна обчислити коефіцієнти народжуваності та смертності, як відношення чисельності народжених (померлих) до середньорічної чисельності наявного населення. Прогнозний коефіцієнт народжуваності склав 7.74‰, смертності 15.62‰.

Оскільки прогнозне число померлих обраховувалося без урахування даних АРК та м. Севастополя, а фактичні дані Державної служби статистики

містять дані по Україні без АРК та м. Севастополя і частин тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, то були зроблені наступні обрахунки для знаходження кількості померлих по Донецькій та Луганській областях в цілому. Для цього на основі даних Держстату була знайдена частка населення цих двох областей у загальній чисельності постійного населення України (без АРК та м. Севастополя). Цю частку, яка для постійного і наявного населення складає 14,99%, множали на знайдену раніше середньорічну чисельність наявного населення 41 736 128 чол. Далі, знайдену чисельність населення обох областей множали на прогнозний коефіцієнт смертності 15.62‰. Результати прогнозних розрахунків і фактичних даних Державної служби статистики наводяться у табл.2 .

Таблиця 2.

Прогнозні та фактичні дані про природний рух населення України у 2020 році*

Показники	Дані прогнозу автора	Фактичні дані Державної служби статистики	Відхилення фактичних даних від прогнозних	
			Відносні, %	Абсолютні, осіб
Постійне населення України на 01.01.2021	41404224	41418717	0,035	14493
Наявне населення на Україні 01.01.2021	41569840	41588354	0,045	18514
Середня чисельність наявного населення за 2020 рік	41736128	41745385	0,220	9257
Кількість померлих за 2020 рік:				
Україна	651765	-	x	x
Україна без даних по тимчасово окупованим територіям Донецької та Луганської областей	-	616835	x	x
Україна без урахування даних Донецької та Луганської областей	554066	564591	1,90	10525
Коефіцієнт смертності	15,62	15,9	1,79	0,28**

*Дані наводяться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя.

** промільних пунктів

Так, фактичні дані за 2020 рік, як абсолютні так і відносні, відрізняються від прогнозних показників смертності у більшу сторону. На

основі табл. 2 можна зробити висновок, що у 2020 році коефіцієнт смертності мав би зрости в 1,063 рази (з 14,7 до 15,62‰), якби не було пандемії і зберігалася попередня динаміка відтворювальних процесів. Тобто основна причина зростання коефіцієнту смертності – чинник статево-вікової структури населення України – перехід більш багаточисленних груп населення до старшого віку, який має більшу ймовірність смерті. Проте, фактичне зростання коефіцієнту смертності відбулося в 1,082 рази, що можна пояснити дією двох факторів – структури населення (дала приріст на 6,3%) та наслідків пандемії (дали приріст на 1,8%).

Побачити вплив структурного фактора на загальний коефіцієнт смертності можна за допомогою графічного методу – див. Рис. 3 та Рис.4

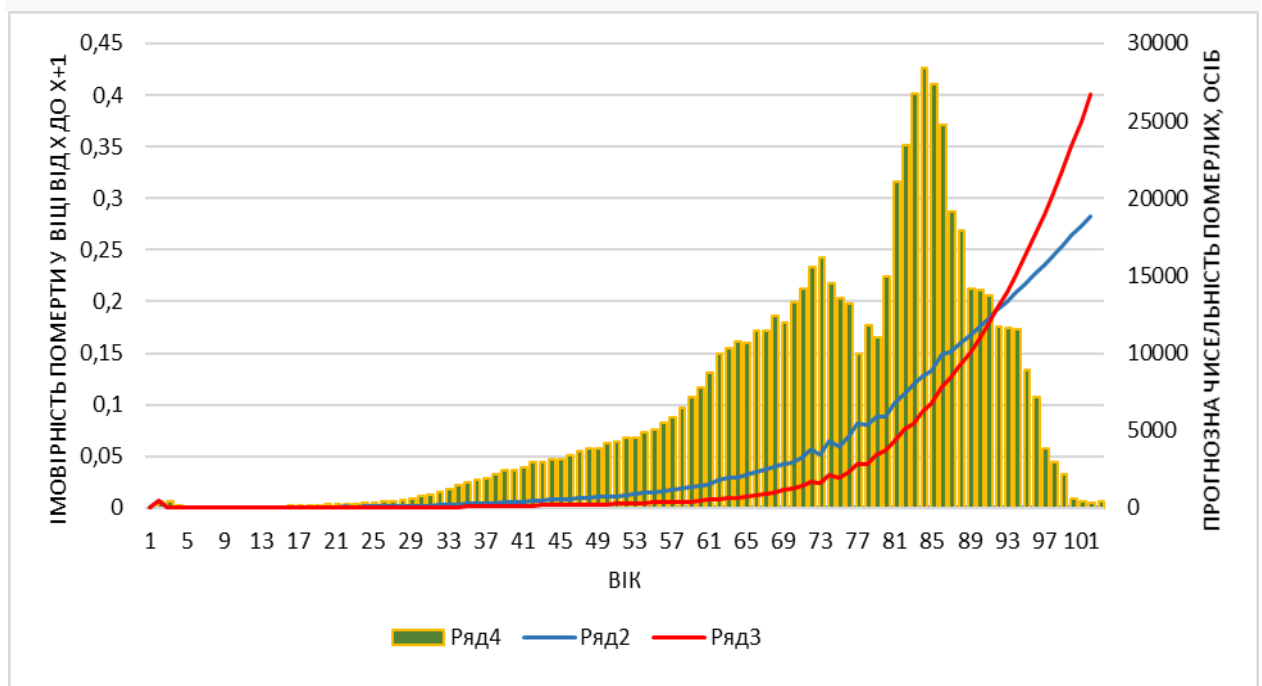
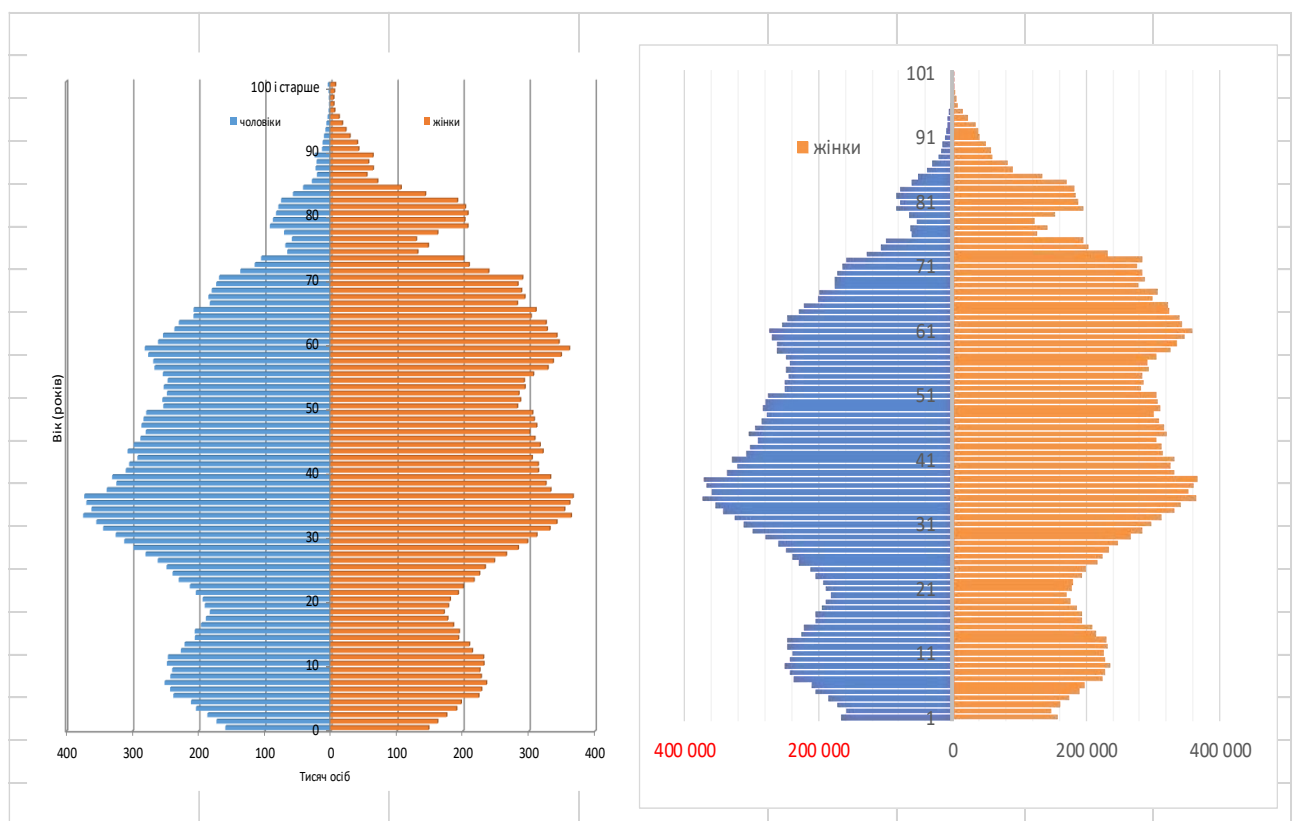

Рис. 3 Розподіл померлих за віком за прогнозними даними на 2020 рік в Україні та ймовірності смерті для чоловіків і жінок з таблиць смертності за 2019 рік.
(ряд 4 –кількість померлих у відповідному віці; ряд2 – ймовірності смерті для чоловіків; ряд3 – ймовірності смерті для жінок).

Так, на Рис. 3 наведено розподіл померлих за віковими групами за прогнозними обрахунками автора на 2020 рік та ймовірності смерті для чоловіків і жінок при переході від віку X до X+1 років за таблицями смертності Державної служби статистики на 2019 рік. Як бачимо, ймовірності смерті для чоловіків і жінок повільно зростають до віку 75

років, а далі йде їх стрімке зростання у старших вікових групах. Найбільша прогнозна кількість померлих спостерігається в когорті 80-86-річних, тобто людей, народжених з 1934 по 1940 рік – у період після Голодомору та перед II-ю світовою війною. На Рис. 4 на статеві-віковій піраміді населення України на 01.01.2020 року можна відстежити цю когорт, яка є багаточисленішою, порівняно з когортою 85 років і старші (які пережили Голодомор, сталінські репресії та ін.) та малочисельною когортою тих, кому 74 – 79 років (покоління, яке народилося під час II-ї світової війни). Також значною є чисельність тих, хто помирає у віці від 60 до 75 років – ймовірність померти в цьому віці починає зростати, а чисельність когорти є вдвічі більшою за інші старші групи.

Розподіл населення на 01.01.2020 року Прогнозний розподіл населення на 01.01.2021

Рис.4 Статеві-вікова структура населення України на 01.01.2020* року та прогнозна структура населення на 01.01.2021 року.

*Дані Державної служби статистики.

За повідомленням НАН України «Прогноз РГ-38» [12] (Рис.5.) бачимо, надлишкова смертність почала проявлятися в Україні лише з середини

вересня 2020 року, а до цього періоду кількість смертей була нижчою, ніж у попередні роки.

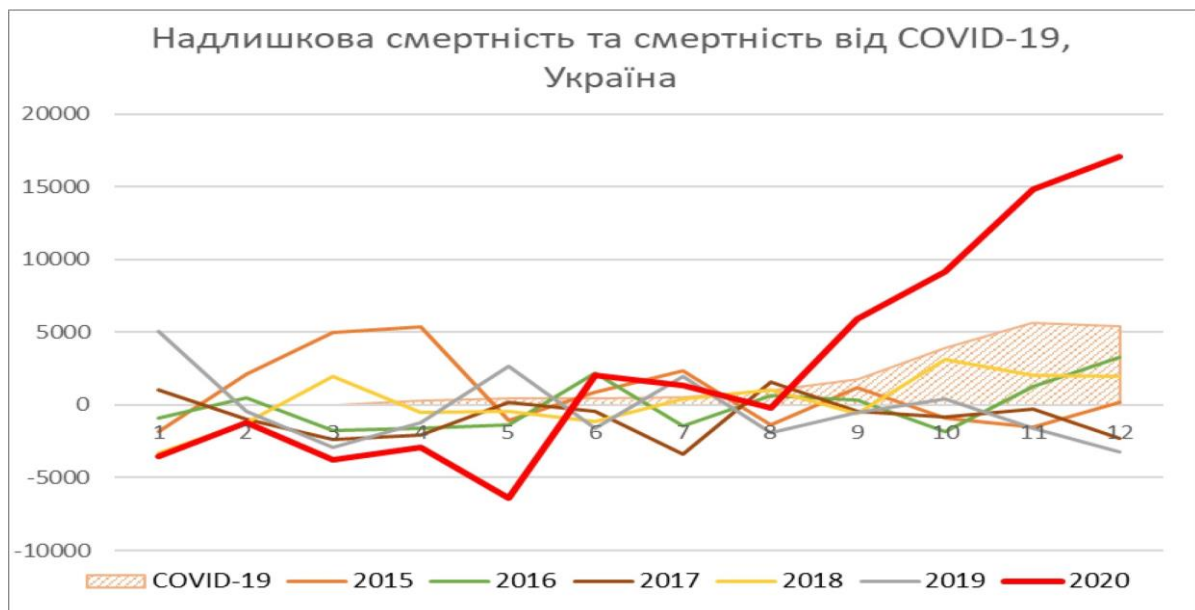

Рис. 5 Надлишкова смертність та смертність від COVID-19 в Україні за 2020 рік.

Висновки.

1. У 2020 році відбулося зростання смертності населення України, як в абсолютному, так і у відносному вимірі – з 14,7 до 15,9 ‰.
2. У зростанні кількості смертей та відносного показника смертності слід виокремити два фактори – вплив статеві-вікової структури населення та інші фактори, що впливають на інтенсивність смертності, в т.ч. поява нової хвороби COVID-19, наслідки локдауну.
3. Проведення ретроспективного прогнозу чисельності й структури населення України на 2020 рік когортно-компонентним методом за умови збереження повікових показників народжуваності й смертності населення на рівні 2019 року, дозволило встановити яка б була структура, чисельність та показники відтворення населення у 2020 році без впливу нових факторів (епідемії COVID-19), а за рахунок впливу лише структурних чинників. Різниця між фактичними і прогнозними рівнями смертності за 2020 рік показує вплив наслідків епідемії - надсмертність.

4. У 2020 році коефіцієнт смертності мав би зрости в 1,063 рази (з 14,7 до 15,62%), якби не було пандемії і зберігалася попередня динаміка відтворювальних процесів. Проте, фактичне зростання коефіцієнту смертності відбулося в 1,082 рази, що можна пояснити дією двох факторів – структури населення та наслідків пандемії. Отже, коефіцієнт надсмертності склав 1,018, а приріст додаткової кількості померлих +1,8%.

5. У XX –XXI ст. Україна неодноразово зазнавала втрат через надсмертність у результаті соціальних катастроф. Як зазначає Гладун О.М., втрати населення через війни, революції, Голодомор сягали від 1,5 до 8,1 млн. чол., втрати через епідемію холери у 1910 р. – 0,1 млн чол.[4, с 158]. Надсмертність у 2020 році внаслідок пандемії - 10525 чол. (без урахування даних Донецької та Луганської області) не сягає таких катастрофічних цифр, як втрати українців протягом минулого сторіччя. Катастрофічними для України залишаються низькі рівні народжуваності та старіюча структура населення, які і призводять до щорічного скорочення населення.

Література

1. European mortality monitoring activity (EUROMOMO) / <https://www.euromomo.eu/>
2. Mortality Displacement of Heat-Related Deaths. A Comparison of Delhi, São Paulo, and London Hajat, Shikoor; Armstrong, Ben G.; Gouveia, Nelson; Wilkinson, Paul. Epidemiology: September 2005 - Volume 16 - Issue 5 - p 613-620
3. Rooney C, McMichael AJ, Kovats RS, et al. Excess mortality in England and Wales, and in Greater London, during the 1995 heatwave. J Epidemiol Community Health. 1998;52:482–486.
4. Гладун О.М. Демографічні втрати від соціальних катастроф. Втрати від Голодомору // Нариси з демографічної історії України XX століття : Монографія. – Київ, 2018. С. 167–185.
5. Колодяжний В. В. Надсмертність населення як соціальна категорія та об'єкт статистичного дослідження//Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. - К.: "Інформаційно-аналітичне агентство", 2017. - С. 476-477

6. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів)/ за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
7. Кульчицький С. В.. Демографічні втрати України // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=21468 (дата звернення: 22.02.2021).
8. Муромцева Ю.І. Демографія: навчальний посібник, К.: Кондор, 2006
9. Оперативна інформація про поширення коронавірусної інфекції COVID-19. Міністерство охорони здоров'я України, від 25 березня 2020 року. <https://www.kmu.gov.ua/news/operativna-informaciya-pro-poshirennya-koronavirusnoyi-infekciyi-covid-191>
10. Підгорний А.З., Самоєнкова О.В., Ольвінська Ю.О., Вітковська К.В. Соціально-демографічна статистика: Підручник // За заг. ред. канд. екон. наук, професора А.З. Підгорного. – Одеса : ФОП Гуляєва В.М., 2016. – 424 с.
11. Пирожков С. Трудовой потенциал в демографическом измерении, Киев: Наукова думка, 1992. – 177 с
12. Прогноз розвитку епідемії COVID-19 в Україні на 23 лютого – 8 березня 2021 року («Прогноз РГ-38») Повідомлення НАН України. Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7526>
13. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2019 року http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_rpnu2019.pdf
14. Рудницький О.П., Левчук Н.М., Воловина О., Шевчук П.Є., Ковбасюк А.Б.. Демографія штучно викликаної людської катастрофи: масовий голод 1932-1933 рр. в Україні. // Демографія та соціальна економіка. Частина 1 – 2015. – № 2(24) – С.11-30. Частина 2 – 2015. – № 3(25) – С.43-63.
15. Смертність населення України у трудовоактивному віці (монографія) / Відпов. ред. Е. М. Лібанова. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. — 211 с.
16. Шушпанов, Д. Г. Причини та детермінанти надсмертності в Україні: порівняльний соціально-демографічний аналіз із країнами Європейського Союзу [Текст] / Дмитро Георгійович Шушпанов // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2016. – Том 23. – № 1. – С. 111-122.

УДК 911.3:338.4

*Петро Олександрович Макаренко, к. геогр. н.,
науковий співробітник відділу суспільної географії
Інститут географії НАН України, м. Київ*

СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА ВИДОБУВАННЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Незважаючи на активний розвиток енергозберігаючих технологій і відновлювальних джерел енергії, традиційні енергоносії продовжують залишатися визначальним фактором для української економіки. Особливо відчутним це стає під час виникнення раптових перешкод їх видобутку, зокрема газу на шельфі Чорного моря та кам'яного вугілля на Донбасі. В той же час за 25-річний період незалежності спостерігалось постійне зростання цін на енергоресурси, особливо, на імпортований газ. Це призводить до загострення соціально-політичної кризи, зростаючої залежності України від імпортованих енергоресурсів, здорожчання продукції промислового та сільськогосподарського виробництва. Аналіз цих кризових явищ дозволяє за прикладом деяких інших країн розробити і впровадити ефективну стратегію виходу економіки зі стану стагнації до періоду стратегічних реінновативних зрушень.

Дослідження особливостей і причин різкого падіння показників видобутку традиційних енергетичних ресурсів, проведені вітчизняними і закордонними авторами, свідчить про значну актуальність цієї тематики у фахових виданнях і електронних джерелах. Автори підкреслюють глобальний характер кризових явищ у видобувній галузі енергоресурсів, в той же час недостатньо уваги приділяється, на нашу думку, географічним аспектам проблеми, загостренню цих питань в умовах військового конфлікту з Росією і втратою значної частини вугільної промисловості в зоні непідконтрольних Україні територій ОРДЛО. Відсутня також національна

програма виходу економіки зі стану кризи в галузі видобування традиційних і розвитку інноваційних джерел енергоресурсів.

Метою даного дослідження є оцінка системних проявів кризи видобування основних типів енергоресурсів в Україні.

В Україні видобуток енергетичних ресурсів обмежений основними трьома видами – природний газ, нафта і вугілля. За часи незалежності українська економіка страждає від дефіциту дешевих енергоресурсів та постійно зростаючих цін на імпортований газ. В структурі споживання енергоресурсів газ і нафта складають майже 60% від загального обсягу спожитих енергоресурсів, вугілля посідає лише третю позицію. Саме тому дефіцит видобутку природного газу і залежність економіки країни від імпортованих енергоресурсів створюють труднощі для національної безпеки, оскільки різке зростання цін на ці сировинні ресурси впливає на енерговитрати виробництва, ціни на вторинні продукти переробки нафти та житлово-комунальні господарства.

Аналіз динаміки видобування сировинних ресурсів засвідчив різке падіння показників їх отримання, яке почалося ще до проголошення незалежності України. Якщо динаміка видобутку природного газу у 20-60-ті роки ХХ ст. характеризувалася постійним нарощенням обсягу видобутку ресурсу, то починаючи з 70-х років – постійно лише його зменшенням. На сьогодні видобуток коливається у межах 18-20 млрд. куб. м. Причинами такого стану газовидобувного сектору є загальна тенденція падіння економіки, поступове виснаження запасів газу високої якості і зростання частки запасів більш низької якості з меншим потенціалом вилучення і більшою собівартістю. На сьогодні для видобутку газу в Україні характерні такі ознаки: високий ступінь виснаження запасів великих родовищ (60-70% для Шебелинського, Яблунівського, Ефремовського і Західно-Хрещищенського родовищ); низькі темпи розвідки нових запасів; низька якість нових запасів (запаси розрізнені між великою кількістю невеликих

родовищ і значна частина цих запасів відноситься до категорії важковидобувних); збільшення глибини буріння як на існуючих, так і на нових родовищах (середня глибина буріння для видобутку газу в Україні складає близько 3500 м, а максимальна вже перевищує 6000 м, що потребує вдосконалення технічного стану газовидобувної галузі).

Крім того великою втратою для України була втрата контролю над газовими свердловинами у АР Крим, що належали "Чорноморнафтогазу". Відповідно обсяги надходження власного газу зменшилися, а залежність від імпорту зросли.

За таких умов перспективними є лише декілька напрямків розвитку галузі: розробка нових родовищ на суходолі, в тому числі дрібних (1-5 млрд. куб. м запасів) і дуже дрібних (до 1 млрд. куб. м); активне освоєння морського шельфу і дельт річок, в тому числі глибоководного шельфу Чорного моря; впровадження ефективних технологій глибинного буріння (понад 6000-7000 м); підвищення видобування газу в освоєних пластах свердловин; освоєння пластів щільних порід; освоєння видобутку сланцевого газу; освоєння видобутку та концентрування метану на вугільних шахтах [1].

Нафта у загальній структурі споживання енергоресурсів становить 18,4% (у порівнянні газ складає 41%). Нафта в першу чергу є важливим первинним продуктом переробки на НПЗ у отриманні нафтохімії, паливних та мастильних продуктів. На сьогодні відкрито 126 нафтових родовищ з промисловими запасами, які розташовані в трьох географо-геологічних регіонах на території 10 адміністративних областей. Основні географічні осередки видобування нафтизосереджені у Прикарпатті (м. Бориславський, Східницький, Битківський райони), Лівобережжі (Полтавський нафтопромисловий район, Талалаївсько-Рибальський, Глинсько-Солохівського нафтогазоносний район) і Причорномор'ї (Причорноморсько-Кримська, Індоло-Кубанська, Азовсько-Березанська нафтогазоносна області). Родовища східного регіону відрізняються більш сприятливими

умовами розробки в порівнянні з Прикарпатським. Саме тому на сході України було введено ряд високопродуктивних нафтових родовищ: Глинсько-Разбишевське (з запасами 26,7 млн. тон), Качанівське (17,3 млн. тон) і Лесяківське (52,4 млн. тон). Прискорене введення в розробку цих родовищ дозволило високими темпами нарощувати видобуток нафти в УРСР [2]. Так, у 70-ті роки XX ст. видобуток нафти досяг 14,8 млн. тон. у рік, але потім видобуток постійно знижувався і на сьогодні обсяг видобутку ледве досягає 4 млн. тон. Зниження обсягів видобутку нафти пов'язане переважно з великим виробленням запасів на основних родовищах, вступом їх у пізню стадію розробки, яка характеризується різким зростанням заводнення продукції, а також з тим, що за останні роки в Україні не відкрито практично жодного крупного нафтового родовища. Введення в розробку невеликих за запасами родовищ не змогло компенсувати природного зниження видобутку нафти на основних родовищах, а тільки дозволило трохи зменшити загальні темпи падіння видобутку нафти. За період з 1960 по 1995 рр. введено в розробку 72 нових нафтових родовища, але істотного впливу на збільшення видобутку нафти вони не мали.

Постійне падіння показників видобутку в першу чергу пов'язані з геологічними труднощами роботи у районах, їх глибини та обсягу, а по-друге стрімкий розвиток нафто-газо-добувного сектору на Півночі та Сході РСФСР переорієнтували напрями створення газотранспортної системи, що і позначилося на падінні видобутку та зупинці геологічної розвідки. На сьогодні більш привабливим і перспективним є Причорноморсько-Кримський регіон, але у зв'язку із подіями 2014-2016 рр. перспективи видобутку залишаються невизначеними.

Крім того, на нафтовий ринок значний має вплив ситуація на світовому ринку. Фахівці виділяють ряд причин падіння цін на нафту, проте в будь-якому випадку це негативно позначається на національному видобутку, оскільки останній стає нерентабельним. Якщо на сьогодні собівартість

видобутку нафти в Україні на старих родовищах становить 20-40 доларів за 1 тис. куб.м., то на нових об'єктах ця собівартість видобутку стає на порядок вище [3]. Для порівняння, видобуток в Росії складає приблизно 30 доларів, а у Саудівській Аравії в межах 2-5 доларів за 1 тис. куб.м. Таким чином, очевидно, що для вітчизняних та іноземних підприємців українська нафтогазова галузь є далеко не найпривабливішою сферою інвестування коштів. Тому жоден із шести НПЗ не може конкурувати з європейськими підприємствами, і перспективи повного завантаження усіх вітчизняних НПЗ країни малоймовірні. У фахових колах про можливості експорту нафтопродуктів мова взагалі не йде.

Динаміка видобутку вугілля в Україні також свідчить про різке падіння обсягів видобутку. Пік видобутого було зареєстровано у 1980 році– 215,1 млн.тон. Значний спад виробництва вугілля почався в 1995 році. Впродовж 1996-2013рр. в Україні щорічно видобувалось близько 80 млн. тон вугілля, з якого 2/3 спрямовувалося на виробництво електро- та теплоенергії. Проте через військові дії на Сході країни в останні два роки відбулося суттєве зменшення видобутку вугілля. За даними Міненерговугілля, у 2015р. обсяг видобутку вугілля скоротився на 38,8%, порівняно з 2014р. Через скорочення власного видобутку вугілля Україна була змушена нарощувати його імпорт з окупованих територій Донбасу, Росії, ПАР, Австралії, Казахстану. Найбільшими ж постачальниками вугілля для України у 2015р. були Росія, США і Казахстан. Загальний обсяг поставленої в країну продукції за 2014 рік склав 14,598 млн. тон [4].

Узагальнюючи 25-річний термін існування видобувного сектору економіки України можна виокремити такі чинники появи та загострення кризи: слабо або взагалі непрогнозоване підвищення цін на енергоносії нафту і газ постачальником; домінування російського природного газу та нафти в якості енергетичних джерел як в промисловості, так і в житлово-комунальному секторі в умовах гібридної війни; залежність від цінової

політики на світовому ринку енергоносіїв; проблеми видобутку та логістики вугілля з окупованих територій Донбасу; переважання енерговитратного способу виробництва над інноваційним, технологічним, енергозберігаючим, «зеленим» виробництвом; панування монополій в енергетичній сфері, як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку; недостатній розвиток або взагалі припинення фінансування програм по розробці та видобуванні енергоносіїв на внутрішньому ринку (власний видобуток); висока корупційна складова у системах видобутку енергоносіїв, їх поставок та переробки;

Основними пріоритетами енергетичної безпеки України мають стати: зменшення паливно-енергетичної залежності від Росії; розробка заходів на випадок непередбачених обставин з поставками паливно-енергетичних ресурсів; комплексна модернізація та переозброєння господарських комплексів України на основі енергозбереження, впровадження енергозберігаючих технологій; розширення та інтенсифікація власних обсягів видобування нафти, газу та вугілля; збільшення частки власних енергоресурсів у виробництві та постачанні, у тому числі вторинних, альтернативних джерел енергії.

Література:

1. Бакер Т. Газодобыча в Украине – 2012 / Т. Бакер // Энергоэффективность и энергосбережение. – 2012. – № 8/9. – С.44-51.
2. Энергетика: история, настоящее и будущее. От огня и воды к электричеству / В. И. Бондаренко, Г. Б. Варламов, И. А. Вольчин, И. Н. Карп, О. В. Колоколов; ред.: И. Н. Карп, Ю. Н. Ландау, И. Я. Сигал. - К., 2011. - 263 с.
3. Шевчук С. Мечты о независимости: добыча нефти и газа в Украине / С. Шевчук // Независимый аудитор // Интернет ресурс: http://n-auditor.com.ua/ru/component/na_archive/1074?view=material.
4. Арцукевич К. Анализ работы угольных шахт Украины и определение возможностей их дальнейшего развития / К. Арцукевич // Интернет ресурс: <http://gisap.eu/ru/node/9373>.

УДК 336:330.15

*Дмитро Віталійович Клиновий, к.е.н., ст. наук. співроб., доцент,
провідний науковий співробітник методології сталого розвитку
Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого
розвитку Національної академії наук України», м. Київ
Ірина Олегівна Петровська, к.е.н., ст. наук. співроб., доцент,
завідувач кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку
Навчально-науковий інститут управління, економіки та
природокористування Таврійського національного університету імені
В.І.Вернадського, м. Київ*

ФІНАНСИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ОСНОВА ДЛЯ СТАЛОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Поява ідей сталого розвитку із самого свого початку була пов'язана з фінансовими аспектами забезпечення сталості. Ще у перших документах Римського клубу (1972, 1974, 1988 тощо), основних матеріалах конференцій ООН з навколишнього середовища в Стокгольмі (UN Conference on the Human Environment, 1972) та Ріо-де-Жанейро (UN Conference on Environment & Development, 1992) було наголошено, що необхідно обов'язково забезпечувати належне фінансування запропонованих глобальних ініціатив. Важливим, з позицій усвідомлення ролі фінансової складової, у забезпеченні сталого розвитку були рішення, прийняті на Міжнародній конференції з фінансування розвитку (International Conference on Financing for Development) у Монтерреї (Мексика) 18-22 березня 2002 р. На ній глави держав і урядів країн світу закликали досягти Цілей Тисячоліття, використовуючи такі фінансові інструменти, як податкові важелі, інвестиції в економічну і соціальну інфраструктуру, розвиток ринків капіталу через банківські системи, розсудливу бюджетну і грошову політику. Показово, що через три роки саме після цього саміту з'явилося науково-практичне дослідження колективу авторів «Найкращі практики у сталих фінансах» (англ. Best Practices in Sustainable Finance) [1], де фактично перший раз широко згадується саме поняття «сталі фінанси». У цьому контексті, базові положення документів трьох всесвітніх самітів зі сталого розвитку (Ріо-1992,

Йоханесбург-2002 та Ріо-2012) дозволили накреслити шляхи подальшої концептуалізації й інституціоналізації сталого розвитку та сформувати систему поглядів, наукових підходів і принципів організації сталого господарювання для забезпечення самопідтримуючого довгострокового розвитку світової економіки й людського суспільства за допомогою різних господарських механізмів. Очевидно, що така система сталого господарювання повинна мати у своєму складі відповідну фінансову основу.

Фінансовим аспектам сталого розвитку було приділено достатньо значну увагу на Саміті Ріо-2012, проте вони носили в основному характер загальної дискусії. У наступних міжнародних документах почали детальніше розкриватися питання фінансового забезпечення сталого розвитку. Так, у 2014-2015 рр. в рамках ООН були розроблені та схвалені Цілі сталого розвитку (ЦСР) до 2030 р., в 2015 р. укладена Паризька угода по клімату, у яких було приділено багато уваги сталим фінансам. З 2014 р. UNEP започаткувала міжнародну дослідницьку програму UNEP «Inquiry into a Design of a Sustainable Financial System», яка стала провідною організацією зі створення системи сталих фінансів. Результатом стало формулювання базових засад інноваційного концепту сталих фінансів як фінансової основи для забезпечення сталого розвитку.

Натепер у документах Програми ООН з довкілля (UNEP), роботах багатьох практиків-фінансистів та науковців (С.Дьоррі, Г.К'яппіні, Дж.А.Пісаньї, Б.Дж.Річардсоні, Б.Рижавської, М. Ла Торре, М.К. де Ферейра, А.М.Фатемі, І.Дж.Фоладі, М.Хайг, К.Шульца, Ю.Абрамовича, О.І.Амоші, С.Н.Бобильова, В.С.Вишнякова, І.П.Васильчука, Н.С.Воронова, І.А.Дарушина, А.В. Канаєва, І.І. Комарова, Н.О.Львової, Б.І.Пшика, Г.К.Рогова, О.І.Тулая, Л.С.Худякової, А.В.Шевчука та ін.) окреслено основні аспекти концепту сталих фінансів. Так, зокрема, з позицій європейських експертів, сталі фінанси можна визначити у вузькому значенні як інтеграцію екологічних, соціальних і управлінських факторів (ESG-factors) у фінансові

рішення (інструментальна концепція). У більш широкому значенні – як фінанси, що сприяють стійкому економічному, соціальному й екологічному розвитку (інституціональна концепція). У самому широкому значенні — як фінансову систему, яка є стабільною й здатною вирішувати довгострокові освітні, економічні, соціальні й екологічні проблеми, включаючи забезпечення сталої зайнятості, фінансування пенсій, технологічних інновацій, пом'якшення наслідків кліматичних змін тощо (функціональна концепція) [2]. Отже, на сьогодні сталі фінанси визначено як ряд концепцій побудови системи фінансів сталого розвитку, які потребує подальшого розкриття у єдиному концепті та імплементації на національному, регіональному та корпоративному рівнях.

Метою публікації є окреслення концепту сталих фінансів, ретроспективний аналіз тенденцій його розвитку та визначення напрямів імплементації сталих фінансів у національну господарську систему.

Сутність концепту сталих фінансів, за нашим розумінням, можна окреслити як формування такої фінансової системи, яка повинна бути не тільки стабільно функціонуючою за рахунок сучасних фінансових інструментів, але також і стійкою в тому сенсі, що вона буде більше прив'язана до реальної економіки й обслуговуватиме систему сталого господарювання, у якій забезпечено належне управління територіальними активами, збалансоване споживання природних ресурсів, технологічну модернізацію господарства, стаке інвестування, сталий банкінг, біржову, валютну, фіскальну, бюджетну, пенсійну та страхову системи й формування відповідних фондів фінансування сталого розвитку тощо, на основі урахування екологічного, соціального та управлінського критеріїв (Environmental, Social, and Governance ESG) у фінансовій діяльності.

Натепер низкою фахівців визначено чотири основні етапи становлення системи сталих фінансів, включаючи перший етап – соціально-відповідального фінансування в рамках репутаційної політики фінансових

компаній (з кінця 1990-х до середини 2000-х рр.); другий етап – екологічно-відповідального фінансування з урахуванням екологічних, соціальних, управлінських принципів фінансової діяльності ESG-principles (від середини 2000-х рр. до саміту Ріо-2012 р.); третій етап – продуктів сталого фінансування, коли у фінансових установах створюються конкретні цільові фінансові продукти для забезпечення сталого розвитку (з 2012 р. по 2015 р.) і четвертий етап – інституціоналізації сталого фінансування, включаючи глобальний рівень, у рамках якого уся діяльність фінансових інститутів повинна вибудовуватися так, щоб відповідати принципам і цілям сталого розвитку (з 2015 р. і до теперішнього дня). На сьогодні найважливішими проявами цього етапу є зростання ролі «зеленого» фінансування в розвитку глобальної економічної системи, поява глобальних ринків «зелених» активів, («зелених» облігацій тощо), «зеленого» кредитування й «зелених» інвестиційних проектів, «зеленого» страхування, поява Європейської «Зеленої угоди» тощо [3 с. 24]; [4, с. 41].

Серед ініціатив щодо створення елементів сталої фінансової системи слід, насамперед, виділити Фінансову ініціативу Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP Finance Initiative) – глобальне партнерство між UNEP (United Nations Environment Programme, скорочено UNEP FI) і фінансовим сектором, створену в 1992 р. в цілях сприяння фінансовим інститутам у питаннях інтеграції принципів сталого розвитку й охорони навколишнього природного середовища в їхню діяльність. До головних успіхів UNEP FI у створенні передумов для розвитку сталих фінансів можна віднести співавторство й розробку відомих ESG-критеріїв (екологічних, соціальних та управлінських) функціонування фінансової індустрії, відповідних цілям сталого розвитку, та принципів сталих фінансів:

- Принципи відповідального інвестування (Principles for Responsible Investment (PRI)), що діють із 2006 року. У цей час вони використовуються приблизно половиною світових інституціональних інвесторів.

- Принципи сталого страхування (Principles for Sustainable Insurance (PSI)), що діють із 2012 року. До даної ініціативи приєдналося близько 25% найбільших світових страховиків.
- Ініціативи сталої біржової діяльності (Sustainable Stock Exchanges Initiative (SSEI)), запущену в 2012 році. На теперішній час відповідно до цієї ініціативи ведуть свою діяльність більше 100 фондових бірж, які обслуговують практично всі ринки лістингових цінних паперів.
- Принципи відповідальної банківської діяльності (Principles for Responsible Banking (PRB)), що діють із 22 вересня 2019 року. До даної ініціативи натеper приєдналося більше 130 банків, які володіють активами на суму близько 47 трлн. дол. США, що становить близько третини від сумарних активів світової банківської системи. Також цими принципами користуються й більшість інституціональних інвесторів.

У 2010 р. з метою популяризації вищевказаних ініціатив у банківському секторі UNEP була створена Банківська комісія (Banking Commission). Її діяльність орієнтується на Лондонські принципи сталих фінансів (The London Principles of Sustainable Finance), які були свого часу сформульовані урядом Великобританії до Світового саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.). У тексті цього документа міститься одне з перших визначень нового фінансового феномена, що одержав назву «стійких (радше – сталих) фінансів». Останні тут трактуються як «надання інвестиційних і страхових продуктів для проектів і підприємств, які сприяють (або не шкодять), економічному процвітанню, захисту навколишнього середовища й соціальній справедливості» [5, с. 5]. Дане трактування стало досить популярним у фінансовому співтоваристві та дало поштовх для подальшої концептуалізації проблематики сталих фінансів.

Основне завдання цих ініціатив – це встановлення загальних норм сталих фінансів, які є базисом для розробки власних стандартів діяльності провідних фінансових інститутів, в рамках підходів, закріплених Паризькими

угодами зі зміни клімату (Paris Agreement on Climate Change) і Повісткою сталого розвитку до 2030 року (2030 Agenda for Sustainable Development), прийнятих у 2015 році. На сьогодні UNEP FI працює з банками, страховими компаніями, інвестиційними фондами, технічними експертами й ключовими стейкхолдерами для того, щоб скоординувати їх спільну діяльність у сфері навчання й розробки практичних стратегій і операцій сталих фінансів. Крім того, UNEP FI розробляє методології й інструменти, що сприяють зростанню кількості й якості різноманітних сталих фінансових установ.

Необхідно відмітити також ряд останніх урядових ініціатив ЄС зі сталого фінансування, запропонованих в рамках Європейської Зеленої угоди (англ. The European Green Deal) – головного документу, що визначає засади економічного майбутнього Європейського Союзу та впливатиме на формування й реалізацію економічної політики ЄС в найближчій перспективі. З метою формування фінансового механізму забезпечення реалізації заходів в рамках Європейської Зеленої угоди вже у лютому 2020 року було презентовано відповідний Інвестиційний план (англ. EU Green deal Investment Plan). Даний план базується на Механізмі справедливого переходу до 2027 року (англ. Just Transition Mechanism), який складається з трьох основних джерел фінансування:

По-перше: Фонд справедливого переходу (Just Transition Fund), який забезпечить фінансування грантів регіонам, де багато людей працюють у секторі видобутку вугілля, нафтового сланцю і торфу, або територіям з високими викидами парникових газів тощо, в розмірі від 30 до 50 млрд. євро на період 2021-2027 років.

По-друге: спеціальна схема справедливого переходу в рамках InvestEU, яка дозволить мобілізувати до 45 млрд. євро і залучатиме приватні інвестиції у проекти декарбонізації, економічної диверсифікації регіонів, енергетичної, транспортної та соціальної інфраструктури.

По-третє: кредитування державного сектору Європейським інвестиційним банком (Public Sector Loan Facility), що фінансується з бюджету ЄС, для мобілізації інвестицій у розмірі від 25 до 30 млрд. євро і буде використовуватися для пільгових позик державному сектору, наприклад, для інвестицій в енергетичну і транспортну інфраструктуру, мережі централізованого теплопостачання та ремонт будівель.

Таким чином, на сьогодні в сучасному світі стали фінанси, які включають в себе, зокрема, такі потужні напрями як сталий банкінг та стали інвестиції – виступають одними із ключових драйверів трансформації міжнародної й національних фінансових систем в напрямі орієнтації їх на потреби сталого розвитку, відповідно до визначених самітом Ріо-2012 його економічних, екологічних, соціальних та управлінських домінант.

При цьому, для господарської системи позитивний ефект від формування системи сталих фінансів означає, насамперед, прив'язку діяльності банків, інституціональних інвесторів, страхових компаній, бірж, державних та інших фінансових інститутів до реальної економіки, відповідальне використання фінансових ресурсів та забезпечення ними сталості господарювання, включаючи «зелені» трансформації у напрямках екологізації виробництв, елімінування викидів парникових газів та скорочення кліматичних змін, розбудови низьковуглецевої циркулярної економіки, а також досягнення інших екологічних, економічних і соціальних цілей ЦСР ООН-2015 (UN Sustainable Development Goals SDG).

Система сталих фінансів, як складова системи сталого господарювання, виконує різноманітні функції, серед яких, насамперед варто, по відношенню до суб'єктів господарювання, виділити три базових напрями. Так, першим напрямом є фінансова інклюзія, тобто розширення можливостей користування банківськими страховими та іншими фінансовими послугами для підприємств і організацій, що здійснюють екологічно та соціально важливу діяльність. Другим напрямом є фінансове регулювання, яким

забезпечується, насамперед - екологічно та соціально відповідальне спрямування діяльності фінансових установ за допомогою впровадження принципів відповідальності та підзвітності. Третім напрямом є фінансова, насамперед - інвестиційна підтримка соціально та екологічно значущих проектів, галузей і сфер господарства, функціонування котрих має важливе значення для забезпечення сталості господарювання у цілому.

Відповідно до функціональних завдань системи сталих фінансів та рекомендованих фахівцями заходів щодо інкорпорації її елементів у фінансову систему [6], можна визначити такі основні напрями імплементації концепту сталих фінансів в Україні, чим створюватимуться організаційні можливості для сталого господарювання в державі:

- розробка та затвердження національної стратегії з розвитку сталих фінансів, яка забезпечуватиме імплементацію ESG-принципів фінансової діяльності та ініціатив сталого фінансування у національну фінансову систему, а також реалізацію послідовного алгоритму побудови в країні системи сталих фінансів з відповідною інституціональною складовою;

- модернізація екологічних фіскальних інструментів, насамперед – екологічного податку з оптимізацією його розподілу між місцевими і державним бюджетом, перегляд механізмів нарахування рентних платежів як надприбуткових доходів підприємств, що мають вилучатися на суспільні потреби та складати основу для системи державних сталих фінансів;

- створення фінансових фондів сталого розвитку, зокрема – фонду «Зеленої економіки» за прикладом європейського Фонду справедливого переходу, національного суверенного фонду, територіальних та корпоративних стабілізаційно-накопичувальних фондів сталого розвитку;

- розвиток корпоративного управління у напрямках забезпечення екологічної та соціальної відповідальності бізнесу, а також публічно-приватних взаємодій підприємницьких структур із владою та населенням для участі у вирішенні завдань сталого розвитку територій і сфер господарства;

- посилення фінансового контролю, прозорості, транспарентності інформації, включаючи оцінки можливих соціальних і екологічних наслідків фінансових операцій для прийняття консенсусом ефективних управлінських рішень за принципами полісуб'єктного управління із забезпеченням балансу публічних та індивідуальних інтересів на комунікативно-платформній основі;

- обов'язкове урахування у фінансовій діяльності як корпоративного, так і публічного секторів ESG-факторів та пов'язаних зі зміною клімату, системних екологічних, природно-техногенних, соціальних та інших ризиків, а також здійснення поточного ризик-менеджменту фінансових угод;

- трансформація фінансової культури й кодексів поведінки національних фінансових інститутів, спрямована на забезпечення сталого функціонування фінансових ринків через впровадження механізмів відповідального інвестування, сталого банкінгу, сталого страхування, сталої біржової діяльності та інших фінансових ініціатив сталості;

- поширення практичного інструментарію сталих фінансів, включаючи: «зелені» кредити; проекти; сек'юритизацію активів та венчурний капітал і фонди прямих інвестицій; формування вуглецевих й екологічних фондів; розвиток ринку «зелених» та т.з. подійних облігацій; організацію екологічних ETF-фондів; екологічне та вуглецеве страхування; консолідоване фінансування проектів та програм сталого розвитку тощо.

Висновки: починаючи з саміту Ріо-92, концепт сталих фінансів перебуває в центрі уваги наукового співтовариства й включає ряд напрямків, зокрема, формування «кліматичних», «зелених», «соціальних», «відповідальних» і, в остаточному підсумку, «сталих» фінансів як фінансової системи, яка стабільно функціонує за допомогою сучасного фінансового інструментарію, є стійкою за рахунок більшої прив'язки до реальної економіки і забезпечує стає господарювання. Відповідно до функціоналу системи сталих фінансів та рекомендованих фахівцями заходів щодо інкорпорації її елементів у фінансову систему, окреслено основні позиції для

імплементатії принципів сталого розвитку в систему державних, місцевих та корпоративних фінансів на основі розробки національної стратегії з розвитку сталих фінансів. Напрями подальших досліджень пов'язуються із розробкою механізмів системи сталих фінансів.

Література

1. Best Practices in Sustainable Finance // Strandberg Consulting, June 2005. 52 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.cbd.int/financial/privatesector/several-privatebestpractices.pdf>
2. Financing a sustainable European economy: Final Report. The High-Level Expert Group on Sustainable Finance, 2018. 99 р.
3. The Financial System We Need: From Momentum to Transformation. UNEP. October 2016, 96 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/09/The_Financial_System_We_Need_From_Momentum_to_Transformation.pdf
4. Худякова Л.С. Реформа глобальных финансов в контексте устойчивого развития/ Худякова Л.С.// Мировая экономика и международные отношения. –2018, № 62(7). С. 38–47.
5. London Principles of Sustainable Finance. The contribution of UK-based financial institutions to sustainable development. Interim Report. London, 2002. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.griequity.com/resources/integraltech/GRIBusinessModel/sustfinprinciples.pdf>
6. Канаев А.В. Инициативы бизнес-сообщества в области устойчивого развития и устойчивых финансов/ А.В. Канаев, О.А. Канаева.// Электронный научно-практический журнал «Синергия». 2018. № 5. с. 7-17. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/initiativy-biznes-soobschestva-v-oblasti-ustoychivogo-razvitiya-i-ustoychivyh-finansov>

Розділ 5. Історико-культурна спадщина та рекреаційно-туристичний потенціал України

УДК 379.85

*Галина Ярославівна Ільницька-Гикавчук, к.е.н., доцент,
доцент кафедри туризму,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Архітектурний туризм сьогодні стає все більш популярним як в Україні, так і у світі. Він має свою специфіку, пов'язану з високою концентрацією туристів на обмеженій території міст, особливо в їхніх центральних та історичних частинах, де зосереджено найбільш цікаві архітектурні об'єкти.

Метою роботи є дослідження сутності та особливостей сучасного стану розвитку архітектурного туризму в Україні.

Авторами терміну архітектурний туризм вважаються Джоан Окман та Саломон Фраусто, які дали цю назву своїй книзі в 2005 р. Мітчелл Шварцер припускає, що в наш час більшість людей подорожують у пошуках «чогось фотогенічного», щоб накопичувати фотографії, і сучасна архітектура для цього ідеальна. Згідно з Тім Еденсор архітектура на сьогодні є не що інше як видовище, в якому самі відвідувачі відіграють значну роль [1].

Хоча архітектурний туризм поєднує захоплення як античною, так і сучасною архітектурою, слід підкреслити, що остання набирає все більшої популярності протягом останніх декількох років. Слід також підкреслити, що туризм, пов'язаний з історичною та сакральною архітектурою, функціонує вже давно і був завжди опорою архітектурного туризму.

Основними туристичними об'єктами архітектурного туризму є: житлові об'єкти, адміністративні та громадські будівлі (театри, музеї, школи,

стадіони, лікарні), ландшафтно-паркова архітектура, культові споруди, фортифікаційні, промислові та транспортні забудови, інженерно-технічні споруди (мости, вежі, загати).

Архітектурні об'єкти можуть бути виконані в різних стилях, найбільш відомими з яких є античний, готичний, ренесансний, бароко, класицизм, ампір, модерн, мінімалізм, хай-тек, лофт та інші.

Класифікація туристичних об'єктів в межах архітектурного туризму, який спрямований на відвідування сучасної архітектури, включає: архітектура від так званих «Зіркових архітекторів»; ікони сучасної архітектури; архітектура сучасних об'єктів культури та мистецтва; архітектура хмарочосів; сакральна архітектура; спортивна архітектура, архітектура будинків моди.

В Україні є значний потенціал для розвитку архітектурного туризму. Зокрема під охороною держави перебувають понад 140 тисяч нерухомих пам'яток історії та культури, а саме [2]:

- понад 64 000 пам'яток археології;
- понад 54 000 пам'яток історії;
- близько 7 000 пам'яток монументального мистецтва;
- понад 15 600 пам'яток містобудування та архітектури.

Містами, які користуються найбільшою популярністю серед туристів, є Київ, Львів, Одеса, Кам'янець-Подільський, Чернівці, Чернівці.

В Україні є об'єкти, включені до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, такі як Києво-Печерська лавра і Софійський собор, історичний центр Львова, дерев'яні церкви Карпатського регіону в Україні, резиденція митрополитів Буковини та Далмації [3].

Зокрема, до дерев'яних церков Карпатського регіону в Україні, включених до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, відносять 8 дерев'яних церков: Собор св. Архистратига Михаїла в селі Ужок і церква Вознесіння Господнього в селі Ясіня на Закарпатті, церква Різдва Пресвятої Богородиці в

селі Нижній Вербіж, церква Зіслання Святого Духа в місті Рогатин, церква св. Юра в місті Дрогобич, церква Пресвятої Трійці в місті Жовква, церква Зіслання Святого Духа в селі Потелич та собор Пресвятої Богородиці в селі Матків у Галичині.

До найцікавіших, на нашу думку, замків України можна віднести: Жовківський замок, Кам'янець-Подільська фортеця, замок Паланок (у місті Мукачево на Закарпатті), Шарівський замок в Харківській області, Хотинська фортеця, Підгорецький замок, Золочівський замок, Олеський Замок, Аккерманська фортеця та інші.

Найвідоміші палаци України: палац Тарновських у Качанівці, Чернігівська область; палац Потоцьких у Львові; палац графа Кирила Розумовського у Батурині; Маріїнський палац у Києві; Замок-палац в Білокриниці; палац Потоцьких у Тульчині; Немирівський палац; палац графа Бадені у Коропці та інші.

Найвідомішими сакральними спорудами України є: Собор Миколи Чудотворця у м. Києві; собор Різдва Пресвятої Богородиці у Козельці Чернігівської області; Свято-Успенська Почаївська лавра; Георгіївська дзвіниця у м. Кривий Ріг; Хрестовоздвиженський монастир у м. Полтава; Церква Святого Духа у с. Попелич; Каплиця-писанка у Львівській області; Костел Успіння Пресвятої Богородиці, Кам'янка-Бузька; Костел Святої Клари розташований у Городівці на Житомирщині; Благовіщенський собор в Харкові.

Отже, Україна має значний потенціал для розвитку архітектурного туризму. Важливим питанням є збереження цінних архітектурних об'єктів, їх реставрація, тому необхідною є їх державна підтримка у вигляді фінансування, охорони тощо.

Література:

1. Edensor T., Theater of the exotic: Tourist space as stage and performance, [w:] J. Ockman; S. Frausto (red.), Architourism. Authentic, escapist, exotic, spectacular, Prestel Verlag, Munich, s. 98-102

2. Туризм в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

3. Які об'єкти охороняє ЮНЕСКО в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainer.net/unesco-v-ukraini/>

УДК 911.3

*Зоя Володимирівна Бойко, к.г.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
регіональних студій та туризму, Університет митної
справи та фінансів, м. Дніпро*

*Наталія Анатоліївна Горожанкіна, к.г.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
регіональних студій та туризму, Університет митної
справи та фінансів, м. Дніпро*

ВИДИ ТА РОЗМІЩЕННЯ АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

За законом України «Про охорону культурної спадщини» культурна спадщина – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Архітектурна спадщина є складовою людського надбання, яке людство створювало багато тисяч років і наша задача полягає в тому, щоб зберегти і підтримувати у належному вигляді все те, що нам залишилося від інших поколінь [1]. Україна пройшла тривалий і складний шлях свого історичного розвитку. В її самобутній архітектурі, що сягає своїм корінням в дохристиянську добу, багату спадщину Київської Русі (X-XIII ст.), барокову культуру (XVII-XVIII ст.), період розвитку архітектури «нового часу» та активних пошуків її національних особливостей ніколи не переривався зв'язок часів, зберігалася історико-культурна спадкоємність багатовікових національних традицій, що знайшла своє відбиття у кращих творчих здобутках сучасних українських архітекторів [2].

З усіх видів мистецтв архітектура найбільш різнопланово пов'язана з суспільством, його історією, культурою, політикою, соціально-економічним

устроєм, природою та кліматом. В культурі, архітектурі як мистецтві високого соціального призначення найбільш повно віддзеркалюється національна самобутність та ментальність народу.

За законом України про «Охорону архітектурної спадщини» до таких об'єктів відноситься 3493 пам'ятки архітектури (рис. 1). Вони розміщуються по території країни не рівномірно, домінують західні та північні області [1, 3].

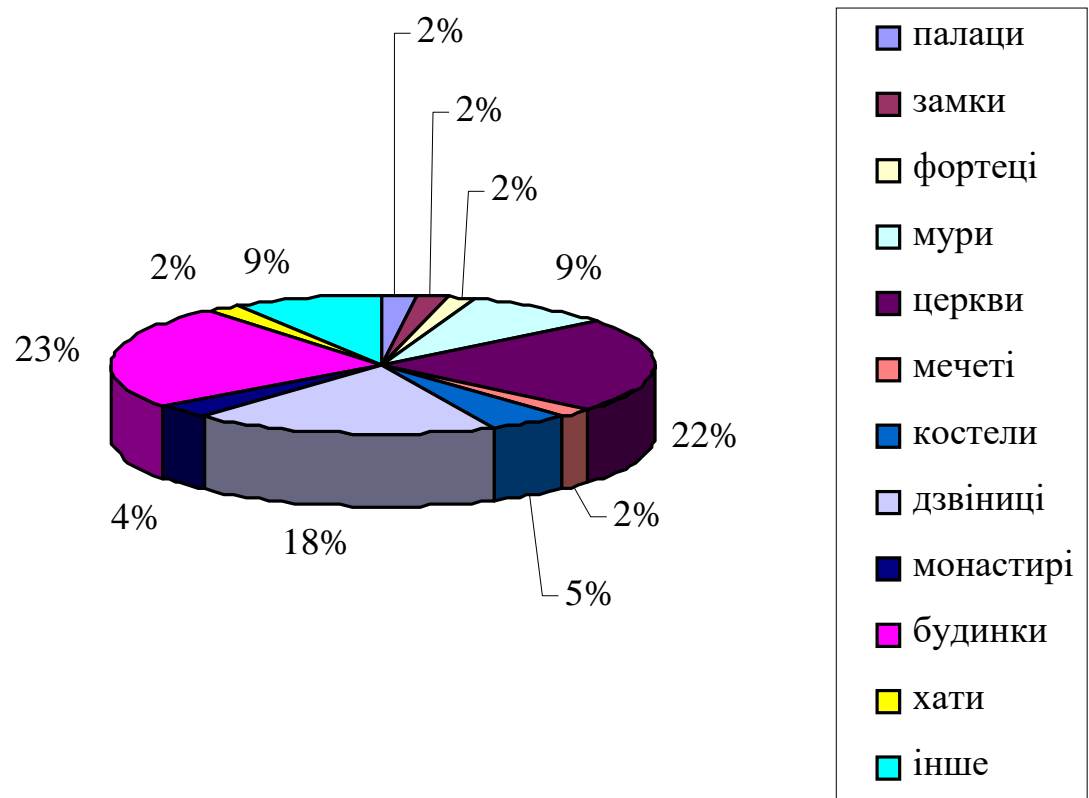
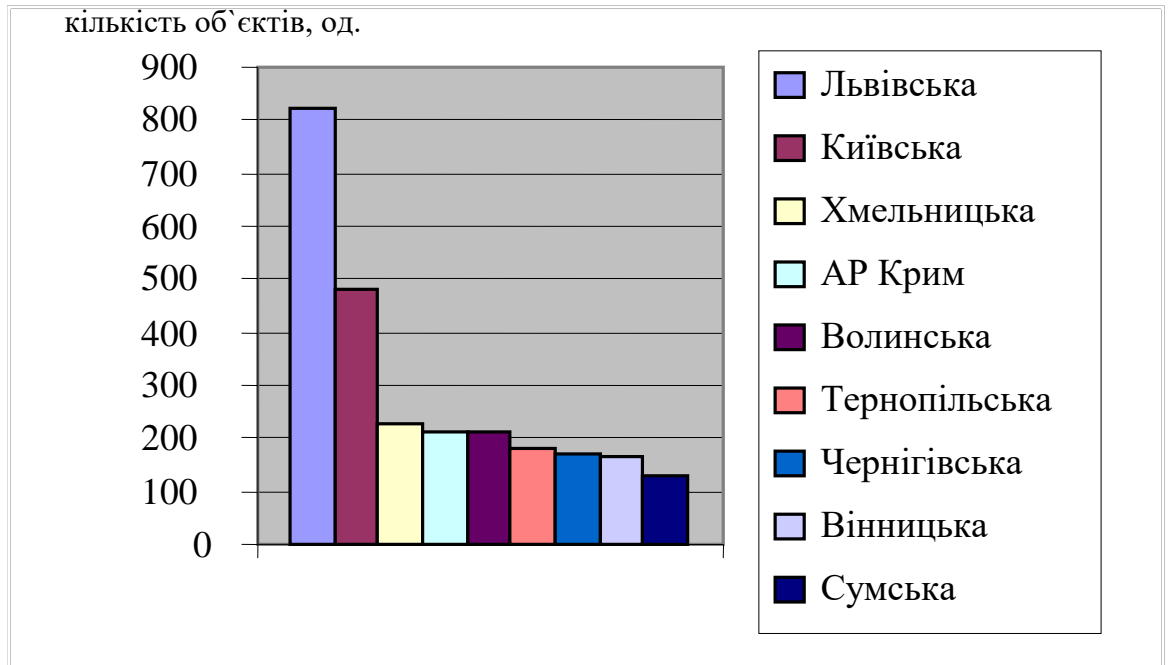

Рис. 1 Кількість архітектурних пам'яток України (%) [4]

Найбільше визначних пам'яток архітектурної спадщини розташовано у Львівській (822) та Київській (481) областях. Насамперед це пов'язано з історичним розвитком цих регіонів. Менш за все пам'яток архітектури знаходиться у Запорізькій (5) та Донецькій (13) областях (рис. 2).

Із визначених об'єктів архітектури на території країни переважають житлові будинки – 24 % від усіх пам'яток архітектури. Вони розташовані переважно у великих містах країни. Більшість житлових будинків, віднесених до пам'яток архітектури, розташовано у м. Львові (357), а сам центр міста віднесений ЮНЕСКО, як архітектурний ансамбль. Також велика

кількість житлових будинків, віднесених до пам'яток архітектури, розташовано у Києві (157) та Харкові (31). В усіх інших містах ця кількість є незначною.

На другому місті за своїми показниками знаходиться церковна архітектура, а саме церкви. Кількість церковних пам'яток в Україні становить 754. Найбільша їх кількість знаходиться у Львівській (161) та Київській(60) областях. На відміну від західних областей на території Луганської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської та Миколаївської областях знаходиться менше 5 церков віднесені до пам'яток архітектури (рис. 3).

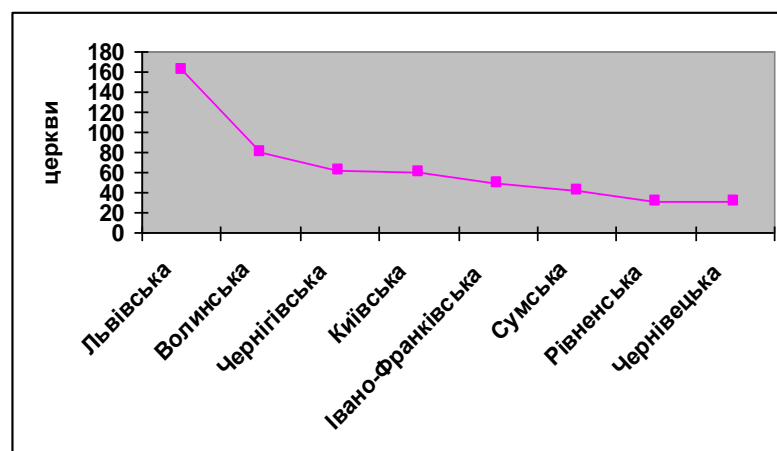

Рис. 3. Області України з найбільшою кількістю церковних пам'яток [4]

Тісно супроводжують церкви визначні дзвіниці. Кількість дзвіниць в Україні, віднесених до об'єктів спадщини, сягає 647. Їх регіональне розміщення повністю співпадає з розташуванням церков, але на відміну від церков у деяких східних та південних регіонах (Херсонська, Миколаївська, Запорізька, Дніпропетровська, Донецька та Луганська область) взагалі відсутні дзвіниці.

Також в Україні існують об'єкти архітектурної спадщини, пов'язані з іншими релігіями, насамперед це костели та мечеті. Їх кількість невелика і регіональне розміщення суттєво відрізняються. Поява цих релігійних об'єктів пов'язана з історичним минулим нашої країни, коли західними землями володіли поляки, а півднем – кримські татари та турки.

Так, костелів, як пам'яток архітектури в Україні налічується 161. Вони розташовані переважно у західних областях. Домінує Львівська область (57 костелів), а також Тернопільська (18), Івано-Франківська (16), Чернівецька (15), Волинська (13) та Закарпатська (11). В усіх інших областях нараховується менше 10 костелів або вони зовсім відсутні.

Кількість мечетей в Україні є дуже мізерною, і становить усього 0,4 %. Розташовані вони лише у трьох областях країни – Одеській (5), Херсонській (1) та АРК (13). В усіх інших областях мечеті, що віднесені до пам'яток архітектури відсутні.

Також до визначних релігійних пам'яток архітектури відносяться й монастирі. Їх загальна кількість становить 131 або 3,7% від усіх пам'яток України. Більша частина монастирів розташована у Львівській (17) та Київській (22) областях. У східних регіонах монастирі, як архітектурні пам'ятки, майже відсутні.

Велику роль відіграє архітектура місцевого або регіонального значення. В Україні проживає велика кількість різноманітних етнічних груп. У кожного етносу існує своя, своєрідна, властива тільки їй техніка будування житла. Так, в Україні нараховується 71 хата, як об'єкт архітектурної

спадщини. Розташовані вони майже рівномірно по всій країні, однак у таких областях, як Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Луганська та Запорізька, вони відсутні.

Мури, як архітектурна спадщина, збереглися повсюдно по всій країні. Кількісно вони домінують у західних та південних областях. Нині кількість мурів, що збереглися становить 331. Більшість з них – це залишки або витвори оборонної архітектури (замки та фортеці), або споруди релігійної архітектури (монастирі, мечеті, костели, церкви тощо). Більшість з них знаходиться у Криму (Квадратна вежа у Алушті, вежа Коррадо Чикало у Судаку, монастир Текіє дервішів у Євпаторії та ін.), а також у Вінницькій (Єзуїтський монастир у Вінниці, Успенська церква у Бару, замок у Могилів-Подільську тощо), Львівській (каплиця боїмів та монастир кармеліток босих у Львові, синагога у Бродах та ін.), Хмельницькій (Францисканський монастир у Кам'янець-Подільському, замок у Сатаніві, палац у Маліївці та ін.) та Тернопільській (Старий замок у Тернополі, ратуша у Бережанах, Борщівський костел, Василіанський монастир у Бучачі тощо) областях.

Палади, як витвори архітектурного мистецтва стали з'являтися в Україні у період гетьманщини. Перші палади будували для себе гетьмани. Потім великий поштовх будування паладів відбувся у Західній Україні у часи панства. Згодом, коли Крим набув популярності, свої маєтки на берегах Чорного моря почала будувати царська родина та весь царський двір. За часів Радянського Союзу також зводилися палади (піонерів, культури). Таким чином майже у кожній області України збудовані палади, окрім Херсонської, Миколаївської, Луганської, Запорізької та Донецької областей.

Найбільша кількість паладів розташовані у Львівській області (11) та в АРК (13). Загальна кількість паладів на території України становить 77 (рис. 4).

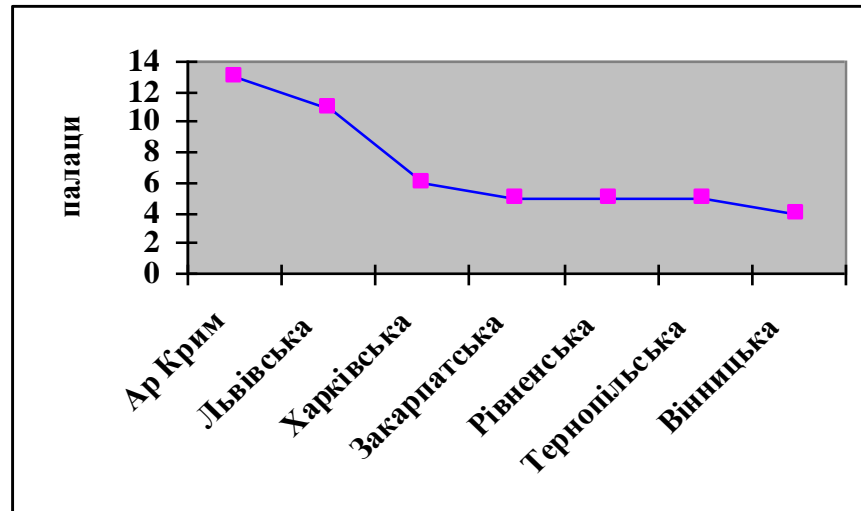

Рис. 4. Області України з найбільшою кількістю палаців [4]

Велику роль в історії України відіграли споруди оборонної архітектури, насамперед це замки і фортеці. Нині нараховується 84 замки, як пам'ятки архітектури. Розташовані вони переважно на заході країни. Найбільше замків розташовано на території Тернопільської (21), Вінницької (19) та у Хмельницької (15) областей. В інших областях України їх набагато менше або вони зовсім відсутні. На Закарпатті та у Львівській області замки найкраще збереглися до нашого часу. У східних та центральних областях замки відсутні (рис. 5).

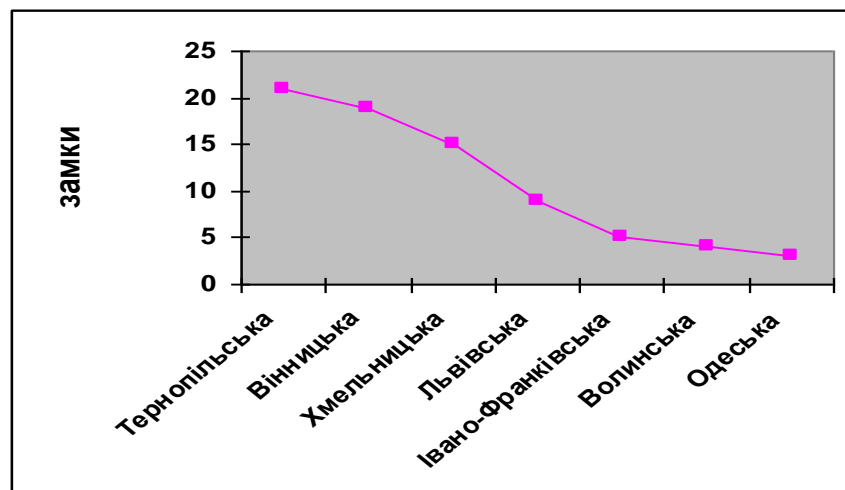

Рис. 5. Області України з найбільшою кількістю замків [4]

Важливими спорудами оборонної архітектури виступають фортеці. Кількість фортець, які відносяться до пам'яток архітектури в Україні становить 58.

Майже половина з них припадає на 2 області Харківську (12) та АРК (12). Також слід відмітити Хмельницьку (6), Львівську (4) та Рівненську (4) області. В усіх інших областях збереглися менше 3 фортець або вони відсутні (рис. 6).

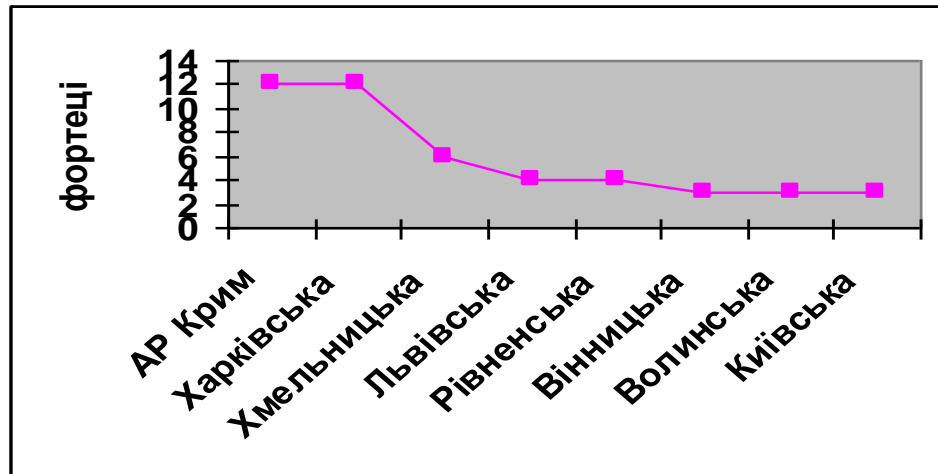

Рис. 6. Області України з найбільшою кількістю фортець [4]

На інші об'єкти, які відносяться до пам'яток архітектурної спадщини України, припадає майже 9,5% від усіх пам'яток. Це переважно незначні за кількістю об'єкти архітектури, зокрема: залізничні вокзали та станції (Харківський вокзал, Гніванська та Жмеринська станції), комори в с. Окопи Тернопільської області та в с. Лютенки Полтавської області та ін.), флігеля (господарчий флігель у Вінниці, Південно-Східний у Сімферополі, Північно-Західний у Керчі тощо), кузні (Львівська кузня, Кам'янецька, Любомирівська тощо), фонтани (Бахчисарайський, Адоніс, Діана, Нептун, Амфітріта у Львові та ін.) тощо.

Проаналізувавши визначні пам'ятки архітектури на території України можна зробити висновок, що найбільша кількість визначних пам'яток архітектури, як історико-культурної спадщини, знаходиться у Львівській області – 822 об'єкти, а найменша кількість (5 об'єктів) – у Запорізькій області, також виявлено, що більша частина визначних об'єктів архітектури в Україні розташована у західних та північних регіонах країни, а найменша – у східному регіоні.

Література:

1. Закон України “Про охорону культурної спадщини” від 8.06.2000 р.
2. Асєє Ю.С., Вечерський В.В. Історія української архітектури. К.: Техніка, 2003. 472 с.
3. Пам’ятки архітектури і містобудування України: довід. Держреєстру нац.-культ. надбання / В.В. Вечерський, О.М. Годованюк, Є.В. Тиманович та ін. За ред. А.П. Мардера, В.В. Вечерського. К.: Техніка, 2000. 664 с.
4. Замки та храми України. URL: <https://castles.com.ua/galicia.html>

УДК 911.3:338.48]:02(477.82)

Андрій Віталійович Єрко – директор КЗ «Міський центр туризму, спорту і краєзнавства учнівської молоді Луцької міської ради»

Ірина Володимирівна Єрко – к. геогр. н., доцент кафедри туризму та готельного господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Надія Вікторівна Мельник – к. геогр. н., доцент кафедри туризму Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

Роман Євгенович Качаровський – магістр географії, інженер II категорії навчальної лабораторії краєзнавчих атласів кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

ВОЛИНСЬКА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ЯК

ТУРИСТИЧНИЙ ОБ’ЄКТ КРАЮ

Анотація. Зосереджено увагу на ролі бібліотечної системи Волинської області як туристично-рекреаційного потенціалу краю, зокрема наукових бібліотек. Виокремлено основну нормативну базу існування бібліотек в Україні. Зроблено акцент на дослідженні історії становлення Волинської державної обласної універсальної бібліотеки ім. Олени Пчілки. Детально досліджено структуру закладу та основні напрямки діяльності, що здатні сприяти її потенціалу як туристичного об’єкту краю. Відзначено проблемні моменти функціонування наукової бібліотеки та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: туризм, туристичні об’єкти, туристичні ресурси, бібліотека, наукова бібліотека, місто Луцьк, Волинська область.

А. В. Єрко, И. В. Єрко, Н. В. Мельник, Р. Е. Качаровський

ВОЛЫНСКАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА КАК ТУРИСТИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ КРАЯ

Аннотация. Сосредоточено внимание на роли библиотечной системы Волынской области как туристско-рекреационного потенциала региона, в том числе научных библиотек. Выделена основная нормативная база существования библиотек в Украине. Сделан акцент на исследовании истории становления Волынской государственной областной универсальной библиотеки им. Елены Пчелки. Подробно исследована структура заведения и основные направления деятельности, способные содействовать ее потенциалу как туристического объекта края. Отмечено проблемные моменты функционирования научной библиотеки и предложены пути их решения. Ключевые слова: туризм, туристические объекты, туристические ресурсы, библиотека, библиотека, город Луцк, Волынская область.

A. Yerko, I. Yerko, N. Melnyk, R. Kacharovskiy

VOLYN SCIENTIFIC LIBRARY AS A TOURIST OBJECT OF THE REGION

Abstract. Attention is focused on the role of the library system of Volyn region as a tourist and recreational potential of the region, in particular scientific libraries. The main regulatory framework for the existence of libraries in Ukraine is highlighted. Emphasis is placed on the study of the history of the Volyn State Regional Universal Library. Olena Pchilka. The structure of the institution and the main activities that can contribute to its potential as a tourist attraction of the region are studied in detail. The problematic moments of functioning of the scientific library are noted and the ways of their solution are offered.

Keywords: *tourism, tourist objects, tourist resources, library, scientific library, Lutsk city, Volyn region.*

Туристична галузь будь-якої держави це поєднання багатьох функцій задля задоволення потреб туристів, зокрема й забезпечення дозвілля та розваг під час його подорожей. Бібліотеки є невід'ємною частиною цього туристичного комплексу. На теренах Волинської області діє розгалужена мережа бібліотек різних видів об'єднана в бібліотечну систему – понад 550 бібліотек [2; 4], різні за значенням (обласні, міські, районні, селищні, сільські), за змістом (універсальні, галузеві, міжгалузеві), за призначенням (публічні, зокрема спеціалізовані для дітей, юнацтва, осіб з фізичними

вадами; спеціальні (науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій тощо). Основні юридичні підстави їх функціонування визначені ЗУ «Про бібліотеки і бібліотечну справу»[3]. Його норми визначають *бібліотеку* як інформаційний, культурний, освітній заклад, де головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки. Перед бібліотека стоять важливі завдання у забезпеченні освітньо-культурного рівня населення та займають важливе місце в туристично-рекреаційному комплексі краю. Ці установи є серйозним джерелом знань і вагомим осередком пізнавального туризму, забезпечують дозвілля та відпочинок освічених туристів, дозволяють заглибитись у інформаційно-пізнавальний простір, почерпнути наукові здобутки інтелектуальної еліти Волинського краю [4-5; 8].

Питання діяльності бібліотек, зокрема наукової, досліджуються переважно істориками, культорологами, краєзнавцями. Водночас бібліотечну систему краю як туристичні об'єкти та їх туристично-рекреаційний потенціал у своїх працях досліджували Олійник Я. Б.[5], Черчик Л. М.[8], Міщенко О. В.[8], Єрко І. В.[4; 8], Чир Н. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В.[4]. Дослідження наукової бібліотеки як туристичного об'єкту проводиться вперше.

Метою дослідження є вивчення історії становлення Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки, її структури закладу та основних напрямків діяльності, що створюють передумови існуванню потенціалу бібліотеки як туристичного об'єкту краю. Для досягнення мети вирішувались такі завдання: опрацювати правову базу та інформаційні ресурси, що визначають умови утворення та функціонування бібліотек; визначити основні функції та завдання наукових бібліотек в галузі рекреації та туризму; виокремити проблемні ділянки роботи закладу як об'єкту туризму.

В обласному центрі Волині – м. Луцьку зосереджено найбільші бібліотечні установи краю, зокрема тут на тихій вулиці в центрі міста, розміщується скарбниця наукових здобутків для потреб широких верств населення – *Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки*. Це провідний просвітницький, культурний, науково-інформаційний центр області; найбільша публічна книгозбірня регіону; депозитарій краєзнавчих видань; інформаційний та науково-методичний центр для бібліотек Волині. Утворена рішенням (постановою) Волинського облвиконкому № 42 від 10 червня 1940 р. «Про організацію музеїв і бібліотек по Волинській області». В 1941 р. фонд складав понад 50 тис. прим., та нараховувалося понад 2 тис. читачів. У 1941–1943 рр. фонд бібліотеки було знищено. Відновлення книгозбірні У березні 1944 р., після визволення Луцька від німецько-фашистських загарбників, розпочалося відновлення установи та її фондів за рахунок видань з бібліотек Харкова, Миколаєва, Полтави, Москви, Ленінграду, Казані та ін. Першим повоєнним директором була Шевякова Марія Іларіонівна. У 1945–1957 рр. було одержано 40 тис. документів російськомовної літератури. У 1967 р. бібліотека отримала статус універсальної наукової, була сформована нової структури з типовими штатами. Фонди бібліотеки налічували 200 тис. примірників. До 1978 р. бібліотека знаходилася в будівлі монастиря бернардинів (проспект Волі, 2), що є пам'яткою архітектури XVIII ст., а з травня 1978 р. у новому сучасному п'ятиповерховому приміщенні по вул. Шопена, 11, споруджене за типовим проектом (головний архітектор А. Я. Бідзіля, головний інженер В. М. Вільде). Загальна площа становить – 5,5 тис. м², проектна потужність приміщення – 500 тис. томів. Бібліотека має двоярусне книгосховище з системою вентиляції, транспортерами, ліфтом, підйомником, актову залу на 120 місць. У 1991 р. відповідно до постанови Ради Міністрів України установі присвоєно ім'я Олени Пчілки. У 2011 р. біля приміщення бібліотеки

встановлено пам'ятник Олені Пчілці (автор – засл. художник УРСР М. Н. Обезюк) [1; 6-7].

Структура бібліотеки складається з 12 відділів: *зберігання основного фонду* (забезпечує збереження літератури та надає її для використання у відділах обслуговування. Тут є фонд *рідкісних і цінних видань, колекції подарованих видань, обмінний фонд*. Працює сектор гігієни і реставрації, який здійснює палітурні роботи); *міського абонементу* (здійснює обслуговування літературою з різних галузей знань шляхом видачі її додому жителям м. Луцька. В структуру відділу входить сектор зведеного статистичного обліку, реєстрації читачів і контролю, який проводить електронну реєстрацію та щорічну перереєстрацію користувачів, видає ламіновані читацькі квитки). *літератури з питань мистецтва* (зосереджує в своїх фондах нотно-музичні видання, альбоми, книги та періодичні видання з мистецтвознавства. Створює електронну базу даних нот та аудіовізуальних матеріалів); *науково-методичний відділ* (спрямовує свою діяльність на допомогу розвитку і збереженню бібліотечних ресурсів, професійному зростанню кадрів бібліотек регіону. Користувачі бібліотеки одержать у відділі літературу з бібліотекознавства, методико-бібліографічні матеріали); *комплектування фонду* (займається поточним комплектуванням та докомплектуванням бібліотечного фонду і забезпечує його облік. Веде електронну інвентарну книгу, здійснює передплату періодичних видань в ЕБД Комплектатор); *обробки літератури і організації каталогів* (здійснює наукову і технічну обробку документів, організацію читацьких і службових каталогів, електронну базу даних книг); *інформаційно-бібліографічний* (допомагає користувачам отримати інформацію про наявність у фонді конкретного документу, підібрати літературу за темами, галузями знань, виконує бібліографічні довідки з використанням електронних баз даних, Інтернету. Створює електронну базу даних періодичних видань та статей із них, веде систематичну картотеку статей); *виробничої літератури*

(обслуговує виданнями з питань промислового та сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспорту, зв'язку, торгівлі, служби побуту, тощо. Створює електронну базу даних статей із журналів. При відділі працює клуб «Волинська бджілка»); *документів іноземними мовами* (пропонує користувачам видання 91 мовою, зокрема, польською, німецькою, англійською, французькою, іспанською, італійською. Є довідково-бібліографічний апарат відділу, в т.ч. електронна база даних. У структурі відділу інформаційний центр «Вікно в Америку»); *автоматизації і комп'ютерних бібліотечних технологій* (впроваджує автоматизацію бібліотечних процесів, забезпечує технічне обслуговування комп'ютерної мережі. У його структурі: *Інтернет-центр*— створений за сприяння Посольства США в Україні. Надається доступ користувачам бібліотеки до ресурсів мережі Інтернет, консультації щодо пошуку інформації. *Тренінг-центр* — створений у рамках програми «Глобальні бібліотеки «Бібліоміст-Україн». Здійснюється навчання для бібліотекарів з питань упровадження нових бібліотечних послуг з використанням вільного доступу до Інтернету, проводяться тренінги для користувачів з основ комп'ютерної грамотності та роботи в мережі Інтернет, забезпечується вільний доступ до Інтернету у визначені дні); *читальних залів* (надає користувачам документи суспільно-політичної тематики, з економіки, психології, педагогіки, природознавства, літературознавства, художні твори. Працюють сектор періодичних видань, пункт доступу громадян до *інформації органів державної влади (ПДГ)*. Ведеться електронна база назв періодичних видань, передплачених бібліотеками м. Луцька); *краєзнавчої роботи* (формує краєзнавчий фонд та фонд місцевих видань, веде зведений краєзнавчий каталог. Видає щорічний «Календар знаменних і пам'ятних дат Волині», щоквартальний поточний бібліографічний показник «Літера про Волинь», інші бібліографічні посібники. Організовує електронні бази даних «Краєзнавство» та «Історична Волинь»)) [1; 6-7].

Значну увагу заклад надає формуванню бібліотечного фонду, його належному збереженню, розкриттю та використанню. На 01.01.2020 р. бібліотечний фонд становить 806 212 прим., з них книг – 571 590 прим. Бібліотека передплачувала 309 назв періодичних видань (216 журналів, 93 газет, у т.ч. 16 назв періодики – іноземними мовами). В електронному каталозі книг зареєстровано 35 871 записів документів. Послугами бібліотеки щорічно користуються від 35 до 50 тис. відвідувачів[1-2; 6-8].

Як методичний центр області бібліотека проводить обласні семінари, тренінги, практикуми. Бібліотека була базою всесоюзних семінарів, конференцій у 1975, 1981, 1983, 1984, 1988 роках. Значним внеском у розвиток бібліотечної справи Волині були також науково-практичні конференції: «Олена Пчілка і Волинь» (1999), «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток бібліотечної справи в краї» (2005), «Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині» (2009); Міжнародний семінар для випускників програм академічних обмінів Американського уряду «Медіа у процесі політосвіти та міжкультурного діалогу» (2008), Всеукраїнський семінар «Інформаційні технології “відкривають” «Вікно в Америку» (2008). У 2018 р. до 100-річчя бою під Крутами відбулася історична година «Жар і холод січня 1918-го». На відзначення 170-річчя від дня народження української письменниці, етнографа, фольклориста, громадської діячки Олени Пчілки та 70-річчя з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки 25–26.06.2019 р. було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури». На допомогу бібліотекам області видаються методико-бібліографічні матеріали, біобібліографічні покажчики, присвячені спадщині Олени Пчілки, Лесі Українки, Василя Слапчука, Йосипа Струцюка, Василя Гея, Олекси Ошуркевича, Петра Маха, Володимира Рожка, Григорія Гуртового та ін [1; 6-7].

Наукова бібліотека має потужний туристично-рекреаційний ресурс. Наявні фондові матеріали, зокрема й електронні та оцифровані, а також колекція іноземних видань здатні зацікавити будь-якого вибагливого науковця своєю різноманітністю, чіткою структуризацією, палітрою різних наукових точок зору. Велика ресурсна база періодичних видань, зокрема наукового та технічного профілю, дозволяє відтворити потенційному туристу всю хронологію подій із заданої тематики. Чіткі і цікаві тематичні підбірки наукових, науково-пізнавальних та інформаційних видань, що представлені на тематичних виставках та наукових заходах дозволяють істотно полегшити дослідження туристам зацікавленим науковими пошуками та пізнанням свого краю. Інформаційні бази та електронні каталоги дозволяють покращити обмін інформацією на великі відстані. Заклад є досить потужним центром краєзнавчої роботи, що сприяє розвитку пізнавального туризму.

Нині бібліотека має ряд проблемних питань, що необхідно вирішити: провести ребрендинг бібліотечних приміщень; розширити експозицію, постійно її оновлюючи новими закордонними джерелами, залучивши до її створення студентську молодь та наукову еліту краю; проводити віртуальні періодичні тематичні виставки, де відображати значні події у житті територіальних громад, Волині, держави; розширити інформаційну базу за рахунок спеціалізованих електронних іноземних видань; створити сайти або розділи сайтів, де буде відображена інформація про бібліотеку кількома мовами світу та наявні 3D тури читальними залами закладу; посилити рекламно-інформаційну роботу про проведення певних навчальних навчально-виховних, наукових та інших заходів на базі бібліотеки.

Висновок. Потужна організаційна структура бібліотеки дозволяє проводити широкий спектр наукових та просвітницьких заходів, що безумовно є цікавими для широких мас громадян, науковців та туристів. Проведення численних наукових конференцій дозволяє залучити міжнародну наукову спільноту та людей (зокрема й туристів), що цікавляться

здобутками видатних людей краю до широкого пізнання історико-культурної, наукової та мистецької спадщини Волині. Будучи найбільш потужною бібліотекою краю вона безумовно є досить привабливим туристичним об'єктом регіону, оскільки має можливість надання широкого спектру освітньо-просвітницьких та науково-дослідних послуг. Маючи серйозну матеріальну базу та потужні фонди вона здатна забезпечити найвибагливі потреби культурного дозвілля туриста, створити передумови повернутися сюди знову. Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки є вагомим і привабливим туристичним об'єктом Волині, що робить акцент на пізнавальному, культурному та науковому видах туризму, покращуючи імідж краю.

Література

1. Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ounb.lutsk.ua/history.html>
2. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.
3. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.05. 1995 року N 32/95-ВР // Відом. ВРУ (ВВР), 1995, N 7, ст.45
4. Качаровський Р. Є., Єрко І. В., Чир Н. В., Антипюк О. В. Бібліотечна система Волинської області як об'єкти туристичної інфраструктури // Матеріали IV Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф. «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів» (м. Луцьк, 09–10 квітня 2020 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. – Луцьк, 2020. – С.95–98.
5. Олійник Я. Б., Єрко І. В. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області : монографія – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2014. – 164 с.
6. Українська бібліотечна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ube.nlu.org.ua>
7. Управління культури, з питань релігій та національностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://voladm.gov.ua/category/upravlinnya-kulturi-z-pitan-religiy-ta-nacionalnostey/1/>
8. Черчик Л. М., Міщенко О. В., Єрко І. В. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку : монографія. Ч. 1 / Л. М. Черчик, – Луцьк : Східн. нац. ун-тет імені Лесі Українки , 2014. – 128 с.

УДК 911.3(477.82):[373:069

Валентина Володимирівна Бенедюк – к. пед. н., доцент
кафедри економічної та соціальної географії Волинського
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
Роман Євгенович Качаровський – магістр географії, інженер
II категорії навчальної лабораторії краєзнавчих атласів
кафедри фізичної географії Волинського національного
університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
Олена Володимирівна Антипюк – інженер II категорії
навчальної лабораторії краєзнавчих атласів кафедри фізичної
географії Волинського національного університету імені Лесі
Українки, м. Луцьк

ШКІЛЬНІ МУЗЕЇ КОВЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТИ КРАЄЗНАВСТВА

Анотація. Акцент публікації зроблено на визначенні основних правових нормативних документів, що регулюють процес утворення, функціонування і ліквідації шкільних музеїв. Окреслено їх головні завдання, зокрема як краєзнавчих об'єктів, виокремлено окремі типи шкільних музеїв, що створені на території району. Деталізовано геопросторове розміщення шкільних музеїв в розрізі територіальних громад. Виокремлено проблемні моменти функціонування закладів та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: музеї, шкільні музеї, територіальні громади, Ковельський район, Волинська область.

В. В. Бенедюк, Р. Е. Качаровський, Е. В. Антипюк

ШКОЛЬНЫЕ МУЗЕИ КОВЕЛЬСКОГО РАЙОНА ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ОБЪЕКТЫ КРАЕВЕДЕНИЯ

Аннотация. Акцент публикации сделан на определении основных правовых нормативных документов, регулирующих процесс создания и функционирования школьных музеев. Определены их главные задачи, в частности как краеведческих объектов, выделены отдельные типы школьных музеев, созданных на территории района. Детализировано геопространственное размещения школьных музеев в разрезе территориальных общин. Выделены проблемные моменты функционирования учреждений и предложены пути их решения.

Ключевые слова: музеи, школьные музеи, территориальные общины, Ковельский район, Волынская область.

V. Benedyuk, R. Kacharovskiy, O. Antipiuk

SCHOOL MUSEUMS OF KOVEL DISTRICT OF VOLYN REGION AS OBJECTS OF LOCAL HISTORY

Abstract. *The emphasis of the publication is on the definition of the main legal regulations governing the formation, operation and liquidation of school museums. Their main tasks are outlined, in particular as local lore objects, certain types of school museums created in the district are singled out. The geospatial location of school museums in terms of territorial communities is detailed. The problematic moments of functioning of establishments are singled out and the ways of their decision are offered.*

Key words: *museums, school museums, territorial communities, Kovel district, Volyn region.*

Законодавство України, а саме Закони України «Про освіту» [6], визначає типізацію навчальних закладів, що забезпечують ефективне здійснення навчального процесу та надання якісних освітніх послуг. Нормами Закону України «Про повну загальну середню освіту» [7] визначено, що до загальноосвітніх закладів належать початкові школи, гімназії, ліцеї, а також – спеціальні школи та навчально-реабілітаційні центри.

Заклад освіти – це навчальний комплекс, що складається із класних кімнат, лабораторій, музеїв, майстерень, спортзалів, майданчиків та інших спеціалізованих приміщень, що забезпечують повноту, цілеспрямованість та якість навчального процесу з метою отримання всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізації особистості [7].

Питанням діяльності шкільних музеїв та організації краєзнавчої роботи у закладах освіти присвятили свої творчі доробки С. Войчик, Л. Гайда, Л. Грабинська, М. Костриця, І. Личак, Н. Мінакова, І. Прус, Я. Треф'як [10]. Музейна діяльність у закладах освіти Волині є одним із ключових аспектів у наукових дослідженнях Г. Бондаренка, О. Вернидубова, Л. Грабинської, Г. Гуртового, В. Камінської, А. Силюка, Л. Толстіхіна, Л. Хмелярської.

Просторову організацію мережі шкільних музеїв Волині вивчали Т. Павловська, М. Чабанчук [10]. Аспекти функціонування їх як об'єктів пізнавального туризму в межах адміністративних одиниць розробляли І. Єрко, Н. Чир, З. Карпюк, Р. Качаровський, О. Антипюк [3, 4, 8].

Метою дослідження є вивчення геопросторової організації мережі шкільних музеїв Ковельського району Волині, визначення особливостей їх діяльності як краєзнавчих об'єктів краю, виокремлення проблемних моментів функціонування та встановлення шляхів їх подолання. Для досягнення мети вирішувались такі завдання: опрацювати нормативно-правову базу та інформаційні ресурси, що визначають умови утворення та функціонування шкільних музеїв; визначити основні завдання шкільних музеїв у галузі краєзнавства; ознайомитися з геопросторовою диференціацією шкільних музеїв у Ковельському районі в розрізі територіальних громад; окреслити роль шкільних музеїв в краєзнавчій діяльності Волині. Вивчення особливостей формування, функціонування і геопросторового розміщення шкільних музеїв та їх роль, як краєзнавчих об'єктів, є досить актуальним.

Шкільні музеї у своїй діяльності керуються Наказом Міністерства освіти і науки України від 22.10.2014 р. № 1195 «Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах» [9]. Вони перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, поєднують культурно-освітні, науково-дослідні та краєзнавчі функції. Серед краєзнавчо-пошукових завдань, що визначені у документі, важливими для формування компетентної особистості є: 1) розвиток творчих інтересів до пошукової краєзнавчої, науково-дослідницької, художньо-естетичної та природоохоронної роботи; 2) вивчення, охорона і пропаганда пам'яток історії, культури і природи рідного краю; 3) проведення культурно-освітньої роботи серед учнівської молоді та інших верств населення. На практиці шкільні музеї у роботі застосовують різноманітні форми використання музейної експозиції і фондових матеріалів,

що у поєднанні із загальною спрямованістю музею створює потужну інформаційну картину для всебічного розвитку особистості.

З 2020 року для реформування адміністративного устрою характерним є процес укрупнення районів. Зокрема, після прийняття постанови Верховної ради України від 17. 07. 2020 р. «Про утворення та ліквідацію районів» [11] на території Волині замість 16 районів створено лише чотири: Володимир-Волинський, Камінь-Каширський, Ковельський та Луцький [1, 2].

До складу Ковельського району, утвореного 17 липня 2020 р., входить 23 територіальні громади: Велимченська, Велицька, Вишнівська, Голобська, Головненська, Дубечненська, Дубівська, Заболоттівська, Забродівська, Ковельська, Колодяжненська, Луківська, Люблинецька, Любомльська, Поворська, Ратнівська, Рівненська, Самарівська, Сереховичівська, Смідинська, Старовиживська, Турійська, Шацька. Площа району становить 7 708,7 км². Населення на 01.01.2021 р. – 269 595 осіб. Густота населення – 35,0 ос/км². Центром громади є м. Ковель [1, 2, 13].

У Ковельському районі функціонують такі шкільні музеї (табл. 1).

Таблиця 1

Шкільні музеї Ковельського району Волинської області

[1–4; 9, 10, 12, 13]

Громада	Населений пункт	Музей
Вишнівська	с. Машів	Історичний
	с. Мосир	Галузевий
	с. Олеськ	Історичний
	с. Радешів	Історичний
	с. Штунь	Історичний
Голобська	сmt Голоби	Історії села
Головненська	сmt Головне	Мистецький
	с. Гупали	Краєзнавчий

Заболоттівська	с. Тур	Історії села
Забродівська	с. Заброди	Історії села
	с. Замшани	Історії села
Дубечненська	с. Дубечне	Історичний
	с. Кримне	Історичний
	с. Рокита	Етнографічний
	с. Текля	Етнографічний
	с. Яревище	Етнографічний
Дубівська	с. Дубове	Історії села
	с. Секунь	Етнографічний
Ковельська	м. Ковель	Сім історичних, літературний, Краєзнавчий та галузевий
Луківська	сmt Луків	Військово-історичний музей «Пам'ять» Луківської ЗОШ І-ІІІ ст.
	с. Новосілки	Історії села
Любомльська	м. Любомль	Три історичні
	с. Куснища	Етнографічний
Поворська	с. Озерне	Етнографічний
	с. Поворськ	Історичний музеї при ЗОШ І-ІІІ ст.
Рівненська	с. Гуща	кімната-музей партизанської слави
	с. Забужжя	етнографічна кімната-музей
Самарівська	с. Самари	кімната-музей бойової слави
Сереховичівська	с. Мильці	Етнографічний
Смідинська	с. Смідин	етнографічний
Старовижівська	сmt. Стара Вижівка	Два історичних та етнографічний
Турійська	с. Купичів	Два історичних та мистецький
	с. Мокрець	Історії села

	с. Соловичі	Історії села
	сmt. Турійськ	Воїнів-афганців Турійської ЗОШ І-ІІІ ст.
Шацька	сmt Шацьк	Прикордонна кімната-музей ЗОШ
	с. Піща	Історичний
	с. Світязь	Краєзнавчий

Проведені дослідження свідчать, що у територіальних громадах Ковельського району налічується 53 шкільні музеї, що розміщені у 18 громадах. Загалом 78 % територіальних громад охоплено музейною діяльністю. Більшість громад має по одному-два музеї та є рекордсменами по їх кількості, серед них: Ковельська, де функціонує 10 музеїв, Турійська – 6, Вишнівська – 5, Дубечненська – 5, Любомльська – 4, Шацька – 3.

Шкільні музеї за профілями розподілені таким чином: історичні – тридцять п'ять (66,0 %) (широкого історичного профілю – 21, військово-історичні – 5, історії села чи навчального закладу – 9), краєзнавчі – три (5,6 %), літературний – один (1,9 %), мистецькі – два (3,8 %) , етнографічні – десять (18,9 %), галузеві – два (3,8 %).

У ході дослідження встановлено, що більша частина шкільних музеїв (за видом діяльності) належить до історичних (широкого історичного профілю, історії села чи навчального закладу) та етнографічних. Водночас високу освітню значимість мають шкільні краєзнавчі музеї у м. Ковелі (Ковельська громада), у сmt Головне (Головненська громада), у с. Світязь (Шацька громада). Ефективність навально-виховної роботи забезпечують також такі шкільні музеї: літературний у м. Ковель (Ковельська громада); мистецькі у сmt Головне (Головненська громада) та у с. Купичів (Турійська громада); галузеві у м. Ковель (Ковельська громада) та у с. Мосир (Вишнівська громада). Широко представлені шкільні музеї військово-історичного спрямування: військово-історичний музей «Пам'ять» у сmt Луків (Луківська громада), кімната-музей партизанської слави у с. Гуща

(Рівненська громада), кімната-музей бойової слави у с. Самари (Самарівська громада), воїнів-афганців у смт Турійськ (Турійська громада), прикордонна кімната-музей у смт Шацьк (Шацька громада).

Шкільні музеї мають необхідну фондову і матеріально-технічну базу, відповідне кадрове забезпечення висококваліфікованими спеціалістами-практиками. Це дає можливість істотно удосконалити навчально-виховний процес у закладах освіти. Одним з актуальних напрямків відповідної роботи є національно-патріотичне виховання особистості.

Діяльність музеїв створює можливості для організації та проведення краєзнавчої та науково-дослідної роботи у населеному пункті та загалом у громаді. Організація екскурсій у відповідні музеї дає змогу сформувати уявлення про особливості кожної громади, про природний, історико-культурний та соціально-економічний потенціал відповідних територій. Зокрема, музеї історичного профілю роблять акцент на вивченні матеріалів про історію створення населеного пункту, процес його еволюції та реформування, вагомі історичні постаті громади і важливі події у її житті, у тому числі й військові. Наявні експозиції етнографічних музеїв сприяють художньо-естетичному вихованню учнів, студентів та туристів. Вони ґрунтуються на дослідженнях народних художніх промислів та ремесел, автентики, фольклору, традицій та обрядових дійств тощо. Літературний музей сприяє детальному вивченню творчої спадщини письменників, поетів, публіцистів. Природничі музеї забезпечують поглиблене вивчення природи, зокрема тваринного та рослинного світу, сприяють формуванню знань про взаємозв'язок людини і природи, про пошук шляхів вирішення екологічних проблем громад. Краєзнавчі музеї поєднують різні напрями діяльності (охарактеризовані вище).

Водночас шкільні музеї мають досить широкий спектр проблемних питань. Серед них: ремонт наявних музейних приміщень; забезпечення нових більш просторих залів з метою розширення експозицій чи структуризації їх

по тематиці; збагачення експозиції шкільних музеїв (забезпечивши збереження фондів), ширше залучення до пошукової роботи учнівської молоді та місцевого населення; проведення періодичних тематичних виставок, що відображають визначні події у житті громади, краю, держави; забезпечення виокремлення музею як окремої структурної одиниці загальноосвітнього закладу з відповідним штатом працівників; розширення інформаційної бази музеїв за рахунок спеціалізованих видань; створення сайтів з відображенням інформації про діяльність музеїв; посилення рекламно-інформаційної роботи, що ґрунтується на відображенні проведених навчально-виховних, наукових та інших заходів на базі музеїв; ширше залучення учнівської молоді до проведення інформаційних екскурсій та до наукової роботи; ширше використання наявних матеріалів та фондів у навчальному процесі; створення 3D турів на основі вивчення експозиції музею та відображення таких матеріалів на сайті.

Висновки. Шкільні музеї сприяють поглибленому вивченню природних, історико-культурних, соціально-економічних особливостей території громад. Їх діяльність забезпечує співпрацю закладів освіти та інших місцевих установ; сприяє зростанню ефективності навчально-виховного процесу, стимулює учнів до досліджень рідного краю, забезпечує розвиток патріотичних почуттів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.
2. Децентралізація влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/region/item>.
3. Єрко І. В., Качаровський Р. Є., Чир Н. В., Антипюк О. В. Шкільні музеї як потенційні об'єкти пізнавального туризму (на прикладі Іваничівського району Волинської області) / Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (18 вересня 2019 року) : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – Вип. 53. С. 29-31.
4. Єрко І., Качаровський Р., Антипюк О., Чир Н. Шкільні музеї Турійського району Волинської області як складова пізнавального туризму / Суспільно-

географічні чинники розвитку регіонів: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9 – 10 квітня 2020 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. – Луцьк, 2020. – С. 93-95.

5. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII // Відомості ВР України. – 2015. – № 13. – 91 с.

6. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII // [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

7. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463-IX // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

8. Качаровський Р. Є., Чир Н. В., Єрко І. В., Карпюк З. К., Антипюк О. В. Шкільні музеї об'єднаних територіальних громад Волинської області як об'єкти пізнавального туризму / Розвиток мистецьких осередків як засіб збереження етнокультури Гуцульщини : матеріали науково-практичної конференції у рамках проведення Міжнародного мистецького форуму «Барви Карпат» (с. Яворів, Косівський район, Івано-Франківська область, 20 вересня 2019 року). – Косів : ПП «Писаний камінь», 2019. – С. 76-81.

9. Наказ Міністерства науки і освіти України від 22.10.2014 р. № 1195 «Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14#Text>

10. Павловська Т. С., Чабанчук М. А. Музеї при загальноосвітніх навчальних закладах Волинської області: хронологічний та географічний аспекти / Географія та туризм Geography and tourism : наук. зб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – Вип. 34. – С. 200 – 213.

11. Постанова Верховної ради України від 17 липня .2020 р. № № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>

12. Черчик Л. М., Міщенко О. В., Єрко І. В. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку : монографія. Ч. 1. – Луцьк : Східноєвр. нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2014. – 128 с.

13. Чижевська Л. Т., Дацюк В. О., Поторась О. В. Туристсько-рекреаційні ресурси Ковельського району Волинської області / Науковий вісник Східноєвр. нац. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк, 2020. – № 5(409) : Серія : Географічні науки. – С. 126 – 132.

УДК 314

*Роман Михайлович Скабара, к.г.н., доцент,
доцент кафедри спортивного туризму Львівського
державного університету фізичної
культури імені І.Боберського, м.Львів*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МУЗЕЙНОГО ФОНДУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ТУРИЗМІ

Культурна спадщина, все багатство матеріальних та духовних пам'яток будь якого народу є визначальними не лише для формування його світогляду, а й для задоволення матеріальних, серед них і туристичних потреб.

Місто Львів багато віків було і є духовним центром українців, їх політичного, економічного, культурно-просвітнього життя. Одночасно місто на різних етапах свого розвитку увійшло у історію і як центр польської, єврейської, німецької, вірменської, італійської, чеської культур.

Культурна спадщина, що залишилась до нашого часу, сьогодні є під опікою інституцій різних відомств, і, в основному перебуває у музейних фондах. Це, на наше переконання, ускладнює створення туристичного продукту на їх базі та вимагає нових механізмів та технологій координації.

Саме тому, вкрай важливими, перспективними та актуальними є наукові дослідження, метою яких є аналіз проблем та можливостей використання історико-культурних туристичних ресурсів, зокрема музейного фонду, і напрацювання практичних рекомендацій для вирішення виявлених проблем.

Об'єктом дослідження є музейний фонд Львівської області як складова частина туристсько-ресурсного потенціалу регіону, а предметом - проблеми і перспективи використання музейного фонду Львівської області як чинника розвитку туристичної індустрії.

Варто зазначити, що у багатьох державах світу депресивні регіони розглядають культурну спадщину і культурний туризм як джерело розвитку. Інтеграція окремих пам'яток культурної спадщини в туристичну сітку стимулює затвердження окремих програм реставрації, створення нових музеїв, скансенів, ресторанів традиційних страв, обладнання місцевими жителями гостьових кімнат для туристів.

Отже, за результатами вивчення проблем та перспектив використання музейного фонду Львівської області як туристичного ресурсу встановлено, що Львівська область є найбільшою в Україні за кількістю, різноманітністю і ступенем збереження історико-культурних пам'яток, зокрема тих, що належать до архітектурно-містобудівної спадщини. Найціннішими є пам'ятки стилістичних епох готики, ренесансу, бароко, класицизму, історизму і модерну. В області на державний облік узято 3659 пам'яток архітектури і містобудування, з яких 794 – національного значення.

Основна частина історико-культурних, зокрема історико-архітектурних, пам'яток у Львівській області розташовані в обласному центрі, містах Жовква (в межах Державного історико-архітектурного заповідника), Белз (в межах Державного історико-культурного заповідника), Золочів (Музей-заповідник „Золочівський замок”), Дрогобич, Старий Самбір, Рава-Руська, населених пунктах, що складають Золоту підкову Лева.

Туристична індустрія Львівської області представлена підприємствами, організаціями і установами, які спеціалізуються на різних видах туризму, мають відмінні риси геопросторової організації і чинники, що її визначають, різнонаправлені вектори росту. Характерною рисою структури туристичних потоків у регіоні є постійно висока частка виїзних туристів, що дозволяє досягати приросту обсягів наданих послуг.

Співробітництво музеїв і туристичної індустрії пов'язане зі спільною ресурсною базою для розвитку цих видів діяльності, ґрунтується на сучасних

тенденціях як у вдосконаленні роботи музеїв, так і у формуванні попиту на туристичний продукт.

Однією з таких тенденцій є поступовий перехід від дослідження і збереження окремих пам'яток культури і природи до дослідження і збереження спадщини у її цілісності і багатоманітті. Це вкрай важлива тенденція, яка визначає багато інших аспектів соціокультурного розвитку нашої доби.

Перспективний підхід базується на переході від охорони окремих, розділених, не систематизованих пам'яток до збереження загалом всієї історико-культурної спадщини, що включає власне об'єкти спадщини, середовище, в якому вони існують, людину як носія спадщини [1; с.33].

Бажаним є виявлення всієї сукупності спадщини, що включає не лише значні пам'ятки історії і культури, але й інші, не менш важливі елементи: народну культуру, традиції, ремесла, промисли, історичні технології, традиційні форми природокористування, історичне міське середовище, сільську забудову і систему розселення, етнокультурне середовище, природне оточення тощо.

Музейний фонд області – це 1,1 мільйона експонатів, з яких впродовж року доступними для відвідувачів були лише 47,3 тис. або 4,1% [2; с.24]. 93,2% експонатів музеїв Львівської області належать до державної частини Музейного фонду України.

Якщо брати до уваги інформацію Львівського обласного управління статистики, то 93% відвідувань музеїв припадає на 11 музеїв Львова, решта – на музеї, що діють в Дрогобичі, Самборі, Стрию, Бродівському, Городоцькому, Дрогобицькому і Кам'янка-Бузькому районах області. Такі просторові диспропорції є традиційними.

Чарівність львівської атмосфери, своєрідний характер міста, як і всієї Львівщини, приваблює багатьох туристів. Допомогти їм краще пізнати Львів, ближче ознайомитись з його історичними, меморіальними, архітектурно-

мистецькими пам'ятками, встановити ділові стосунки та добре відпочити допоможуть унікальні музеї.

У 2017 році музеї області відвідали майже 2 млн. осіб, що на 1,6% більше, ніж у 2016 році, та в 1,8 раза більше порівняно з 2005 роком. Найбільш популярними були Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Г. Возницького, Львівський історичний музей, музей “Личаківський цвинтар”, музей народної архітектури та побуту у Львові. Упродовж року музеї організували 31 тис. екскурсій для 600 тис. екскурсантів, з них майже дві третини – учні та студенти.

У музеях Львівської області у 2017 р. працювало 1,4 тис. осіб, з них третина – наукові співробітники та екскурсоводи.

Саме місто Львів деколи називають містом-музеєм. Тут діє Історичний музей, Музей львівської сакральної барокової скульптури „Творчість Іоанна Георгія Пінзеля”, Музей давніх пам'яток Львова, Національний музей, Музей етнографії та художнього промислу, аптека-музей, Музей історії медицини Галичини імені Мар'яна Панчишина, Музей народної архітектури та побуту, Державний природознавчий музей, Музей давніх графічних технік, Музей метрології та вимірювальної техніки, Муніципальний музей сучасного львівського мистецтва, Музей археології при Інституті українознавства НАН України, Музей меблів і порцеляни тощо.

Нами встановлено, що у складі відвідувачів музеїв Львівської області постійно більшу частину складають учні, слухачі та студенти (866 тис. осіб або 52% загальної кількості). Традиційно ця категорія відвідувачів віддає перевагу історичним та етнографічним музеям у Львові (94%).

Саме тому музеї Львівської області співпрацюють із закладами освіти в межах програми „Музейна педагогіка” й „Школа і музей: працюємо разом”.

Важливим є, наприклад, показ музейних експонатів поза територією музею, в 2017 р. одинадцять музеїв області організували 81 таку виставку (всього 319 виставок впродовж року). Можна стверджувати, що формування і

реалізація спеціалізованої туристичної програми є серед можливостей кожного музею Львівської області. Спочатку це буде незначний туристичний потік спеціалістів чи тих людей, що цікавляться українською природою, історією чи культурою.

Така співпраця дає важливий досвід, можливість створити додаткову рекламу музею, його експозиції, дозволить підготуватися до більш масових та регулярних туристських акцій.

Література

1. Недашківська Н., Падовська О. та ін. Золота підкова Лева. Путівник. – Львів: ЛАГТ, 2001. – 63 с.
2. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм у Львівській області. Статистичний збірник. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2018. – 46 с.

УДК 910

*Комісарова Ірина Миколаївна, вчитель географії
вищої кваліфікаційної категорії, вчитель-методист
КЗ «Маріупольська ЗОШ I-III ступенів № 57
Маріупольської міської ради Донецької області», м Маріуполь*

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ОТГ

В даній статті розглядається розвиток туризму у Донецькому Приазов'ї на сучасному етапі. Тему обрано через її актуальність в нашому сьогоденні. Саме зараз, коли Україна, як і більшість країн світу, зіткнулася з пандемією Covid-19, коли були введені карантинні заходи, у тому числі заборонений виїзд за кордон, українці повинні знати про те, що і в Україні є на що подивитися. Море, багато пам'яток архітектури, прекрасні пейзажі, неймовірна історія регіону – це все можна побачити та відчути, відвідуючи населенні пункти Маріупольської ОТГ. Маріуполь сьогодні – це один з

найбільших центрів економічного, політичного та культурного життя в Україні.

Мета роботи полягає в аналізі розвитку туризму в Донецькому Приазов'ї. Із поставленої мети визначені наступні завдання:

1. Визначити природні передумови розвитку туризму в регіоні.
2. Охарактеризувати особливості розвитку основних видів туризму у Донецькому Приазов'ї.
3. Провести соціологічне досліджування серед підлітків з метою визначення рівня їх обізнаності щодо питань розвитку туризму в Маріуполі.

За рішенням Верховної ради України від 17 червня 2020 року прибережна частина Донецької області входить до складу Маріупольської об'єднаної територіальної громади та Кальміуської об'єднаної територіальної громади. Населення Маріупольської ОТГ складає 520 тис. людей, населення Кальміуської ОТГ - 120 тис осіб. У геологічному плані Приазов'я розташоване на схилі Українського кристалічного щита.

Для регіону характерний рівнинний ландшафт, який представлений Приазовською низовиною, на якій переважає плоский рельєф. Пересічні висоти 70-80 м. Низовина розчленована субмеридіальними долинами річок (завглибшки до 80 м), балками та ярами. Територія утворена кристалічними породами - гранітами, гнейсами, які перекриті вапняками, піщано глинистими відкладами та лесами [1, с.72].

У береговій зоні Донецького Приазов'я знаходяться акумулятивні форми рельєфу і серед них найбільш цікавими є азовські піщані коси, а саме Білосарайська, формування якої відбулося коли мілководна частина Таганрозької затоки, а також частина Північного Приазов'я були виведені з-під рівня моря, який понизився на 5-8 метрів [2].

Клімат Донецького Приазов'я помірно-континентальний з рисами морського. Зима м'яка, з середніми січневими температурами -2... -5°C;

стійкого снігового покриву не утворюється. Весна коротка. Літо і осінь дуже теплі, сухі, з великою кількістю ясних днів. З початку травня і до жовтня триває сприятливий для відпочинку сезон, коли середньодобові температури повітря перевищують $+20^{\circ}\text{C}$, а в літню пору вдень можуть підніматись до $+28...+32^{\circ}\text{C}$. Середня температура найтеплішого місяця, липня, $+27^{\circ}\text{C}$. Однак літня спека пом'якшується бризами - легкими вітрами, які приносять морську прохолоду. Опадів випадає небагато.

Донецьке Приазов'я – це край малих річок (Камишеваха, Суха Білосарайка, Мокра Білосарайка, Зелена). Основною річкою є Кальміус та його притока річка Кальчик.

Таким чином, природні умови регіону сприятливі для розвитку туризму: достатня кількість годин сонячного сяйва, помірна зволоженість, рівнинний рельєф, наявність джерел прісної води, невисока вірогідність несприятливих природних явищ та тривалий теплий період. Все це робить Донецьке Приазов'я привабливим для туристів.

Маріуполь має звання «Велика культурна столиця України 2020-2021». В рамках реалізації програми на місто чекають 12 різноманітних культурних проєктів, деякі з яких вже стали щорічними та приваблюють у місто багато туристів[8]. MRPL City Fest - фестиваль, який проходить у місті з 2017 року. Повноцінне музичне містечко, різних напрямків та стилів, щорічно влітку розгортається на узбережжі Азовського моря та перетворює пляж Піщаний на територію музики та розваг у режимі non-stop. MRPL City fest входить в п'ятірку кращих фестивалів України, його переваги - морське узбережжя, зоряний склад артистів і демократичні ціни на квитки.

Mariupol Classic - фестиваль класичної музики, який проводиться щовесня з 2017 року. Протягом десяти днів у Маріуполі відбуваються концерти провідних оркестрових колективів країни, оперні виступи та балетні постановки, а також масштабне симфонічне шоу у відкритому просторі на головній площі міста. [5].

Mariupol Open Book – книжковий фестиваль, який з 2019 року поєднує в Маріуполі провідні видавництва, авторів та людей, захоплених книгою і читанням. Дводенний фестиваль у міському просторі стає майданчиком для книжкового ярмарку, дискусій та зустрічей із сучасними авторами, дитячих книжкових розваг, театральних вистав та затишного літературного кафе.

Гоголь fest – музичний фестиваль, який мандрує різними локаціями України, з 2017 року проводиться в Маріуполі в останні дні квітня – на початку травня. [22].

Ці події щороку приваблюють до міста багато людей, але місто має набагато більше можливостей для відпочинку українців та гостей нашої країни.

Наприклад, пізнавальний туризм в Донецькому Приазов'ї може розвиватись в декількох напрямках. Етнографічний напрямок – це ознайомлення з історією заселення, культурою, звичаями, кухнею греків Приазов'я. В Маріуполі працює Музей історії греків Приазов'я (філія Маріупольського краєзнавчого музею), експозиція якого відображає процес переселення греків з території Кримського ханства у Приазов'я, історію освоєння нового краю, розвиток господарської діяльності, збереження культурної спадщини предків та сучасну діяльність грецької діаспори в Україні. Грецькі поселення Донецького Приазов'я – це сучасний осередок культури, де плекають традиції національних видів спорту, святкують національні свята та проводять фестивалі грецької кухні. Ялта, Урзуф, Мангуш, Старий Крим, Сартана – це місця, де турист може повністю зануритись у культуру греків Приазов'я. Археологічний напрямок пізнавального туризму – це відвідування Маріупольського краєзнавчого музею та можливість взяти участь у археологічних розкопках, які проводяться викладачами та студентами МДУ на території міста Маріуполя та у навколишніх селах (наприклад, біля села Кременівка) [4;11].

Культурний напрямок пізнавального туризму – це знайомство з сучасною

етнічною культурою регіону. З 1988 року в селищах Ялта, Урзуф, Сартана, Старий Крим, Малоянісоль, Кременівка, містах Волноваха та Маріуполь проводять щорічний фестиваль грецької культури «Мега Йорти» [23].

Основною релігією Донецького Приазов'я є християнство. Релігійний туризм має всі перспективи розвитку у регіоні. У Маріупольській ОТГ працюють православні та греко-католицькі церкви (найбільш популярні з них знаходяться у місті Маріуполь та селищі Бойове). У 2020 році одну з церков у Приморському районі міста було вкрито Петриківським розписом - Храм Святого Петра Могили та Собору Успіння Пресвятої Богородиці ПЦУ потрапив в Книгу рекордів України. Це єдиний в нашій країні і в усьому світі храм, який повністю розписаний самобутнім українським стилем «Петриківка»[16].

Маріупольський храм Покрова - найвищий собор в Україні. Його висота від поверхні землі до верхівки хреста - 84,3 метра. Його будівництво було почато в 2007 році, а внутрішні оздоблювальні роботи продовжуються і сьогодні[15].

З 2007 року в місті працює єдиний на півдні Донецької області Ісламський культурний центр який представлений недільною школою та мечеттю побудованою на честь Султана Сулеймана та його дружини Роксолани [12].

Історія єврейської громади міста Маріуполя почалася в 1820-х, коли в грецький тоді Маріуполь прибули перші євреї. У 1864 році в місті з'явилась синагога. Сучасна єврейська громада міста має вечірню школу, дошкільний навчальний заклад, мікву, синагогу. В місті працюють просвітницькі програми STARS, Колель Тора та Колель Тора для жінок, де вивчають основи єврейського світогляду, історію і філософію єврейського народу, його звичаї і традиції [13].

Діловий туризм — це галузь індустрії туризму яка забезпечує організацію ділових поїздок та проведення ділових зустрічей різних рівнів.

Маріуполь завжди приваблював ділових людей. Науково-практичні конференції проводяться на базі МДУ, ПДТУ, ДЮІ, АМІ ОНМА, ДДУУ та ДДМУ [3;18;19;20].

Останні роки Маріуполь все частіше стає центром політичного та громадського життя. У 2019 році за підтримки Національного Демократичного Інституту (NDI), Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та структурного підрозділу ООН Жінки в Україні (UN Women) було проведено Український жіночий конгрес, де обговорювались питання професійного становлення жінок, впровадження політики рівних прав і можливостей [7].

29 жовтня 2019р, відбувся інвестиційний форум RE: THINK. Invest in Ukraine, на якому було присутнє керівництво країни, а також представники українського та іноземного бізнесу. Це був перший і найбільший форум такого рівня на сході України [10].

Унікальні сульфідно-мулові грязі відомі своїми лікувальними можливостями з 19 століття. Перший санаторій з'явився у місті у 1925 році. Зараз в Маріуполі працюють обласний дитячий кістково-туберкульозний санаторій та декілька санаторіїв –профілакторіїв.

Місто Маріуполь – значний спортивний центр України. Щороку тут проводяться міжнародні змагання з боксу, всеукраїнські змагання з баскетболу, спортивних танців, греко-римської боротьби. З 2011 року працює гірсько-лижний центр «Аляска», а у 2020 році відкрито льодову арену [6;9;17;21].

Промисловий туризм зараз набирає обертів – для учнів шкіл проводять «Уроки на підприємствах», під час яких підлітки знайомляться з роботою металургійних підприємств.

Автором було проведено соціологічне дослідження , в якому взяли участь 200 учнів у віці від 10 до 17 років. 88% респондентів відповіли, що вони дуже задоволені змінами, які відбуваються у місті у сфері розвитку

туризму. 78% учнів вважають, що в місті проводиться багато різноманітних заходів, які можуть цікавими для людей всіх вікових категорій. 52% учнів вважають, що головним напрямком подальшого розвитку міста є пляжно-лікувальний туризм, а 48% відповіли, що Маріуполь має стати багатофункціональним у галузі туризму. Учні створили рейтинг найбільш популярних місць та запропонували власні проєкти розвитку туристичної інфраструктури.

Географічне положення Донецького Приазов'я унікальне. Азовське море і його прибережна територія є одним з найважливіших природних багатств України. Це один з найбагатіших куточків природи для розвитку курортно-оздоровчої та туристичної діяльності. Приазов'я – це край не лише з довгою та захоплюючою історією, але й регіон багатий на мальовничі місця, природо-охоронні території та архітектурні шедеври.

Туристично-рекреаційний комплекс столиці Приазов'я – Маріуполя за останні десять років змінився в позитивну сторону. Оновлене європейське та сучасне місто з великою кількістю туристичних об'єктів відвідують люди з усіх куточків країни. З кожним роком Маріуполь приймає все більше туристів, продовжує розвиватись та дивувати мешканців і гостей міста новими культурними й розважальними пам'ятками. Маріуполь працює над підняттям якості рекреаційно-туристичних послуг до найвищого рівня. А тому можна зробити висновок, що розвиток туристичної галузі в Маріупольській ОТГ як зараз так і у майбутньому може забезпечити високий рівень добробуту містян та залучити інвестиції на подальший розвиток економіки в регіоні.

Література

1. Заставний Ф. Д. Географія України. У 2-х книгах. Львів: Світ, 1994. 472 с.
2. Непша О.В. Сучасні та реліктові акумулятивні форми рельєфу в береговій зоні Північного Приазов'я. Геологічний журнал. 2012. № 1. С. 74-77.
3. Екологія та сталий розвиток: Матеріали V Науково-практичної конференції, 31 січня-1 лютого 2020р./ колектив авторів; ДонДУУ,

Маріуполь:2020.199 с.

4. Археологічні розкопки біля с. Кременівка. URL:<https://newsvideo.su/video/9112754> (дата звернення 10.10.2020).
5. В Маріуполі відбулось відкриття Mariupol Classic // mrpl.city. URL: <https://mrpl.city/news/view/v-mariupole-sostoyalos-otkrytie-quotmariupolclassic-quot>(дата звернення 23.02.2021).
6. В Маріуполі пройшла церемонія відкриття Mariupol Ice Centre // uhl.ua. URL: https://uhl.ua/news/v-mariupole-sostoyalas-tseremoniya-otkrytiya-mariupol-ice-center_38546/(дата звернення 23.10.2020).
7. В Маріуполі стартував Український Жіночий Конгрес // Guru.ua. URL: https://news.guru.ua/news/599492/V_Mariupole_startoval_Ukrainskij_Zhenskij_Kongress.html(дата звернення 17.11.2020).
8. Велика культурна столиця. Маріуполь 2021. URL: <http://mariupol-cultural-capital.com/?fbclid=IwAR2CVkuBQGQajaoQQwJRF3dlbDD-mahyCNUyKMAAt4WdIAmSovRScLqMYm5M> (дата звернення 24.02.2021).
9. Відбулось відкриття зимового сезону в центрі відпочинку та спорту Аляска-центр // Сайт батьків Маріуполя. URL: <https://little.com.ua/news/8195.html>(дата звернення 23.02.2021).
10. Звернення Президента України В.Зеленського. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=II-hEAFUq68>(дата звернення 19.02.2021).
11. Маріуполь археологічний. До IVст.н.е. // Студопедія. URL: https://studopedia.ru/1_13747_mariupol-arheologicheskij-do-IV-veka-ne.html(дата звернення 22.02.2021).
12. Маріуполь може стати центром промислового туризму? // mariupolnews. URL: <http://mariupolnews.com.ua/news/view/mariupol-mozhet-stat-tsentrrom-promyshlennogo-turizma> (дата звернення 28.10.2020).
13. Маріуполь. Ісламський культурний центр // Live.internet. URL: <https://www.liveinternet.ru/users/volshebnicas/post107945159>(дата звернення 03.10.2020).
14. Маріупольська єврейська громада. URL: <http://jewishmariupol.com.ua/pages.php?pid=135>(дата звернення 12.11.2020).
15. Маріупольський храм Покрова – самий високий собор в Україні, планувалось будувати ще вище //mrpl.city. URL: <https://mrpl.city/news/view/mariupolskij-hram-pokrovasamyj-vysokij-sobor-v-ukraine-planirovalos-stroit-eshe-vyshe-foto>(дата звернення 05.10.2020).
16. Маріупольський храм, розписаний петриківським розписом, потрапив до Книги рекордів // Mariupolnews. URL: <http://mariupolnews.com.ua/news/view/mariupolskij-hram-raspisannyj-petrikovskoj-rospisyu-popal-v-knigu-rekordov> (дата звернення 25.09.2020).
17. На старті спортивного сезону 2020 // mrpl.city. URL: <https://mrpl.city/blogs/view/na-starte-sportivnogo-sezona-2020>(дата звернення 08.09.2020).
18. Наукова конференція в МДУ // life.ty.com.ua.URL:

- <http://lifecity.com.ua/news/9029/> (дата звернення 13.11.2020).
19. Науково-практична конференція в МДУ // [life.ty.com.ua.URL: http://lifecity.com.ua/news/8881/](http://lifecity.com.ua/news/8881/) (дата звернення 13.11.2020).
20. Проєкти та події ДВНЗ ПДТУ. URL: <https://events.pstu.edu/> (дата звернення 18.11.2020).
21. Розвиток фізичної культури та спорту в Маріуполі // Маріупольська міська рада. URL: <http://archive.marsovet.org.ua/articles/show/article/191> (дата звернення 08.10.2020).
22. Старт Гоголь фест 2020 в Маріуполі // [doroga.ua. URL: http://www.doroga.ua/Pages/Events.aspx?EventID=439](http://www.doroga.ua/Pages/Events.aspx?EventID=439) (дата звернення 01.11.2020).
23. Фестиваль Мега Юрти // Греки України. Вчора. Сьогодні. Завтра. URL: https://web.archive.org/web/20090624053052/http://greeks.ua/content/festivalmb-mega-jurty---2009_ru/ru (дата звернення 18.09.2020).

УДК 911.3:502]:556.53(477.82-751)

Лариса Тарасівна Чижевська – к. геогр. н., доцент
кафедри фізичної географії Волинського
національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк

Зоя Костянтинівна Карпюк – к. геогр. н., доцент
кафедри фізичної географії Волинського
національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк

Роман Євгенович Качаровський – магістр географії, інженер
II категорії навчальної лабораторії краєзнавчих
атласів кафедри фізичної географії Волинського
національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк

Микола Олександрович Павлушенко – магістр географії,
начальник відділу освіти, молоді та спорту
Рокитнівської селищної ради Сарненського району,
Рівненської області, смт. Рокитне

ОБ'ЄКТИ ПЗФ БАСЕЙНУ Р. СРІБНИЦЯ ЯК РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ

*Зосереджено увагу на дослідженнях малих річок Волинської області.
Визначено територію басейну р. Срібниця. Досліджено її основні*

морфометричні характеристики. Деталізовано інформацію щодо об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) басейну річки. Обґрунтовано потенційні рекреаційні можливості природоохоронних територій. Запропоновано заходи оптимізації функціонування об'єктів ПЗФ.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, рекреаційний потенціал, туризм, лісовий заказник, загальнозоологічний заказник, р. Серебряниця, р. Турія, Волинська область.

Л. Т. Чижевская, З. К. Карпюк, Р. Е Качаровский Н. А. Павлушенко
ОБЪЕКТЫ ПЗФ БАСЕЙНА Р. СРИБНИЦА КАК РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕГИОНА

Сосредоточено внимание на исследованиях малых рек Волынской области. Определена территория бассейна р. Срибница. Исследованы ее основные морфометрические характеристики. Детализировано информацию по объектам природно-заповедного фонда (ПЗФ) бассейна реки. Обоснованно потенциальные рекреационные возможности природоохранных территорий. Предложены меры оптимизации функционирования объектов ПЗФ.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, рекреационный потенциал, туризм, лесной заказник, общезоологический заказник, р. Срибница, р. Турія, Волынская область.

L. Chyzhevskaya, Z. Karpiuk, R. Kacharovskiy, M. Pavlushenko

FACILITIES OF PZF OF THE SRIBNYTSYA SWIMMING POOL AS A RECREATIONAL POTENTIAL OF THE REGION

The focus is on research of small rivers of Volyn region. The territory of the Sribnytsia river basin has been determined. Its main morphometric characteristics have been studied. Detailed information on the objects of the nature reserve fund (NRF) of the river basin. Potential recreational opportunities of protected areas are substantiated. Measures to optimize the functioning of NPF facilities are proposed. Key words: nature reserve fund, recreational potential, tourism, forest reserve, general zoological reserve, Serebryanytsia river, Turia river, Volyn region.

Інтенсивне господарське використання малих річок Волинської області в різних напрямках діяльності людини, зокрема, в сфері рекреації, створює передумови та потреби для їх детального вивчення. Водночас, малі річки відіграють важливу роль у збереженні природних екосистем, водного балансу регіону та стали істотним чинником розвитку екологічного туризму краю. Наявна потужна річкова мережа сприяє використанню їх природного та природно-заповідного потенціалу для відпочинку та рекреації місцевого населення та прибулих туристів [3; 5-6]. Проте, інформація про малі

річки, переважно, обмежується, відомостями про їх морфометричні показники. Це вимагає проведення детального дослідження басейнів малих річок з точки зору їх сучасного стану, перспектив використання, формування природно-заповідної мережі, що сприятиме гармонізації відносин між людиною та водними екосистемами, тому ця тема є досить сучасною та актуальною.

Малі річки Волинського краю стали об'єктом дослідження багатьох сучасних вчених: Мольчака Я.О., Фесюка В.О., Зузука Ф. В., Забокрицької М.Р., Чижевської Л. Т., Павловської Т. С., Нетробчук І. М., Кутового С. С., Караїм О. А. Водночас вивченням рекреаційного потенціалу природоохоронних територій басейнів малих річок регіону нині займається ряд науковців, а саме: Карпюк З. К., Чижевська Л. Т., Мельник (Чир) Н. В., Єрко І. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В.

Метою дослідження є виявлення природних передумов формування та перспектив функціонування природоохоронних об'єктів у басейні р. Срібниця. Досягаючи поставленої мети поставлені наступні завдання: 1) визначити основні морфометричні характеристики басейну р. Срібниця; 2) охарактеризувати процес формування та наявну структуру природно-заповідних об'єктів басейну; 3) розглянути рекреаційний потенціал ПЗФ територій; 4) визначити основні заходи щодо оптимізації функціонування об'єктів ПЗФ у басейні річки.

Матеріали Регіонального офісу водних ресурсів у Волинській області свідчать, що **Срібниця** (Серебрянка, Сребрниця) – права притока р. Турія (правої притоки р. Прип'яті басейну Дніпра) тече в межах Ковельського (до недавня Турійського) району Волинської області. Вона бере початок на північному сході від с. Вербичне. В р. Турію впадає на 103 км від її гирла, південно – західніше смт Турійськ. Долина рівнинна, місцями заболочена. Заплава – шириною до 500 м. Русло слабо звивисте, шириною майже до 10 м. Береги заболочені, подекуди порослі чагарниками. Довжина

сягає 15,07 км, площа водозбору – 102,7 км², похил річки – 1,4 м/км. На території басейну р. Срібниця проводяться меліоративні роботи, споруджено осушувальну систему. Територія розорона, зайнята сільськогосподарськими угіддями [4; 7].

У межах басейну р. Срібниця знаходяться три об'єкти ПЗФ, що мають статус заказників місцевого значення, загальною площею 2 447,4 га, що складає 20,3 % заповідної території Турійського району (табл.1). Серед них лісовий заказник «Кошляк Радовичівський» та два загальнозоологічні – «Бобли» і «Соловичівський». Усі природоохоронні об'єкти утворені за часів незалежності України, у 90-х роках ХХ ст. (табл.1) [1-2; 7].

Таблиця 1

Об'єкти природно-заповідного фонду басейну р. Срібниця [1-2; 7]

Назва об'єкта	Місце знаходження	Площа, га	Нормативний документ, орган, що утворив та дата утворення
Лісовий заказник			
«Кошляк Радовичівський»	Радовичівське лісництво ДП «Турійське ЛГ»	689,0	Розпорядження Представника Президента України від 26.05.1992 р., № 132
Загальнозоологічні заказники			
«Бобли»	Турійське лісництво ДП «Турійське ЛГ»	432,0	Розпорядження Волинської обласної ради від 03.03.1993 р., № 18-р.
«Соловичівський»,	Турійське лісництво ДП «Турійське ЛГ»	1326,0	Розпорядження Представника Президента України від 26.05.1992 р., № 132

З табл. 1 видно, що переважаючими природоохоронними територіями є загальнозоологічні заказники, вони складають 71,8 %, а лісові лише 28,2 % ПЗФ земель. Коефіцієнт заповідності території становить 0,62 %. Щільність об'єктів ПЗФ у басейні р. Срібниця – 0,02 об'єкта/100 км². Всі наявні об'єкти ПЗФ мають площу, яка перевищує 50,0 га, що свідчить про високі якісні характеристики досліджуваної території. У лісовому заказнику «Кошляк Радовичівський» підлягають охороні та збереженню високобонітетні сосново-березові насадження I групи лісів: захисні смуги, де росте 350 видів флори, серед них вид, включений до Червоної книги України – лілія лісова *Lilium martagon*. У цих лісах поширені лісові види земноводних, плазунів, птахів і ссавців, зокрема, куниця лісова *Martes martes*, кабан дикий *Sus scrofa*, заєць сірий *Lepus europaeus*, сарна європейська *Capreolus capreolus*, вивірка звичайна *Sciurus vulgaris*. Заказник є місцем гніздування різних видів дятлоподібних *Piciformes*, соколоподібних *Falconiformes*, совоподібних *Strigiformes*, куроподібних *Galliformes* птахів [1–2].

Для загальнозоологічного заказника «Бобли» характерною є охорона різновікових насаджень 1-2 бонітету на основі сосни звичайної *Pinus sylvestris* з домішкою берези бородавчатої *Betula pendula*, дуба черешчатого *Quercus robur* та вільхи клейкої *Alnus glutinosa*. Ця територія є сприятливим середовищем існування зайця сірого *Lepus europaeus*, лисиці рудої *Vulpes vulpes*, лося *Alces alces*, кабана дикого *Sus scrofa*, сарни європейської *Capreolus capreolus*, куниці лісової *Martes martes*, борсука лісового *Meles meles*, великого різноманіття дятлоподібних *Piciformes*, горобцеподібних *Passeriformes*, совоподібних *Strigiformes*, соколоподібних *Falconiformes* птахів. Також трапляються рідкісні види, що охороняються ЧКУ, CITES, Бернською, Боннською конвенціями, Угодою АЕВА. Такими є лелека чорний *Ciconia nigra* та журавель сірий *Grus grus* [1-2].

Загальнозоологічний заказник «Соловичівський» є місцем охорони переважно сосново-березових насаджень з домішкою ялини європейської

Picea abies, осики звичайної *Populus tremula*, дуба черешчатого *Quercus robur*, граба звичайного *Carpinus betulus*, вільхи чорної *Alnus glutinosa*. Тут мешкає близько 20 видів ссавців: куниця лісова *Martes martes*, заєць-русак *Lepus europaeus*, вивірка звичайна *Sciurus vulgaris*, кабан дикий *Sus scrofa*, лось *Alces alces*, сарна європейська *Capreolus capreolus*, а також 50 видів птахів: совоподібних *Strigiformes*, горобцеподібних *Passeriformes*, дятлоподібних *Piciformes*, куроподібних *Galliformes*. Є рідкісні види, включені до ЧКУ і міжнародних переліків, а саме: лелека чорний *Ciconia nigra*, журавель сірий *Grus grus*.

Для басейну р. Срібниця характерні багатофункціональні об'єкти ПЗФ, що сприяють збереженню та відтворенню природних комплексів, повноцінному розвитку рекреації, екологічного та пізнавального туризму з урахуванням специфіки та масштабів природоохоронних територій [1-2; 7].

Функціонування наявних в межах басейну р. Срібниця об'єктів ПЗФ потребує удосконалення, для чого слід розробити й впровадити низку заходів [5-6]: 1) чітко визначити і зафіксувати межі об'єктів ПЗФ; 2) удосконалити управління об'єктами ПЗФ, залучивши до цього екологічні служби, органи місцевого самоврядування (об'єднані територіальні громади, зокрема, Турійську ОТГ), природоохоронну громадськість, волонтерів; 3) оцінити доцільність та провести наукове дослідження щодо питання розширення меж наявних об'єктів ПЗФ; 4) шляхом залучення науковців ЗВО області, розглянути доцільність трансформації заказників місцевого значення у вищий, загальнодержавний статус; 5) дослідити наявні природні комплекси й розглянути питання створення нових об'єктів ПЗФ вздовж р. Срібниця; 6) забезпечити внесення наявних заказників до туристсько-рекреаційних маршрутів; 7) удосконалити методи інформування населення про цінність ПЗФ; 8) посилити наукову, еколого-освітню, рекреаційну та туристичну діяльність.

Природоохоронні об'єкти басейну р. Срібниця є чудовим рекреаційним потенціалом, створюють передумови збереження та відтворення природних комплексів на цій території, сприяють розвитку туристсько-рекреаційного комплексу для задоволення потреб населення.

Література

1. Карпюк З. К., Фесюк В. О., Антипюк О. В. Природно-заповідний фонд Волинської області : альбом-каталог – Київ, 2018. – 136 с.
2. Природно-заповідний фонд Волинської області [Електронний ресурс]. – веб-сайт. URL: <http://eco.voladm.gov.ua/category/all/locality=9>
3. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 черв. 1992 р. 2456-XII: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-12>
4. Регіональний офіс водних ресурсів у Волинській області [Електронний ресурс]. – веб-сайт. URL: <https://vodres.gov.ua/>
5. Чижевська Л. Т., Лавренчук О. М., Качаровський Р. Є., Карпюк З. К., Антипюк О. В. Оцінка сучасного стану водних ресурсів Волині *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : Луцьк, 2019. 11-12 квітн. 2019 р. С. 98-101.*
6. Чир Н. В., Качаровський Р. Є., Єрко І. В., Чижевська Л.Т. Рекреаційний потенціал природоохоронних територій басейну річки Вижівка *Природно-заповідний фонд Волинської області: освітній аспект. Луцьк, 2019. 10 жовтн. 2019.С. 265-268.*
7. качаров Н. В., Качаровський Р. Є., Павлушенко М. О. Оцінка сучасного стану та перспектив модернізації туристичної інфраструктури в умовах розвитку окремих об'єднаних територіальних громад Турійського району Волинської області *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк. 2017. Серія Геогр. науки. Вип. № 9 (358). С. 94-100.*

УДК : 338.48

*Анастасія Сергіївна Лапченко, к.і.н., асистентка
кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та
соціально-гуманітарних дисциплін, Харківський національний технічний
університет сільського господарства імені Петра Василенка*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.

Екологічна криза дала поштовх до усвідомлення екологічних проблем та подальших дій щодо поліпшення ситуації. У свою чергу, пропаганда

здорового способу життя зараз є важливою умовою збереження генотипу української нації. З огляду на це, дослідження екологічного туризму в Україні є актуальною темою.

Теоретичною та методологічною основою нашого дослідження були дані Державної служби статистики та Міністерства культури України, звіти міжнародних організацій та досягнення вітчизняних та зарубіжних вчених. Слід виділит праці таких вчених як: О. Бейдик, В. Вишневський, О. Дмитрук, С. Дмитрук, Ю. Зінько, Т. Лужанська, С. Махлинець, Л. Тебляшкіна, М. Рутинський та ін. У наукових працях цих авторів відзначається важливість вивчення розвитку екотуризму, його організації та управління, а також культурної цінності екотуризму як для жителів певної природної зони, так і для туристів.

Розглядаючи сутність категорії «екотуризм» (екологічна), слід зазначити, що вона має широке тлумачення. Сьогодні існує багато різних визначень поняття "екотуризм":

- організація поїздок з обмеженою кількістю учасників до природних зон з можливим відвідуванням місць культурної цінності та з метою реалізації різноманітних проектів з охорони та раціонального використання природних ресурсів [1, с. 145]
- відповідальна поїздка в природні зони та райони з метою збереження навколишнього середовища та підтримання добробуту місцевих жителів (визначених Міжнародною організацією екотуризму) Екотуризм означає поєднання подорожей із турботою про охорону природи [2, с. 44]
- туризм до місць з відносно незайманою природою, до природних цінних об'єктів, щоб насолоджуватися перебуванням на природі, розширюючи знання про неї та покращуючи здоров'я [3, с. 43]
- включає вивчення природного та культурного середовища та служить покращенню ситуації в цьому середовищі [4, с. 33]

Через відсутність чіткого формулювання терміна - екотуризм, його часто плутають з іншими сферами туризму: сільським туризмом, агротуризмом, біотуризмом, природним туризмом, пригодами та деякими іншими. Вони справді взаємопов'язані, але все ще віддалено пов'язані з екотуризмом, оскільки мають абсолютно різні цілі ..

Одне з перших і найбільш вдалих вітчизняних тлумачень екотуризму, запропоноване вченими Р.С. Гужиним, М.Ю. Беліков у 1997 р. - «Основою екотуризму є турбота про навколишнє середовище. На перший план висувається організація поїздок з обмеженою кількістю учасників до природних територій, що становлять культурний інтерес, з метою реалізації різноманітних проектів з охорони та раціонального використання природних ресурсів ». [5, с. 55]. Це визначення має багато спільного з визначенням Міжнародної організації з екотуризму (TIES): «Екотуризм - це відповідальна подорож до природних територій, територій, що зберігають довкілля та підтримують добробут місцевого населення. Екотуризм координує, допомагає та стимулює використання культурних та природних туристичних ресурсів, визнаючи важливість збереження місцевої культурної спадщини та природних ресурсів регіону (регіону) для місцевого населення та майбутніх туристів »[6, с. 46.].

Перший екотур здійснив Томас Кук у 1841 році. Незабаром відвідування недоторканих куточків, особливо розташованих у горах, стало змістом багатьох клубів та гуртків. Слід згадати Перший альпійський клуб, який виник у Великобританії в 1857 р. Основними завданнями клубу були розвиток альпінізму та поширення знань про гори. Подібною виявилась діяльність віденського товариства «Друзі природи». У цьому випадку важливим завданням було просування подорожей загалом.

Прийняття під охорону пам'яток природи та посилення уваги до них можна вважати унікальною та важливою подією в галузі екотуризму. Прикладом є створення в США в 1872 році першого у світі національного

парку Єллоустоун. З тих пір він є важливим місцем екотуризму вже майже півтора століття. Щороку його відвідує кілька мільйонів людей. Пізніше подібні парки з'явилися і в інших країнах. Вони служать не тільки для збереження рослинного і тваринного світу, але й для відвідування, пропаганди знань про природу, екологічного виховання.

У 1880 році в Карпатах, а саме поблизу села Ворохта, була обладнана перша екологічна стежка на території сучасної України. За кілька років в Українських Карпатах почали встановлювати вивіски для туристів. У 80-х роках XIX ст. у Ялті була група шанувальників природи, гірських видів спорту та Кримських гір. В останні роки XIX ст. в Криму була прокладена перша екологічна стежка, названа на честь лікаря та промоутера туризму Ф. Т. Штангеевої. Пізніше була організована Боткінська стежка.

У 1888 р. у США виникло Національне географічне товариство, яке поставило головною метою розповсюдження географічних знань. Товариство заснували люди, яким не байдужа подорож. Того ж року вийшов перший номер журналу National Geographic. За час свого існування товариство сприяло організації великої кількості експедицій і справді досягло своєї мети - поширити знання про навколишній світ.

У наступні десятиліття екотуризм продовжував розвиватися і набувати все більшого поширення. Є певні регіони з його найбільшим розвитком. Громадські діячі, стурбовані змінами стану природного середовища, також сприяли формуванню екотуризму. Проблема деградації навколишнього середовища була основною темою міжнародної конференції в Стокгольмі в 1972 році. Учасники конференції вирішили відзначити День охорони навколишнього середовища. Він відзначається 5 червня. Щороку в цей день проводиться низка заходів для підвищення уваги до охорони природи. Водночас у 1972 р. ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону світової культурної та природної спадщини. Сьогодні близько 200 природних

об'єктів з усього світу внесені до списку об'єктів світової спадщини, і вони стали популярними туристичними визначними пам'ятками.

Вищевказану інформацію можна трактувати як передісторію екотуризму. Сучасний екотуризм, що виник на початку 80-х років ХХ століття, відрізняється від попереднього етапу низкою особливостей:

- більша маса;
- організація;
- професіоналізм.

Діяльність багатьох організацій, зокрема Міжнародного союзу екотуризму (TIES), зіграла свою роль у розповсюдженні екотуризму. Веб-сайт цієї організації коротко висвітлює її історію. Відзначається, що в 1990 р. Її активам вперше вдалося отримати грант на свою діяльність. З часом TIES провів кілька конференцій та видав кілька книг. Організація відкрита для членства, але для того, щоб стати членом, потрібна певна сума.

На жаль, 90-ті роки були невдалими для туристичної галузі України, в першу чергу через тривалу економічну кризу. Водночас саме в ці роки почали створюватися вітчизняні туристичні компанії. Віхою в історії екотуризму став 2002 рік, який ООН оголосила роком екотуризму. Про це є відповідна резолюція. Цей рік також був оголошений роком гір. У 2002 році в Квебеку (Канада) відбувся Всесвітній саміт екотуризму, в якому взяли участь представники 132 країн. Пізніше, в 2007 році, в Осло відбулася Всесвітня конференція. Сьогодні екотуризм у Європі добре організований, має значну інфраструктуру та приносить економічні вигоди.

Ще одним поштовхом до активного розвитку екотуризму в Україні, на жаль, став covid-19. Саме під час пандемії коронавірусу туристичний попит українців різко змінився. Бо перше, про що сьогодні дбає український турист, - це безпека. По-друге, часті стреси та напруга на роботі викликають бажання поїхати на природу, де можна знайти душевний спокій та баланс із навколишнім середовищем. По-третє, сьогодні екотуризм став способом

заробітку "з повітря". Четверте - екотуризм став "рятівним кругом" для українців під час світового карантину.

Нещодавно Google Україна представила статистичні дані про те, як змінилися пошуки українців в Інтернеті для дозвілля. Порівняно з минулим роком, зараз гарячі тури майже не користуються попитом, зараз люди менше цікавляться оглядовими турами. Але в той же час збільшився попит на екотуризм (відпочинок на природі - 70% запитів). Тим паче, що Україна (зокрема Харківська область) має великий потенціал для розвитку екотуризму.

Площа рекреаційних зон в Україні становить 12,8% території країни. Основними принципами розвитку екологічного туризму в Україні є 6737 спеціально відведених територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх загальна площа перевищує 2,8 млн. Га, що становить понад 3,9% від загальної площі держави [7]. В Україні 39 заповідників та природних та національних парків, розташованих на площі 559, 2 тис. Га, і з них: біосфера - 4 (137, 2 тис. Га): Асканія Нова, Карпати, Дунай, Чорне море; природні заповідники - 17 (160,1 тис. га): Горгани, Дніпро-Орловський, Єланецький степ, Казантип, Канів, Карадаг, Крим, Луганськ, Медобори, Мис Марсіан, Опук, Полісся, Рівне, Розточчя, Український Степ, Черемський Ялта-гірський ліс ; національних природних парків - 18 (261, 9 тис. га): Азов-Сіваський, Великий Луг, Вижницький, Галицький, Голосіївський, Гомільшанські ліси, Гуцульщина, Деснянсько-Старогуцький, Ічнянський, Карпатський, Мезинські Гори, Святий Бесінський, Подільський Гори , Ужанський, Шацький, Яворівський; 45 регіональних ландшафтних парків; 3078 пам'яток природи, 2729 заповідників, 616 ботанічних, зоологічних садів, дендропарків та парків пам'яток садово-паркового мистецтва, 793 заповідні урочища [8, с. 123].

На територіях природно-заповідного фонду найцікавішими видами рекреаційно-туристичної діяльності є: подорожі туристичними маршрутами

та екологічними стежками; організація пляжного та плавального відпочинку; створення та функціонування туристичних центрів та музеїв природи; організація спостереження за птахами; аматорська та професійна фото- та відеозйомка. На сьогодні у світі існує близько 350 біосферних заповідників, і чотири з них знаходяться в Україні [9, с. 53].

Сьогодні в Україні існує низка таких програм, що сприяють покращенню довкілля: прибирання територій, виготовлення навігаційних знаків, посадка дерев, реконструкція, відновлення парків тощо. Крім того, кількість громадських природоохоронних організацій в Україні щороку зростає. Крім того, сьогодні в кожному регіоні країни існують екологічні організації, які піклуються про навколишнє середовище. Такі організації реалізують свої програми за допомогою ряду різних акцій та проектів. Все це сприяє пропаганді екотуризму в Україні.

Через різке погіршення екологічної ситуації у світі (зокрема в Україні), екологічний туризм став однією з пріоритетних цілей туризму на державному рівні. Логічно, що це перспективний напрямок на сучасному етапі розвитку туризму в Україні. Розвиваючи екотуризм, ви можете досягти значних переваг у соціальній сфері країни. Саме екотуризм сьогодні може змінити погляд наших громадян на їхній спосіб життя, охорону навколишнього середовища, а отже, покращити загальну якість життя як місцевих, так і сільських жителів. В результаті екологічна ситуація на нашій планеті може покращитися.

Україна має достатню кількість природних заповідників, водосховищ, печер, різноманітних рослин та тварин. Крім того, кожен регіон має свої особливі рекреаційні ресурси. Тож екотуризм можна розвивати по всій Україні. А крім того, сьогодні в Україні щороку різко зростає кількість еко-готелів, доступних для проживання - це і садиби, і курортні бази відпочинку.

Але на розвиток екотуризму в Україні впливають і негативні фактори, такі як: викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних та

мобільних джерел забруднення, велика кількість діючих промислових підприємств, наявність «штучних» резервуарів для гідроенергетики, кар'єри та інші промислові розкопки, несанкціоновані звалища тощо. Крім того, проблемою на сучасному етапі розвитку екотуризму в Україні є "зелене миття" або "зелене захоплення", коли суб'єкти туризму роблять вигляд, що їх послуги екологічно чисті, обманюючи споживачів створення умов для недобросовісної конкуренції.

Література:

1. Кручек О. А.. Екологічний туризм як важливі чинник сталого розвитку туристичної галузі (практико-екологічний аспект). Ін наукові запуску Київського університету туризму, економіку і права. Серія: філософські науки, №8,2010, С.144–158..
2. Смолій, В. А. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. Київ: Видавничий дім «Слово».2006.
3. Вишневський В.І. . Екологічний туризм: навчальний посібник. Київ, 2016.
4. Кліап М.П. Сучасні різновиди туризму: навчальний посібник. Київ: Знання, 2011.
5. Панов І.Н. Екологічний туризм.Київ, 2011.
6. Дмитрук О.Ю., Шчур Ю.В.. Екологічний туризм як дидактична основа раціонального природокористування та геоecологічної освіти// Регіональні екологічні проблеми, №36, С.45-52..
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Савітська О.П., Савітська Н.В., Погребняк Л.В. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України //Глобальні та національні проблеми економіки, №15, С. 122-128.
9. Lapchenko A. History of ecotourism development and its socio-economic potential in ukraine//Vectors of Competitive Development of Socio-Economic

Systems. Monograph. Oleksandra Mandych, Tadeusz Pokusa. Opole: The Academy of Management and Administration. in Opole, 2020, 53 p.

УДК 338.48

*Олександра Вадимівна Бойко, здобувач 4 курсу,
кафедри «Науки про Землю,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро*

*Науковий керівник – Н. А. Горожанкіна, к.г.н., доцент, доцент
кафедри міжнародних економічних відносин, регіональних студій та
туризму, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ МІСТ УКРАЇНИ

Протягом багатьох десятиліть залишається в полі досліджень різних наук оцінка (комплексна та покомпонентна) рекреаційних ресурсів міст України. Враховуючи те, що методика усіх досліджень завжди визначається метою, завданнями, структурою дослідження та характером вихідних матеріалів (офіційні статистичні матеріали [2], фундаментальні та періодичні літературні джерела тощо), можливо надавати алгоритм реалізації оцінки рекреаційної привабливості ресурсів міст України за рекреаційним різноманіттям.

Методологічні основи оцінки рекреаційних ресурсів міста включають загальні принципи, методи і правила, які необхідні:

- для вироблення концепції комплексної оцінки рекреаційних ресурсів;
- для дослідження і оцінювання окремих видів рекреаційних ресурсів і умов;
- для визначення туристського потенціалу міста;
- для проведення рейтингової оцінки міста;

На першому етапі традиційно здійснюється формулювання предметно-об'єктної області, визначення мети та завдань дослідження, вивчення теоретичних засад дослідження із попереднім пошуковим вивченням

літературних та інформаційних джерел за тематикою, обґрунтування актуальності роботи та її логічної структури. Наступний етап включає в себе формування бази даних із офіційних статистичних даних. Далі обираються методологічні підходи, конкретні методи та методика дослідження, виходячи з задач та статистичних даних дослідження.

Дослідження передбачає застосування загальнонаукових та конкретнонаукових методів. У суспільно-географічному дослідженні рекреаційних ресурсів має місце застосування методів діалектики, порівняння й аналогії, аналізу і синтезу, дедукції та індукції, абстрактно-логічний, систематизації, математико-статистичні, узагальнення тощо; серед конкретно-наукових методів зазначимо порівняльно-географічний, картографічний, математико-статистичні, класифікації, методи емпіричного рівня (анкетування) тощо [4].

Виконується детальна характеристика рекреаційної різноманітності рекреаційних ресурсів міста (природно-географічних та історико-культурних, суспільно-географічних та інфраструктурних) та їх бальна оцінка [1].

Важливим методологічним підходом до процедури оцінювання є просторовий аналіз. Він передбачає виявлення і вивчення у межах міст рекреаційного різноманіття. Використання математичних методів, одним із яких є картографо-математичне моделювання, дозволяє прослідкувати просторове розміщення головних об'єктів рекреаційної діяльності. Основні критерії визначення рекреаційної різноманітності та оцінки представлені у таблиці 1 [3].

За методом ранжування можливо визначити місце міст України за забезпеченістю рекреаційними ресурсами в національному вимірі та провести ретроспективний аналіз формування рекреаційних ресурсів міста, в тому числі у взаємозв'язку із особливостями господарського освоєння території міста в цілому, та її рекреаційних ресурсів. Надати сумарну бальну оцінку рекреаційної різноманітності в місті рекреаційними ресурсами.

Таблиця 1

Визначення рекреаційної різноманітності [3]

1.Просторово-територіальне розміщення рекреаційних об'єктів	Базується на визначенні загальної кількості рекреаційних об'єктів в межах міста України
2.Коефіцієнт територіальної концентрації рекреаційних об'єктів (К)	Визначає територіальну концентрацію (загальну кількість об'єктів рекреації), характеризує насиченість різноманітними об'єктами міст України
3. $K = \frac{S}{n}$	К – коефіцієнт концентрації рекреаційних об'єктів; S – площа міста; n – загальна кількість досліджуваних об'єктів в межах міста
4.Рекреаційне різноманіття $R = \frac{1}{2\sqrt{\frac{1}{K}}}$	Це історично сформоване взаємообумовлене та взаємопов'язане речовинно-енергетичними потоками співіснування на терені природних умов рекреаційних об'єктів, що обумовлено історичними та сучасними процесами розвитку туристичних об'єктів Критерії рекреаційної різноманітності згруповані у наступні групи: дуже низька, низька, пересічна, висока і дуже висока рекреаційне різноманіття

Тож, зазначений алгоритм дослідження, на нашу думку, сприятиме найбільш повному виконанню завдань, а саме оцінці привабливості за рекреаційним різноманіттям рекреаційних ресурсів міст України.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001.395 с.
2. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Кілінська К.Й. Рекреаційне природокористування, рекреаційне різноманіття та їх прогнозна оцінка // *Ученые записки Таврического нац. Университет им. В.И. Вернадского Том 24. (23) №2 часть география. Симферополь. 2011.С. 120-125*
4. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса: Астропринт, 2005.632 с.

Розділ 6. Тенденції розвитку туристичної галузі в Україні й світі

УДК 338.04

*Ігор Георгійович Смирнов, д.геогр.н., професор,
професор кафедри країнознавства та туризму,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м.Київ*

РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: ВТРАТИ, ПОШУКИ ТА НАДБАННЯ (ДОСВІД УКРАЇНИ)

Розвиток туристичної галузі нерозривно пов'язаний з ресторанним бізнесом, оскільки харчування туристів – це складник туристичної послуги. Як відомо, туристична галузь через корона-вірус зазнала чималих проблем у своєму розвитку у 2020 р. як у світі, так і в Україні. Але ще більші проблеми має зараз ресторанна сфера. За думкою директора «Ресторанного консалтингу» О.Насонової, ресторанний бізнес виявився найбільш вразливим та найменш захищеним [1]. Так, по Києву на осінь 2020 р. є дані, що закрилися 10% ресторанних закладів, а це – 150 ресторанів. Ці заклади не зникнуть зовсім, оскільки якась їхня частина буде продана. Нові господарі намагатимуться зберегти попередній формат, інші спробують щось нове. Затрати рестораторів, зокрема у Києві, вже практично ті самі, що були раніше, а от виручка – в два рази менша. Тобто у цій галузі мова про прибуток поки що не йде, він з'явиться, за думкою експертів, не раніше ніж за півроку, а то й за рік. Також експерти попереджають, що найбільш важкими часами для рестораторів будуть не карантинні, а пост-карантинні. Це пояснюється такими причинами:

По-перше, відбувся певний відтік клієнтів, які бояться заразитися корона-вірусом; цих людей небагато, приблизно 10-15%, але вони достатньо активні, не приховують своєї позиції і агітують решту слідувати їхньому прикладу і ігнорувати ресторани.

По-друге, досить несподівано почався відпускний сезон; О.Насонова відмічає, що це відбулося одразу після новин про затримку українських туристів у Греції в кінці червня 2020 р.; у цей момент багато українців нарешті усвідомили, що закордонний відпочинок цього року їм не «світить» і прийнялися активно збиратися у відпустки Україною. Отже, у повну силу відпускний сезон в Україні стартував з середини липня. Це означало, що ресторани в Одесі та інших курортних містах України почувають себе непогано, чого не можна сказати про заклади у Києві (який влітку 2020 р. спорожнів на очах), Львові (тут взагалі касу місцевим ресторанам роблять польські туристи) та інших містах.

По-третє, відпала сімейна аудиторія – родини з дітьми, яких взагалі практично не має: когось відправили до бабусь у село, хтось вивіз дітей на море, але немало сидять у міських квартирах. Дітям у масках дуже некомфортно, тому ходити з ними у громадські місця не виходить.

По-четверте, поступово почалось зростання цін на продукти.

По-п'яте, більше немає знижок з боку орендодавців, які вони надавали у період карантину; ресторанам включили повну оренду, незважаючи на те, що зростання дохідності у них не має.

І, наприкінці, вплив чиннику очікування інфляції, що для ресторанів-«гірше карантину» [1].

За таких умов передбачається, що вже на початку 2021 р. деякі ресторатори в Україні згорнуть свої бізнеси в очікуванні продовження пандемії. Вони несли витрати з початку минулого року і пережити кризу зможуть лише ті з них, у кого є декілька точок і їм є з чого вибирати, коли постане вимога закрити збиткові заклади і залишити більш-менш прибуткові, або ті, хто готовий ще почекати і при цьому продовжувати вкладати кошти.

За словами О.Насонової [1], ще до оголошення карантину вона спілкувалась з колегами, які в цьому бізнесі не один десяток років і всі при

цьому прийшли до висновку, що криза затягнеться на рік – півтора. Ресторатори з досвідом, які пережили кризи 2008–2009 та 2014-2015 рр., з самого початку і не надіялися на диво. Було зрозуміло, що надходить велика системна криза, яка продовжиться, скоріше всього, до середини наступного року. Тому досвідчені фахівці ресторанної справи з самого початку карантину готувалися до відтоку клієнтів, до падіння середнього чеку, до того, що треба буде закривати нерентабельні точки, знижувати витрати і просто перечекати карантинний період. Але на ресторанному ринку багато новачків, у яких не має досвіду ведення бізнесу у кризу, – от вони у першу чергу і почали панікувати. Саме новачки не могли дочекатися зняття обмежень, оскільки були впевнені, що, як тільки ресторани відкриються, до них повалять клієнти. Але ось ресторани відкрились, а вала клієнтів немає, і для багатьох це стало шоком.

У кризи ресторанного «жанру» в Україні є і потужний психологічний складник, оскільки навіть тим людям, які відносились до корона-вірусу досить врівноважено і спокійно, після декількох місяців карантину дуже важко психологічно змусити себе взяти готову їжу з рук сторонньої людини. Тобто на зміну корона-вірусу прийшла корона-фобія, коли багато хто насильно «повертали себе до минулого життя», буквально змушуючи себе братися голими руками за двірні ручки у під'їзді чи натискати на кнопку ліфту. Що тут вже говорити про ресторани. Але й у ресторанах такі клієнти теж є: бояться, але все одно йдуть. При цьому перед входом до закладу вони одягають маску, обирають стіл подалі від інших відвідувачів (якщо вони є), а за обідом вимагають рукавички, щоб не торкатися голими руками ножа і виделки. Отже, ресторанний бізнес повинен враховувати і психологічне явище корона-вірусу в головах клієнтури і те, що знадобиться час, щоб його подолати.

О.Насонова вважає, що у карантин ресторани і кав'ярні стали зручними «цапами-відбувайлами», і на них здійснюється адміністративний і моральний

тиск з боку держави, так, коли відкрили практично всі бізнеси, ресторонам через незрозумілі причини забороняли працювати після 23.00 [1]. У рестораторів вибір був невеликий: або змиритися з подальшим обмеженням доходів, або «відкупатися» від перевіряючих, або продовжувати працювати після 23.00 і тремтіти від страху. Таке ставлення до ресторанів та кав'ярень певним чином пояснюється тим, що це не щоденна потреба, як, наприклад, ринок чи продуктовий магазин – без них можна обійтися. Свій внесок зробили і соціальні установки, які до цього часу живучі у мешканців пострадянських країн: ресторани – це для багатих, марна трата грошей. І, нарешті, не на користь ресторанам зіграло те, що вони достатньо примітні, є у всіх на виду. Сьогодні люди можуть зібратися, де завгодно – у салоні краси, спортклубі, у гостях, але це не буде так помітно, як в ресторані, який у певному сенсі є «громадською вітальнею». Через це ресторани стали гарною мішенню: їх можна показово «покарати» для науки інших. При цьому їм ніхто не тільки не допомагає, а навіть не співчуває, оскільки у масовій свідомості українців майже кожний ресторатор – це «нероба», «хапуга» і «барига», якому і так добре живеться.

Карантин, з іншого боку, викликав звертання ресторанів до нових форм діяльності, наприклад, доставки, яка нині забезпечує біля 15% виручки. Які ж ресторани постраждали від пандемії найбільше? За думкою експертів ресторанної сфери та засновників Української ресторанної асоціації С.Трахачова та С.Коломицевої [2], у першу чергу – ті, що знаходяться у бізнес-центрах, оскільки багато компаній так і не повернулися до повноцінної роботи в офісах. Наступна втрата: практично цілком «вимер» кейтеринг, оскільки жодних виїзних заходів нині не проводиться, а ця послуга для багатьох ресторанів становила значну частину доходів.

Наступне питання: які нововведення, що з'явилися під час пандемії, залишаться і після неї? Зрозуміло, що це – доставка, як по меню ресторану, так і доставка напівфабрикатів. Взагалі доставка весною 2020 р. стала

національною ідеєю ресторанного бізнесу в Україні: біля 70% закладів спробували себе у цій послугі. Щодо QR-кодів на столах у ресторанах, то вони для багатьох клієнтів виявилися незручними, споживачі досить нервово відреагували на це нововведення. Також QR-коди не сприяли можливості додаткового замовлення, ймовірність якого значно вища, коли офіціант приносить меню повторно. Отже, QR-коди не витиснули з ресторанного обслуговування паперові меню, як передбачалося.

Як вплинув карантин на розвиток ресторанів з українською та іноземною кухнями? Хоча останні декілька років у Києві стабільно зростає число ресторанів з грузинською кухнею, цей тренд вже майже вичерпав себе. У моду починають входити фуд-холи - такі, як Kyiv Food Market (місце проведення першої прес-конференції В.Зеленського в якості президента України) або проєкт Д.Борисова на Бесарабці, де представлено багато закладів з різною концепцією. Це віддзеркалення популярного світового тренду у ресторанному бізнесі – створення мультикулінарних закладів. Спостерігається зростання цікавості до італійської кухні, а саме до альтернативи піцци – пінці. Різниця між ними - у тісті: у пінці воно більш легке, з трьох видів борошна – соєвого, рисового та пшеничного. Набирає обороти мексиканська кухня – біля велодрому у Києві незабаром має відкритися відповідний ресторан. Але ця кухня не стане у нас настільки масовою, як грузинська, оскільки остання це – виготовлення недорогого продукту з місцевих, українських інгредієнтів. З Грузії достатньо привозити лише спеції, а решту - робити в Україні. В результаті у грузинському ресторані за невеликі гроші можна гарно поїсти, а страви мексиканської чи італійської кухні обійдуться значно дорожче.

Щодо української кухні, то є різниця між регіональними кухнями (наприклад, галицькою та полтавською), але на даний час найбільш популярним є варіант домашньої сільської кухні, що з одного боку - добре, а з іншого – вже ні. Ще 10-15 років тому національні ресторани були

обов'язково оформлені у вигляді сільської хати, офіціанти – у шароварах, а з їжі – борщ, вареники, голубці і сало. Усе це було більше подібне на атракціон для приїжджих, так, кияни гостя з Америки вели, в першу чергу, в такий ресторан, а самі практично до них не ходили. Пояснення: при погляді у меню на борщ за 80-100 грн. у людей включався внутрішній лічильник і вони розуміли, що в домашніх умовах собівартість такої тарілки буде 15-20 грн. Саме тому українців більше цікавлять кухні інших країн, а у цих країнах – навпаки, перше місце за популярністю займають свої національні страви. Але українська кухня є значно ширшою, ніж її сільський варіант. Тільки зараз українці починають розуміти відмінності та смаки регіональних кухонь, тієї самої карпатської, галицької, одеської тощо. Ця тенденція і має призвести до відкриття нових українських ресторанів. Свою популярність збережуть концептуальні заклади (ресторани та кав'ярні) на кшталт львівської «Криївки», чи вінницького ресторану «Кінь у протигазі». Останній ресторан – паб знаходиться на вул.С.Петлюри, 20. Інтер'єр виконаний у стилі мілітарі: в одній із арок можна побачити навіть кулемет, стільці біля барної стійки – на кшталт сідел, а столові прибори подаються в армійських казанках. Офіціанти – у петлюровках (у таких м'яких кашкетах ходили воїни УНР). На стінах – фото військового життя початку ХХ ст. на деяких з них можна побачити коней у протигазах – так захищали тварин від газових атак, які стосували німці під час I Світової війни. Тут не тільки дуже атмосферно, а ще й смачно, а головне – сервують страви подільської кухні, наприклад, паштет у кахлях (по суті це – пиріг з начинкою з ліверу та печінки, родзинка у тому, що тісто запікають у кахльових формах), а на десерт можна замовити вінницькі сластіони – аналог лінових вареників, тільки в них ніжніше тісто, подібне до мусу, подаються з вишневою підливкою. Вінниця останнім часом славиться і іншими цікавими ресторанами, наприклад, рестораном єврейської кухні «Марсель», рестораном «Нова провінція» з літньою терасою на даху

місцевого «хмарочосу» - десятиповерхового будинку, рестораном «Вінницька реберня», де основна страва, як підказує його назва, - реберця.

Щодо Києва, то тут незмінним успіхом користуються ресторани класу люкс «для еліти»: «Санахант Лаунж» на вул.Грушевського (використовують упаковане в плівку QR-меню), «San Paolo» у Музейному пров., «San Tori» на Подолі, «Гірчиця» неподалік Верховного суду тощо, незважаючи на те, що борщ тут вже вартує 400 грн., смажена картопля з грибами – 650 грн. порція, вінегрет – 480 грн., чебуреки – 550 грн., тартар з тунця з авокадо – 750 грн., паста з лобстером – 3000 грн. (найдорожча страва) [3].

Не дуже постраждали від пандемії коронавірусу й інші ресторани преміум-сегменту у м.Києві (табл.1).

Таблиця 1.

Найдорожчі ресторани Києва¹.

№	Назва	Особливості
1	«Велюр»	Не перший рік займає лідируючі позиції на ресторанному ринку столиці. Основні відвідувачі - знані українські політики. Ціни – захмарні, на рівні середньої української зарплати і вище.
2	«Монако»	Відомий ресторан середземноморської кухні.
3	«Lamour»	Атмосфера і ціни Парижу.
4	«Cartel»	Висока європейська кухня, високі ціни та рівень обслуговування.
5	«Dolce»	За мотивами Італії, світла та простора зала.
6	«MonAmi»	Найкраще підходить для зустрічі з друзями, є літній майданчик.
7	«Azteca»	Відзначається демократичними цінами (якщо порівнювати з топом).
8	«Мі П'яче»	Для родинного відпочинку, спокійна атмосфера.
9	«Інтерконтиненталь»	Розміщений в готелі, сервують сніданок або пропонують окреме харчування.
10.	«Тераса»	Дорогий ресторан – салон, для активної молоді.

¹ Складено автором за: MyKiev.com

Інші світові оригінальні ресторанні концепції також використовуються в Україні. Наприклад, до них належить «їжа в повітрі», коли пристібнутого клієнта піднімають на платформі на 50 м – це називається «Dinner in the Sky». Вони гастролюють у різних країнах, 2013 р. були у Києві. Досвід «їжі у темряві» пропонував бар на київському Подолі. Але «Dinner in the Sky» і «ресторан у темряві» - це місця одноразового відвідування, лише атракціон, щотижня там немає сенсу обідати. Тому ресторан на Подолі не вижив. «Жертвами» карантину також стали ресторани Ані Лорак і Потапа, відкриті у Києві свого часу. С.Трахачов та С.Коломицева пояснюють це тим, що кожний повинен займатися своєю справою. У світі теж небагато прикладів, коли зіркам вдавалося надовго відкрити успішну ресторанну мережу.

Нові тренди у розвитку ресторанної галузі викликало впровадження в Україні карантину вихідного дня восени 2020 р. Взагалі карантин викликав в Україні хвилю підпільних вечірок і віродив тренд 1990-х – квартирники. У той час як до нічних клубів і барів можуть прийти з перевірками, тусовщики перемістились у приватні будинки, квартири і навіть на закинуті будови [4]. Так, у квартирах повним ходом відкривають бари, куди можна потрапити лише за рекомендацією або кодовою фразою. За інформацією ЗМІ, один з таких закладів знаходиться у Києві, в історичному будинку на вул.Костельній, де збираються переважно музиканти. Ще один подібний заклад знаходиться у дворику, на Подолі, на вул.Верхній Вал. Слід сказати, що такі «секретні» ресторани та бари були відомі в Києві і до карантину (табл.2), але з настанням епідемії вони отримали друге життя.

Таблиця 2.

10 «секретних» ресторанних закладів Києва¹.

№	Назва	Адреса	Особливості інтер'єру та асортименту напоїв та страв
1.	«Палата №6», абсент-бар	Вул.Воровсько го,31А	Стилізований під лікарню. Знаходиться у підвальчику. Вивіски не має. Замість неї – табличка з написом «Передачі приймаються з.... до.....». На вході до туалету – напис «Урологічний кабінет». Великий вибір

			алкогольних коктейлів, абсента. Напої приносять у пробірках, мензурках, шприцах. Офіціанти вдягнуті у медичні халати. З їжі пропонуються салати та гарячі страви. Ціни – демократичні.
2.	«Стейк-хаус»	Вул.Володимирська, 49А	Київський ресторан Сави Лібкіна, основний заклад - в Одесі, у Києві – з 2017 р. Без вивіски. Вхід – за м'ясною лавкою. Площа – 500 м ² . Відкрита кухня. Інтер'єр мінімальний, індустріальної фактури. Працюють кухарі з Ізраїлю, Німеччини. Є коктейльна карта.
3.	«Квартира №1»	Вул.Срібнокілська, 1	Інтер'єр - в атмосфері богемних 1960-х. Стиль радянської квартири з відповідними меблями і обстановкою. Кухня – європейська та японська.
4.	«Петрович», клуб-ресторан	Вул.Ярославська, 5/2	В дусі СРСР – інтер'єр (годинник з зозулею, лижі на стінах, портрети та фото), музика. У меню: страви української та російської кухні (пельмені, котлети). Настільні ігри.
5.	«Паротяг», бар-ресторан	Кінотеатр «Київ», вул.В.Васильківська, 19	Інтер'єр – вагон потяга. Відпочиває альтернативна молодь. Бар – цілодобовий. Кухня – європейська. Музика – арт-хаусна.
6.	«Chicken Kyiv», бар-лабораторія	Вул.Хрещатик, 15/4	Заклад Діми Борисова. Спеціалізується на стравах з курки. Доволі відомий. Але: за таємними дверями шафи знаходиться вхід до бару-лабораторії, де інтер'єр – у стилі 1970-х. Відомий експериментами з напоями: сервують прозорий томатний сік, віскі зі смаком ірисок.
7.	«Бар 13»	Вул.Рейтарська, 21/13	Знаходиться у підвалі, інтер'єр – цегляні стіни, свічки, старовинні лампи. Працює до 2.00. 60 посадкових місць. Пропонуються авторські коктейлі: Long, Medium, Coupe, а також віскі, скотч., бурбон, лікери, пиво, сидр. Великий вибір кави, чаю. Розважальна програма: концерти, майстер-класи, ді-джеї.
8.	«Doramine bar»	Вул.Саксаганського, 110	Два поверхи: 1-й – кав'ярня, підвал – коктейль-бар. Працює до 3.00. Пропонує алкогольні і безалкогольні коктейлі, закуски, бутерброди, випічку.
9.	«Loggerhead», гріль-бар	Бульв. Шевченка, 1	Вхід – через телефонну будку, треба подзвонити і сказати пароль. Величезний вибір авторських коктейлів з оригінальною подачею. Працює до 1.00.
10.	«Остання барикада»	Майдан Незалежності, 1	Заклад Діми Борисова. На вході – сказати гасло «Борітеся – поборете». Проводяться поетичні та музичні вечірки, лекції та майстер-класи. Меню: холодні закуски, м'ясні страви. Кухня: українська. Гарна винна карта, пиво, коктейлі.

¹ Складено автором за: MyKiev.com

Як зауважує директор агенції «Ресторанний консалтинг» О.Насонова, закриті бари «для своїх» - явище в Україні не нове. Але карантин може надати поштовх для розвитку цього сегменту. Ще одне добре забуте явище – «квартирники», які вже знайшли масовий прояв у сусідніх з Україною країнах. До слова, вже зараз багато ресторанів намагаються проводити заходи на території замовника (будь-то офіс або приватний будинок), щоб уникнути ризику бути оштрафованими[4].

Отже, мода на традиційні українські борщ, вареники і сало, якими приваблювали туристів з-за кордону, в умовах пандемії коронавірусу зменшується - разом з туристами, яких зараз немає через карантин. Як результат в Україні масово закриваються ресторани національної кухні, зате популярними стають заклади, де сервують страви з незвичайними інгредієнтами. Отже, пандемія Covid-19 та відсутність іноземних туристів наклали відбиток на ресторанну сферу. Заклади, розраховані на гостей з-за кордону, які спеціалізувалися на українській кухні, змушені закриватися або проводити ребрендинг. За думкою ресторанного експерта О.Насонової, основна аудиторія ресторанів з традиційною українською кухнею – гості з Європи, США, Китаю, хоча останнім часом їх майже немає. Як правило, такі заклади розміщуються в центрі наших головних туристичних міст – Києва та Львова. Спочатку по них «вдарив» карантин, а коли вони відкрилися, виявилось, що бракує відвідувачів. Це вона чула від багатьох рестораторів, у закладах яких зроблений акцент на локальну національну кухню [5]. Вже закрилися або відчують нестачу клієнтів такі відомі ресторани, як «Спотикач» в центрі Києва, недалеко від Софії Київської, «За двома зайцями» на Андріївському узвозі і навіть знаменита львівська «Криївка». Причому ці ресторани ніколи раніше не відчували браку відвідувачів і вже по п'ять разів окупилися [5]. Співвласниця «Спотикача» повідомила, що ресторан зачинений з інших причин: закінчився договір оренди, а продовжувати його орендодавачі не захотіли, про що її попередили за три

місяці. Але вона також підтвердила, що пандемія сильно відбилася на відвідуваності ресторану через брак туристів.

У львівському ресторані «Криївка», відомому своїм патріотичним меню і оформленням, повідомляють, що нині працюють, але відвідувачів дійсно стало менше. «Наша мережа ще вижила. Але наскільки нам відомо, у інших львівських ресторанів є проблеми» [5]. У київському ресторані «За двома зайцями» інформують, що не закрилися, але й визнають, що мають труднощі.

При цьому, якби самі українці ходили до ресторанів з національною їжею – це було б півбіди. Але в нас значно популярнішою, як говорилося вище, є грузинська, італійська та азійська кухні. «Час етнічних ресторанів пройшов. Багато років у іноземців, і у наших гостей був великий попит на «глечики», оформлення під старовину, яскраво виражений етнічний стиль з відповідним меню. Зараз подібні заклади або закриваються, або є на межі закриття. Тобто так званий народний стиль, або просто кажучи «шароварщина», відходить у минуле. Натомість у моду входить осучаснена національна українська кухня з авторськими елементами [5]. Етноресторани, що пропонують традиційні борщ, сало, деруни або голубці вже застаріли. Зараз стають актуальними заклади з українською фьюжн-кухнею, наприклад, вареники з крабами, або деруни з ікрою.

Саме таку кухню пропонує нині «родина» ресторанів Д.Борисова. Але коронакриза на них теж відбилася: «Як ми прогнозували, саме в ресторанах з українською кухнею зменшення числа гостей є найбільш помітним – від 50 до 70%. У серпні 2020 р., з появою певного числа туристів у Києві, ситуація поліпшилась, але восени все повернулось до вихідних позицій», - вважає Д.Борисов. Щоб вижити, міркує він, слід знати свою аудиторію і креативити. У випадку ресторанів – це меню. Так, в ресторані «Канапа» можна скуштувати борщ з копченим чорносливом, груші в капусті, чорні вареники з судаком та українську буррату. А до ресторану «Остання барикада» клієнти

приїжджають за українськими делікатесами – великою колекцією локальних сирів, устрицями та стейками з української мармурової яловичини [5]. Раніше, щоб потрапити до «Канапи», столик слід було бронювати за два тижні. Нині, звісно, гостей стало відчутно менше, але вони все ж таки є. А це означає, за словами Д.Борисова, що керівництво мережі зробить все можливе, щоб зберегти і розвивати ці проєкти [5].

Наприкінці можна сказати, що з ресторанів української кухні в Києві не постраждали тільки ті, де приймають офіційні міжнародні делегації. Це Fairmont Grand Hotel на Подолі, Premier Palace Hotel на бульварі Тараса Шевченка, InterContinental на Михайлівській площі. Серед основних страв в них, як і раніше, борщ, вареники та котлета по-київські. Але це - ресторани при готелях, де гарантовано є відвідувачі, «чужі там не ходять», за словами О.Насонової [5]. Вона відзначає, що деякі ресторанні заклади, що закрилися, виконали ребрендинг і відкрилися заново. Збереглися «родинні» мережі ресторанів, серед них – братів Гусовських та Д.Борисова. У них і отримала розвиток українська креативна кухня, яка стає нині найбільш популярною, з демократичними цінами. З туристичних міст, куди приїжджали іноземці, найменше постраждала Одеса, в ресторанах якої завжди пропонували «кухню-мікс», тобто не чисто українську, або єврейську, а авторську. Такі заклади як раз і є цікавими не тільки іноземним туристам, але й нашим громадянам з різним достатком.

Ще одна тенденція останнього часу – це переміщення ресторанного бізнесу з центру міст в їхні периферійні райони, так, якщо в центрі Києва ресторани закриваються, то в спальних районах вони, навпаки, переживають розквіт. Це особливо помітно в Дніпровському, Оболонському та Дарницькому районах м.Києва, де є набережні Дніпра. Наприклад, Русанівська набережна нині перетворилася у цілу ресторанну вулицю. Люди зараз обирають заклади ближче до місця проживання, з гарним видом,

під'їздом. Але ці ресторани майже не пропонують українську кухню, оскільки не розраховані на туристів.

Література:

1. Мичковская Н. В карантин кафе и рестораны стали удобными «козлами отпущения». КП в Украине. 2020. 6-13 августа. С.7.
2. Миленевский Н. Скоро увидим вал закрытый ресторанов. Вести. 2020. 28 июля. С.10.
3. Касьянова И. Тайное логово власти. Вести. 2020. 6 августа. С.14.
4. Дранник А. Театры в квартирах и вечеринки на стройках. Вести. 2020. 20 ноября. С.5.
5. Касьянова И. Сало и борщ больше не в моде. Почему в Украине массово закрываются украинские рестораны. Вести. 2020. 17 сентября. С.6.

УДК 379.85

*Крупіца Ірина Вікторівна, к. е. н., доцент,
доцент кафедри туристичного бізнесу та рекреації,
Одеська національна академія харчових технологій, м. Одеса*
*Байрачна Оксана Костянтинівна, старший викладач,
старший викладач кафедри туристичного бізнесу та рекреації,
Одеська національна академія харчових технологій, м. Одеса*

**ГАСТРОНОМІЧНІ ПОДОРОЖІ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК
РЕГІОНАЛЬНОГО ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ**

Історія національних кулінарних звичаїв може багато розказати про країну та її культуру. На сьогоднішній день важливою частиною індустрії туризму вважається гастрономія. Знайомлячись з визначними пам'ятками міста, екскурсанти мають можливість також дізнатися про країну, її звичаї через особливості національної кухні. Такий вид туризму поки тільки починає з'являтися в Україні, та подібних турів в чистому вигляді ще немає, тому компоненти дегустаційних турів додають в основні програми.

Гастрономічний туризм почали вважати новою тенденцією в подорожах, після того, як Ерік Вульф, президент та засновник Міжнародної асоціації кулінарного туризму (ICTA), видав першу статтю про

гастрономічний туризм у світі. У дослідженнях українських вчених Д. І. Басюка, В. Г. Кулеша, В. Г. Федорченка, Л.Ю. Прокопчук розглядається історико-культурний контекст розвитку цього виду туризму, особливості створення регіональних туристичних продуктів на основі національної кухні та кулінарних традицій. Метою дослідження є визначення особливостей організації дегустаційного туризму в Україні, як чинник регіонального гастрономічного туризму.

На сьогоднішній день українські гастрономічні бренди розвиваються дуже повільно та майже відсутні. Існують певні види продуктів та страв, які є візитною карткою регіонів [1. с.129]. Потрібно відроджувати регіональні продуктові бренди. Це дасть додатковий імпульс для розвитку гастрономічного туризму всередині країни і буде працювати на залучення туристів. Якщо розглядати, гастрономічний тур, як вид туристичної послуги - то, це більше ніж звичайна подорож. Виробники продуктів харчування різними способами використовують інтерес споживачів до регіональних продуктів, які асоціюються з профілем регіону, на які робитися акцент. Таким чином, з'являється поняття «бренд території».

Брендинг територій - стратегія підвищення конкурентоспроможності міст, областей, регіонів, географічних зон і держав з метою завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, туристів, нових мешканців і кваліфікованих мігрантів [2,с.110] .

На ринку гастрономічного туризму лідирують такі європейські країни, як Італія, Франція, Іспанія. Відбувається тенденція зростання популярності і попиту східної кухні. Цей вид туризму сприяє соціально-економічного розвитку регіонів, включаючи створення додаткових робочих місць, збереженню або відкриття виробництв окремих продуктів, а також їх реалізації, допомагає поліпшити імідж регіонів і залучення туристичних потоків. Рівень гастрономічного туризму в Україні знаходиться на початковому етапі. Багато регіонів мають ідеї та маршрути, але їм не

вистачає єдиного підходу, тому в Україні гастрономічний туризм на сьогоднішній день є мало затребуваним. Оцінюючи перспективи, можна стверджувати, що в Україні необхідний та можливий розвиток гастрономічного туризму. Брендинг територій - стратегія підвищення конкурентоспроможності міст, областей, регіонів, географічних зон і держав з метою завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, туристів, нових мешканців і кваліфікованих мігрантів [2, с.112].

В Україні гастрономічний туризм ще тільки зароджується, елементи дегустацій туристичні оператори при складанні маршруту турів включають в основні туристські програми, а власне гастрономічна концепція поїздки - велика рідкість. Немає на даний момент і чіткої системи гастрономічних турів, як наприклад у Франції. Можливо, що вже в найближчому майбутньому в Україні з'являться свої унікальні гастрономічні маршрути, так як всі передумови для цього є, але пріоритети будуть віддаватися «зеленому» гастротуризму, який популярний серед європейців. Гастрономічний туризм на сьогоднішній день є досить перспективним об'єктом дослідження. Вивченням цього феномена займаються як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Основою гастрономічного туризму є гастрономічний бренд, розуміння сутності і структури якого може допомогти в розробці класифікації цього виду туризму. Тим більше що цього питання на сьогоднішній день в науковій літературі приділяється порівняно мало уваги.

Література.:

- 1.Басюк Д.І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. Наукові праці НУХТ. 2019. №45. С.128-132.
2. Кулеш В.Г. Промисловий туризм як основа формування туристичного бренду індустріального регіону . Вісник ДІТБ. 2018. № 16. С.109-114.

УДК 338.48

Оксана Олексіївна Фастовець, к. пед. н, доцент,
доцент кафедри туризму
Національного університету фізичного
виховання і спорту України, м. Київ

ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ТРЕНД НА РИНКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Слід зазначити, що туризм є одним з секторів, що значно постраждав від кризи COVID-19. Внаслідок закриття кордонів між державами та обмеження пересування всередині країн у 2020 р. скоротилася кількість міжнародних поїздок та внутрішніх подорожей. Відновлення сфери туризму розпочалося завдяки активізації саме внутрішнього туризму.

В Україні державною політикою розвитку сфери туризму опікується спеціально створене Державне агентство з розвитку туризму. За даними цієї організації м. Київ, Львів, Одеса є безперечними лідерами внутрішнього туризму. Зазначимо, що і інші міста та території, докладають значних зусиль для просування своїх атракцій на ринку туризму. Серед основних трендів у розвитку туризму:

- можливості комбінування місцевостей в межах однієї країни (відвідати гірську або сільську місцевість та морське узбережжя);
- короткотермінові подорожі, які в умовах недостатньої кількості вільного часу та обмеженого бюджету туристи намагаються здійснювати короткі 2-3 денні поїздки, проте подорожують частіше, кілька разів на рік замість одного тривалого відпочинку;
- зростання чисельності ваганів та вегетаріанців, обумовили підвищення попиту на послуги ресторанів з повноцінним харчування, без продуктів тваринного походження [1]

В цьому контексті значні перспективи на внутрішньому ринку має гастротуризм, розвиток якого можливий як в сільській місцевості, так і містах, під час нетривалих поїздок.

Під гастротуризмом прийнято розуміти подорож до певного регіону, що передбачає відвідання первинних або вторинних виробників продуктів, гастрономічних фестивалів, ярмарок, фермерських ринків, кулінарних шоу та демонстрацій, дегустацію якісних страв та напоїв. Як правило під час гастромаршруту відбувається відвідання ресторанів національної кухні, знайомства з рецептурою, участь в приготуванні національних страв.

Гастрономічний туризм відноситься до спеціалізованих видів туризму та має наступні ознаки: немасовий, достатньо рідкісний вид туризму; працемісткий по створенню кінцевого продукту; капіталомісткий вид туризму; такі тури поєднують ознаки різних видів туризму; можливе використання нетрадиційних джерел фінансування

Як свідчать дослідження за допомогою гастротурів також можна залучити аудиторію покоління, що народилося після 1990 р, бо вони дуже відкриті до нового, не так консервативні та готові куштувати нові смаки та отримувати від них задоволення. Проте, щоб туристи активно обирали гастротури потрібно розвивати якісний стрітфуд, проводити більше фестивалів, присвячених гастрономії. У Львові наприклад проводять пивні фестивалі та фестивалі шоколаду.

Компанія «Тури по ресторанах Києва з Олексієм Волковим» отримала звання Culinary Tour Company of the Year in Ukraine за підсумками глобальної премії Travel & Hospitality Awards. Також в 2020 р була створена Асоціація гастрономічного туризму буде корисна всім учасникам туристичного ринку: тим, хто надає послуги, і тим, хто їх споживає [2]

В Україні за підтримки Євросоюзу вже 3 роки реалізується проект «Дорога смаку та вина». Першопрохідцями у гастрономічних маршрутах стала «Дорога вина та смаку української Бесарабії до якої увійшло більше 20

виробників продуктів Одеського регіону. Було створено більше 800 км туристичного маршруту. У 2021 р. Чернігівщина приєдналася до реалізації цього проекту. Оцінивши стан туристичної інфраструктури в області було запропоновано близько 50 позицій. Це і «Ніжинський огірок», велика кількість сироварень та виробників молочної продукції. Розвиток цього виду туризму сприяє розвитку сільських територій Чернігівщини.

Зазначимо, що гастрономічні тури були запропоновано Reikartz Travel Ukraine - спеціалізований «Винний тур Закарпаттям». Це не традиційне відвідання історичних атракцій та включення дегустацій під час відвідання підприємств, розташованих в географічній близькості від місця поселення групи. Подібні програми є традиційними на туристичному ринку Закарпаття. Це спеціально розроблений маршрут, що включає:

- тематичну вечерю у супроводі сомельє та розповідь про культуру вина, нюанси його вибору та поєднання зі стравами;
- відвідання виноробні «Тирруар» з дегустацією вина;
- анімаційну програму на тему вина та виноробства;
- майстер-клас з приготування напоїв на основі вина;
- відвідання виноробні «Чизай» з дегустацією вина та музею винороба Чиза;
- вечерю зі сліпою дегустацією українських вин.

Традиційні страви української кухні (борщ, вареники) які можливо спробувати під час обіду є досить незвичним для іноземних туристів, проте користується популярністю різні варіації котлети по-київські. В селищі Опішня Полтавської області етнологія Олена Щербань відкрила перший в Україні музей звареного борщу, де готують традиційну українську страву за 365 рецептами.

Зараз в Україні активно відновлюються старі рецепти старі рецепти із застосуванням нових інгредієнтів, сучасного хмелю, який дає побічний ефект у вигляді смаку квітів хвої або цитруса. У Києві винайшли інноваційний

кавовий напій, який називається Flat red. Це еспресо з гранатовим фрешем і соком сицилійського апельсина. В м. Києві, в туристичному районі Поділ сконцентрована велика кількість невеликих кафе та ресторанчиків, де частково збереглися традиції тієї кухні, до якої свою лепту внесли євреї, греки, молдовани, німці, які в різний час там жили. Це дуже позначилося на подільській кухні. Припустимо, перепелині яйця, копчені на сіні або шніцель із дивовижними додатками, соусами. На лівому березі можна робити окремий півний тур броварнями. Тут є кілька виробництв, які можна відвідати, спробувати [3].

Отже гастротуризм є перспективним напрямом диверсифікації пропозицій спеціалізованих регіональних тематичних турів та екскурсій, пов'язаних з ознайомленням туристів з оригінальними технологіями організації місцевого харчування, виробництва продуктів харчування та напоїв, а також і традицій їх споживання, засвоєння навичок кулінарного мистецтва, участі у фестивалях і тематичних культурних заходах. Спільна робота фахівців з еногастрономії та туризмології з розробки, експлуатації та маркетингу призведе до збільшення туристичного потоку та розвитку регіонального співробітництва, більш тісних зв'язків між народами Європи.

Література

1. Тренди в туризмі - 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vitiana.com/trendy-v-turizma-2020>.
2. Всеукраїнська асоціація гастрономічного туризму: передумови створення та перші кроки [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://posteat.ua/interviews/vseukraïnska-asociaciya-gastronomichnogo-turizmu-peredumovi-stvorenniya-ta-pershi-kroki/?fbclid=IwAR23AIYGtc4z0PZeTkHaWw9iTdvz_vO9QLPkjATMr0FZZyjSV462xGtHuc
3. Крафтове пиво та і Flat red. Чим можуть здивувати гастротури Києвом. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/kyiv/kotleta-po-kijivski-kava-i-borsukoviy-sup-chim-zdivuyut-gastroturi-po-kiyevu-nov>

УДК 616-084: 37

*Мендерецький Вадим Владиславович, д. пед. н.,
професор, професор кафедри географії та методики її
викладання, Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський
Белінська Марія Миколаївна, магістрантка кафедри
географії та методики її викладання, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Хмельницька область розташована в західній частині України. Її площа становить 20,6 тис. кв. км (3,2% території країни). Область лежить у лісостеповій зоні. На території області 165 річок, які належать до басейнів Дніпра (Горинь, Случ та ін.), Південного Бугу (Бужок, Вовк, Згар, Рів, Іква), Дністра (Збруч, Жванчик, Смотрич) [3]. На Хмельниччині є 8 пам'яток садово-паркового мистецтва – парки Антонінський, Голозубинецький, Малієвецький, Михайлівський, Новоселицький Полонського району, Новоселицький Старокостянтинівського району, Полонський, Самчиківський. В області розташований Національний природний парк «Подільські Товтри». Природною пам'яткою є Смотрицький каньйон у долині р. Смотрич [5].

Серед природних рекреаційних ресурсів Хмельниччини слід назвати сприятливі кліматичні умови, мальовничі краєвиди, значні лісові масиви, а також джерела мінеральних вод поблизу Сатанова (маломінералізовані води типу «Нафтуся»), у Полонському районі (радонові води). Сатанів, розташований у долині р. Збруч на схилах Товтр, є відомим бальнеологічним курортом. В області працюють 3 заповідники (Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», Державний історико-культурний заповідник у м. Кам'янець-Подільському, Державний історико-культурний

заповідник «Самчики») і 9 музеїв із трьома відділами. Серед них – Меджибізький регіональний історико-етнографічний музей-фортеця, меморіальний музей А. Ахматової (с. Слобідка Шелехівська). Загальна кількість пам'яток археології, історії, архітектури, містобудування і монументального мистецтва у Хмельницькій області складає 2015 одиниць. На державному обліку перебуває 387 пам'яток архітектури і містобудування [5].

Туристичний потенціал Хмельниччини, в основному, включає мальовничу природу (р. Дністер, Товтри, ліси та озера на півночі області), мінеральні води (води Нафтуса, Миргородського типу та радонові), історичну й архітектурну спадщину (м. Кам'янець-Подільський, селище Меджибіж, с. Самчики), санаторії для медичного лікування і відновлення здоров'я. Існує 269 природоохоронних зон і об'єктів: 198 пам'яток природи (4 державного значення), ботанічний сад у м. Кам'янець-Подільському, 24 парки, яким присвоєно статус пам'яток природи/паркового мистецтва (у тому числі 8 - державного значення), 7 природних заповідників, 39 заказників (із них 15 – державні) та дві пам'ятки ЮНЕСКО. До Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО занесена пам'ятка науки і техніки – Дуга Струве, а також на території національного природничого парку «Подільські Товтри» розташовується частина української частини природного об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Визначними туристичними місцями області є: Національний природний парк «Подільські Товтри», Національний історико-культурний заповідник «Кам'янець», державні історико-культурні заповідники «Товтри» і «Самчики». Також існують цікаві історичні об'єкти (у населених пунктах Сутківці, Антоніни, Губин, Ізяслав, Гриців, Зіньків, Старокостянтинів, Пилява, Жванчик, Сатанів, Іванківці тощо), ряд санаторно-курортних закладів і центрів відновлення здоров'я на базі мінеральних вод [3]. Сьогодні особливо зростає значення регіональної туристичної політики.

Хмельниччина є одним із регіонів перспективного розвитку туризму в Україні. Про це свідчать вигідні особливості її географічного розташування, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу.

Основним завданням розвитку туризму на Хмельниччині є формування туристично-рекреаційного комплексу для задоволення потреб населення у санаторно-курортному лікуванні, відпочинку і туризмі. Важливим також є формування ринку конкурентоздатних на міжнародному рівні рекреаційних послуг на основі ефективного використання наявних природних і культурно-історичних ресурсів та залучення максимальної кількості туристів на територію області, збільшення обсягів надходження коштів (у тому числі валютних) до місцевих бюджетів, збереження чистоти природного довкілля та охорона рекреаційних ресурсів області [4].

Хмельниччина має величезні ресурси для надання туристсько-екскурсійних послуг. Область характеризується невисокою концентрацією промисловості, сприятливою екологічною ситуацією і значним потенціалом рекреаційних ресурсів. Поєднання ландшафтних та історико-культурних ресурсів на її території створює необхідні передумови для активізації розвитку туризму. На стан кон'юнктури у будівництві та інфраструктурі позитивно впливає збільшення об'єктів туризму, оновлення готельного господарства, що дозволяє вирішити проблеми зайнятості у регіоні.

Протягом останніх років спостерігаються значні диспропорції у розвитку туризму на території нашої країни. Іноземні туристи найбільш активно відвідують лише такі регіони України, як м. Київ (39 %), Одеську область (19 %) і м. Львів (9%). Найменша частка іноземних туристів приїжджає у Житомирську (0,001 %), Сумську (0,05 %), Тернопільську (0,1 %) та Кіровоградську (0,1 %) області. Чіткий аналіз регіональних проблем розвитку туризму, а також урахування досвіду провідних зарубіжних країн в організації туристичної діяльності є особливо актуальним питанням для

розроблення заходів щодо покращення ситуації, яка склалася у Хмельницькій області. Важливими пріоритетами розвитку туризму в Україні та Хмельницькій області є підняття його рівня до міжнародних стандартів, формування ефективної регіональної туристичної політики, що стає особливо актуальним в умовах значного невикористаного потенціалу туристичної галузі [1].

Туристична політика є практикою впровадження науково обґрунтованої концепції розвитку туризму в країні, що має за мету таку розбудову індустрії туризму, яка б за своїми кількісними і якісними параметрами дозволяла задовольняти потреби внутрішнього ринку і виступати з власним конкурентоспроможним турпродуктом на міжнародному ринку. Питома вага туристів та екскурсантів, обслугованих туроператорами та турагентами Хмельницької обл., які є юридичними особами, становила в останні роки близько 1 % аналогічного показника в Україні. Відповідна питома вага щодо фізичних осіб-підприємців була помітно більшою – 7,4 %, що є наслідком зростання загальної кількості й активності даної категорії господарюючих суб'єктів у галузі туризму області [1].

Подільський край має значний потенціал у сфері відпочинкового та історичного туризму. Зокрема, місто Кам'янець-Подільський забезпечує можливість досягнення цієї стратегічної мети й розвитку туризму в області в цілому. Очевидно, варто поєднати потенціал цієї пам'ятки історії, яку щороку відвідують понад 220 тис. туристів (у тому числі понад 12 тис. іноземців), із потенціалом інших місцевостей регіону. Для цього необхідно поліпшити зовнішній вигляд інших міст та їхніх пам'яток культури й архітектури, зокрема на північному сході регіону (Летичів, Меджибіж, Хмельницький та Дунаївці).

Для цільових груп туристів, для задоволення їх потреб та очікувань необхідно розвивати туризм за двома напрямками. Перший із них передбачає

використання відпочинкового туризму на базі природного потенціалу регіону [4]. Другим напрямом збільшення доходів від туризму є сільський туризм. Традиційна гостинність населення регіону, особливо у сільській місцевості, забезпечує можливість поєднання розміщення туристів із вивченням сільських звичаїв і традицій безпосередньо в селах, де споживання здорової їжі, перебування на свіжому повітрі будуть привабливими для всіх туристів. Звичайно, стратегія не має на меті обмеження відвідань туристами Кам'янця-Подільського – мова йде про ознайомлення туристів з іншими об'єктами Хмельниччини, із використанням позитивного бренду Кам'янця-Подільського. Усі три потенційні напрями розвитку туризму (історичний туризм у Кам'янці-Подільському, відпочинковий туризм, а також сільський туризм) можуть бути поєднані у межах традицій регіону [4].

На основі порівняльного аналізу можна визначити такі першочергові види діяльності: формування бренду та позитивного іміджу області, туристична промоція Хмельниччини, розвиток зеленого туризму, розбудова туристичної інфраструктури, збереження екології, відновлення історичних пам'яток.

На нашу думку, для підвищення ефективності туристичної політики на Хмельниччині необхідно поширити певні маркетингові заходи:

- проведення маркетингового дослідження туристичного ринку Хмельниччини з метою оцінки її рекреаційно-туристичного потенціалу і визначення найпривабливіших для вітчизняних та іноземних туристів туристично-рекреаційних пропозицій; створення або відновлення технічних, інформаційних і сервісних умов для реалізації визначених туристично-рекреаційних пропозицій на рівні міжнародних стандартів;
- розробка нових туристичних маршрутів міжнародного значення територією Хмельниччини з урахуванням потреб та інтересів гостей і потенціалу туристичних ресурсів області з представленням нових турів на міжнародних туристичних виставках і поданням комерційних пропозицій

провідним туроператорам України, Європи і світу;

- створення регіональної інформаційної інфраструктури туристичного бізнесу для надання можливостей щодо пошуку інформації, бронювання та резервування туристичних послуг, розвиток туристичного бізнесу у регіоні; створення, підтримка та постійне поновлення веб-сайту з туристичними пропозиціями Хмельниччини;

- створення електронних інформаційних довідників з переліком існуючих туристичних фірм у регіоні, туристичних маршрутів; проектування і проведення регулярних рекламних кампаній у ЗМІ для поширення інформації та популяризації найпривабливіших туристично-рекреаційних пропозицій та маршрутів регіону із застосуванням національних і місцевих каналів телебачення, а також каналів, де розміщується реклама країн та найцікавіших туристичних маршрутів: Travel Channel, CNN, Eurosport та ін.;

- заохочення туристичних фірм та курортно-оздоровчих закладів області до розробки тематичних стендів, участі у національних і міжнародних туристичних виставках; проведення регіональних ярмарок, конференцій, семінарів, презентацій, присвячених проблемам розвитку туристичного бізнесу; розробка різноманітних інформаційно-реklamних матеріалів про туристичні маршрути та поширення їх на вітчизняному і міжнародному туристичному ринку: через провідні туристичні фірми та туристичні представництва України за кордоном при консульствах у різних країнах Європи і світу [5].

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Драпушко Р.Г. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку / Р. Драпушко. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. – 152 с.
3. Туристичні ресурси і розробка туру Хмельницькою областю [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://tourismbook.com/books/book-42/chapter-1448/>
4. Любинська І.Б. Оцінка кліматичних ресурсів Хмельницької області

для організації рекреаційної діяльності // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія. – 2010. – Вип. 2 (28). – С. 256-260.

5. Офіційний веб-сайт Хмельницької обласної державної адміністрації [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: [http:// adm.km.ua](http://adm.km.ua)

УДК 338.48:658.589(4777.54)

*Тетяна Григорівна Ткаченко, к. геогр. н., доцент
Харківський національний аграрний
університет ім. В.В. Докучаєва, м. Харків
Ганна Андріївна Жукова, здобувачка
Харківський національний аграрний
університет ім. В.В. Докучаєва, м. Харків*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Наведено результати досліджень інноваційних видів туризму Харківського регіону

Ключові слова: *інновації, туризм, туристичний ринок, туристичні потоки, динаміка туристичних потоків, інноваційні види туризму*

Сучасний туризм розвивається швидкими темпами. У відповідності до прогнозів Всесвітньої туристичної організації [1] туристичні подорожі та туризм забезпечать понад 11% міжнародних інвестицій, а це принесе надходжень понад 300 млрд. дол. США. Світова туристична індустрія характеризується зростаючим рівнем конкурентної боротьби за туристичні ринки. Головні туристичні напрямки в цілому показують світові тенденції розвитку туризму. Так збільшуються поступово кількість туристів у Франції (84,7 млн осіб), США (69,8 млн осіб), Іспанія (60,7 млн осіб). Популярними напрямками залишаються Іспанія, КНР, Італія, Туреччина.

Стратегічною метою розвитку туристичної галузі є створення конкурентоспроможного на внутрішньому та світових ринках національного туристичного продукту. Він повинен максимально задовольнити туристичні

потреби населення країни. Туристичній галузі України характерні певні особливості.

1. В першу чергу відчувається недостатній розвиток об'єктів туристичної інфраструктури, що повинна відповідати світовим стандартам. Дослідники вважають, що розвиток туризму в Україні обумовлений розвитком туристичної інфраструктури в мережі міжнародних транспортних коридорів (МТК). Експерти вважають, що Україна має найвищий у Європі коефіцієнт транзитності.

2. Відсутність ефективної реклами щодо просування туристичного продукту на світовий ринок.

3. Технічне забезпечення туристичних послуг знаходиться на незадовільному місці. Відсутність електронних довідників готельного бізнесу, транспортних маршрутів, адрес туристичних фірм і підприємств, вартістю послуг, бронюванням місць в готелі тощо.

4. Кваліфікація працівників, що працюють у туристичній індустрії недостатня, рівень обслуговування низький. Кожне 11-те робоче місце в світі припадає на сферу туристичної індустрії.

5. Відставання нормативно-правової бази. Необхідно вивчати досвід країн Австрії, Іспанії, Туреччини, Угорщини, Чехії, Німеччина та ін., у яких розвинений туризм.

Вивчаючи стан туристичної галузі в Україні шляхом прибуття туристичних потоків, подорожувальники яких відвідали Україну, можна сказати, що до 2013 року спостерігається незначний їх ріст (24,7 млн осіб). У 2014 р. кількість іноземців, що відвідали Україну падає майже у 2 рази (до 12,7 млн. осіб). Останній час спостерігається поступове відновлення відвідувань України (до 14,2 млн осіб). Можна говорити про позитивний ріст туристичних потоків, починаючи з 2000 до 2008 року. Число туристичних відвідувань збільшився у чотири рази. Так у 2000 р. кількість прибуттів з 6,4

млн осіб до 25,4 млн осіб. У період з 2008 до 2009 р. зменшення туристичних потоків до 20,8 млн осіб, що пояснюється світовою фінансовою кризою.

Збільшення міжнародних прибуттів в Україні відчувалося до 2013 р. – 24,7 млн осіб і з початком військових дій на сході України зменшив кількість прибуттів у 2014 р. до 12,7 млн. осіб. Падіння кількості міжнародних прибуттів до України в 2019 р. склав 13,6 млн осіб., що пояснюється обставинами, пов'язаними з пандемією COVID -19. З метою впровадження сучасних перспективних напрямів розвитку туризму на регіональному ринку, для створення конкурентоспроможного туристичного продукту, аналізувались умови щодо розвитку в Харківському регіоні інноваційних видів туризму. Результати узагальнення складових туристичного потенціалу свідчать про можливості та передумови створення як інноваційних видів туризму, так і подальший розвиток традиційних.

Розглядався туристично-рекреаційний потенціал області. Це вигідне геополітичне розташування, різнобарвні краєвиди, ландшафтні особливості місцевості, береги річок, озер і водосховищ, унікальна флора та фауна сприятливі, комфортні кліматичні умови (температурний режим, режим вологості повітря і опадів, циркуляція повітряних мас), розвинута мережа транспортного сполучення тощо. Крім того увагу привертали унікальні архітектурні, історичні пам'ятки та об'єкти, що мають цінність і є об'єктами наукового, освітнього, промислового релігійного призначення. До історико-культурних ресурсів Харківського регіону можуть бути віднесені історико-культурні заповідники, пам'ятки історії та монументального мистецтва, пам'ятки архітектури і містобудування, пам'ятки археології, музейно-колекційні ресурси. Харківський регіон має великий потенціал щодо розвитку інноваційних видів туризму, а саме оздоровчо-пізнавального, ділового, спортивного, аматорського (мисливського, рибальського, зеленого, екологічного, релігійного, клубного та ін.

На підставі даних Державної служби статистики України [2], простежується поступове зростання туристичних потоків у Харківській області в період з 2000р. по 2010 рр., . зменшення їх з 2012 по 2016 рр. Так розвиток культурно-пізнавального туризму (табл. 2) на території Харківського регіону може бути направлений на створення дестинацій історико-культурного призначення, тематичних парків, таких як «Донецьке городище», «Харківська фортеця», «Слобожанське село» тощо. Можливий розвиток лікувально-оздоровчого туризму, в частині соціального та інклюзивного туризму. Харківський олігарх О. Ярославський вкладе близько 1 млрд. дол. США на створення інноваційно-промислового парку «Еконополі-ХТЗ». Це буде багатогалузевий парк з індустріальним, логістичним, комерційним, освітнім, агротехнологічним і науковими кластерами

За оцінками експертів діловий туризм може стати основним туристичним сектором мегаполіса. Розвитку медичного туризму сприяє розвинута інфраструктура лікувальних, оздоровчих закладів, високо кваліфікований персонал. Закордонні туристичні агенції пропонують вже зараз туристичні тури, що направлені на реабілітацію дітей , хворих на церебральний параліч за допомогою лікувальних вправ з дельфінами у Харківському дельфінарії «Немо» та лікувальних методів за допомогою коней на базі зоопарку Харківської державної зооветеринарної академії.

Військовий туризм (як відтворення пригодницького) може також розвиватись завдяки літовищам, що розташовані в Чугуївському, Куп'янському районах та наявності танкодрому в Чугуївському районі. Індустріальний туризм у Харкові має всі привілеї до його розвитку, оскільки Харківщина довгий час була індустріальною столицею України. Додатковим стимулом розвитку індустріального туризму в Харкові є завод «Турбоатом».

Гастрономічний (кулінарний) туризм може бути представлений розмаїттям слобожанської кухні. «Смачний Харків» - це нове концептуальне

експрес-турне, яке дозволить відчувати колорит Харкова «на смак» і дізнатися про наші смакові перепони. Екскурсійна програма включає розповідь про історію харківських ярмарок (Успенської, Покровської, Троїцької, Різдвяної), цікаві історії з життя Кінного, Центрального, Рибного ринків, деякі факти з життя купців I і II гільдії, їх смаки й улюблені ресторани. Кондитерська Жоржа Бормана серед ласунів міста вже більше 200 років. Страви готуються у ресторанах міста та області, розробляються меню для проведення тижнів слобожанської кухні для учасників бізнес-семінарів, науково-практичних конференцій, економічних форумів тощо. Має сенс запровадити пивні тури з відвідуванням пивних заводів, чайних церемоній з відвідуванням чайної фабрики «Ахмат».

Дайвінг туризм віднесений до пригодницького (екстремального), а наявність Старосалтівського та Червонооскільського водосховищ дасть можливість розвивати інноваційні види туризму: парашутизм, дельтапланеризм. Екстремальні види туризму набувають розвитку з урахуванням можливостей використання територій Ізюмського, Куп'янського, Шевченківського району.

Спортивний (спортивно-оздоровчий) туризм має всі можливості для розвитку. В Харківській області презентовані велосипедні маршрути, туристичні кемпінги. Велосипедний туризм містить в собі як елементи велосипедної гонки на час, так і елементи тривалого багатоденного автомобільного ралі – курсування по заданому шляху із застосуванням навігаційних приладів (GPS – приладу, компаса, карт) з використанням навичок орієнтування. Велотуризм приваблює не тільки враженням від швидкості, свободи, цікавими маршрутами, екскурсіями, можливістю відпочити на природі, в екзотичних умовах [3,4].

Фестивальний, етнічний, фольклорний туризм широко розвивається в Харківському регіоні. Проведені етнічні ярмарки та фестивалі типу «Печенізьке поле» (Печенізький район), «Весілля у Малинівці» (Чугуївський

район), «Олексіївська фортеця» (Первомайський район), «Ніч на Івана Купала» (Золочевський район), «Масляна» (Коробові Хутори) тощо.

Запроваджуючи вище перелічені інноваційні види туризму, підтримуючи традиційні види туризму, можна перетворити Харківську область на центр ринкової інфраструктури та ділових послуг. Отже інноваційні процеси в туризмі сприятимуть зміні існуючих видів туристичних подорожей, розширюють види туристичних послуг. Напрями інноваційної діяльності туристичних підприємств будуть направлені на розробку інноваційних видів туризму, використання нових інформаційних технологій, зміни традиційних видів туризму, запровадження нових методів роботи в сфері туризму, застосування підходів у маркетинговій політиці та менеджменті, запровадження нових видів дозвілля на туристичному ринку.

Список використаних джерел

1. Сайт Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) Режим доступу: // www.unwto.org.
2. Державна служба статистики України. URL. <https://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Ткаченко Т. Туристичне краєзнавство / Т.Г. Ткаченко. – Харків: ХНАУ, 2020. – 72 с.
4. Ткаченко Т. Географія туризму навч. посіб. /Т. Ткаченко. // Харків: ХНАУ, 2020. – 224 с.

Валерій Валерійович Піткевич
*к. і. н., завідувач кафедри географії і методики викладання
географії, Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків*

ТУРИСТИЧНІ ПОХОДИ НА БАЙДАРКАХ ПО РІЧЦІ СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ.

У статті висвітлюється стан та розвиток водного пригодницького туризму в Харківській області на прикладі р. Сіверський Донець. Визначаються туристсько-рекреаційні ресурси та інфраструктура

необхідні для розвитку зазначеного виду туризму в регіоні. Аналізуються водні туристичні маршрути та кінцевий продукт, що надається туристичними кампаніями. Визначається туристичне навантаження та його вплив на природу в долині р. Сіверський Донець. Окреслюються проблеми екологічного характеру які потребують вирішення.

Ключові слова: туризм, водний туризм, пригодницький туризм, туристичний продукт, туристичні послуги, тур, маршрут, відпочинок, рекреація, туристсько-рекреаційні ресурси, інфраструктура, байдарки, туристичне навантаження, екологія, забруднення навколишнього середовища, Харківська обл., р. Сіверський Донець.

Pitkevych V. V. TOURIST HIKES ON THE SEVERSKY DONETS RIVER IN THE KHARKIV REGION: CONDITION, PROBLEMS, PROSPECTS.

The article covers the state and development of water adventure tourism in the Kharkiv region on the example of the Seversky Donets River. The tourist and recreational resources and infrastructure necessary for the development of this type of tourism in the region are determined. Water tourist routes and the final product provided by tourist campaigns are analyzed. The tourist load and its impact on nature in the valley of the Seversky Donets River is determined. The problems of ecological character which need to be solved are outlined.

Key words: *tourism, water tourism, adventure tourism, tourist product, tourist services, tour, route, rest, recreation, tourist and recreational resources, infrastructure, kayaks, tourist load, environmental pollution, Kharkiv region, Seversky Donets river.*

Туризм є одним з провідних напрямів світового господарства. На сьогоднішній день сформувались світові центри туризму, що приваблюють десятки мільйонів туристів щорічно. Все більше громадян України можуть дозволити собі тури відпочинку в таких визнаних туристичних країнах як: Туреччина, Єгипет, Кіпр, Чорногорія та інші. Але при цьому активно розвивається і внутрішній туризм. Останні роки все більше бажаючих відпочити в межах України. В теплу пору року популярністю користується активний відпочинок на воді, переважно представлений водними походами на байдарках по річках та водоймам.

Популярність водного пригодницького туризму в Харківській області підтверджується великою кількістю туристичних кампаній, що надають послуги в цьому напрямку. Як свідчать самі туристичні кампанії, в літку

бажаючих відпочити на байдарках дуже багато, тому місця потрібно бронювати за місяць або навіть за два. А враховуючи заходи пов'язані зі світовою пандемією, міжнародний туризм має певні обмеження, тому значна частина туристів шукає альтернативу для відпочинку в середині країни.

Враховуючи вищезазначене, виникає потреба в дослідженні розвитку водного пригодницького туризму в Харківській області. Визначенні водних ресурсів та інфраструктури для надання туристичних послуг. Окресленні проблем, що виникають під час організації і проведення водних походів та пропозицій щодо їх вирішення.

Попередні дослідження та джерельна база проблематики. Сучасними дослідниками надається значна увага розвитку туризму та туристично-рекреаційного потенціалу водних об'єктів України. Розглядаються сучасні проблеми та перспективи розвитку водного пригодницького туризму, зокрема сплаву на байдарках. Зазначається про необхідність розвитку туристичної інфраструктури по маршрутам сплаву. Менше уваги приділяється дослідженням питань пов'язаних з туристичним навантаженням водних об'єктів та екологічним проблемам пов'язаних з цим. В нашому дослідженні нами були використанні праці Бейдика О.О. [2], Сторожевої В. О. [4], Адаменко М.І., Кисельової Ю.О., Шиян Д.В., Дармофала Е.А. [1], Пересадько В.А., Сінна О.І., Яковчука О.В. [3].

Для збору статистичної інформації та даних стосовно організації і проведення туристичних сплавів на байдарках по Сіверському Дінцю, були використані офіційні сайти найбільш популярних туристичних кампаній, що надають відповідні послуги.

Мета статті – дослідити розвиток пригодницького туризму на байдарках по річці Сіверський Донець в Харківській області та визначити туристичне навантаження і його вплив на навколишнє середовище, а також окреслити проблеми, що виникають в наслідок цього.

Виклад основного матеріалу. У басейні річки Сіверський Донець сконцентровано багато туристичних ресурсів, більшість з яких зорієнтовані на три сегменти сучасного ринку туристичних послуг: екотуризм, пасивна рекреація та відпочинок, спортивний чи пригодницький туризм. Але особливу популярність має водний туризм, зокрема сплав на байдарках. Серед наявних в Харківській області річок, найбільшою за розмірами та популярною в туристичній сфері є річка Сіверський Донець. У зв'язку з цим переважна більшість туристичних походів на байдарках здійснюється саме по ній [3].

Сіверський Донець бере початок на Середньоруській височині, біля села Подольха в Прохоровському районі Белгородської області Росії, висота джерела близько 200 м над рівнем моря. У басейні Сіверського Дінця понад 3000 річок, з яких 425 мають довжину більш 10 км, і 11 річок більш 100 км, понад тисяча з них безпосередньо впадає в Сіверський Донець. Живлення Сіверського Дінця переважно снігове, тому витрата води протягом року нерівномірна. Весняна повінь займає близько 2 місяців з лютого по квітень, в цей період вода піднімається на 3-8 м. Ширина русла в основному коливається від 30 до 70 м, інколи досягаючи 100—200 м, а в зоні водосховищ — 4 км. Дно русла переважно піщане, нерівне, зі змінною глибини від 0,3 м на перекатах до 10 м на плесах. Річка взимку замерзає з поверхневою товщиною льоду від 20 до 50 см. Період замерзання зазвичай становить два-три місяці з середини грудня по кінець березня. Протікає територією України (Харківська, Донецька, Луганська області) та Росії (Белгородська, Ростовська області). Впадає в річку Дон [5].

Сіверський Донець є не лише найбільшою водною артерією Харківської області та лівобережжя, а й однією з наймальовничіших річок усієї України, що дозволяє мати значний рекреаційно-туристичний потенціал. Уздовж його берегів прокладено велика кількість різноманітних туристичних маршрутів, що мають популярність серед туристів та місцевих

мешканців. Також треба звернути увагу на те, що річка протікає поблизу Харкова – другого міста України за чисельністю населення. Тому в межах Харківської обл. Сіверський Донець має багатотисячну аудиторію туристів, що виїзжають на відпочинок до його берегів.

Сплав на байдарках передбачає здійснення активних водних подорожей (походів) по руслу Сіверського Дінця мінімальної категорії складності. Основні маршрути сплавів – ділянки річки Сіверський Донець: Печеніги – Чугуїв; с. Мохнач – с. Коропові хутори (Зміївський район); с. Андріївка – с. Байрак (Балаклійський р-он); Ізюм – Святогірськ [1; 3].

Поділ річки на вище зазначені маршрути, пояснюється тривалістю байдарочних походів, логістикою, підвезенням туристів та байдарок і необхідного знаряддя для здійснення сплаву, а також особливістю будови русла та долини Сіверського Дінця. Більшість турів триває від однієї до трьох діб. За цей час туристи можуть здолати дистанцію в межах зазначених ділянок ареалу річки. Важливе значення має стан доріг та інфраструктури звідки відбувається старт подорожі, ночівля та завершення мандрівки. Тому не до всіх ділянок русла Дінця можна під'їхати на автобусах з туристами та автомобілях супроводу.

Оскільки найчастіше тури налічують 20-30 і більше осіб, виникає питання їх розміщення під час стоянок та ночівлі. Для цього потрібні пологі піщані пляжі. На зазначених ділянках є такі пляжі, але у обмеженій кількості. Тому як правило, під час ночівлі чи стоянки, на невеликій береговій ділянці річки концентрується декілька туристичних груп різних туристичних компаній. Кількість осіб що одночасно знаходяться в одному місці може досягати сотні осіб. Туристичне навантаження на навколишнє середовище в таких місцях дуже велике [6; 7; 8; 9; 10].

За нашими безпосередніми спостереженнями у 2019 та 2020 роках, в теплу пору року кількість туристів, що сплаваються на байдарках по Сіверському Дінцю стає все більше. Це призводить до того, що на таких

популярних байдарочних маршрутах як «Мохнач-Коропові хутори» та «Андріївка-Байрак» виникають проблеми з розміщенням туристів вже на старті подорожі. З вузької пляжної зони одночасно відправляються десятки байдарок. Це створює затримки та затори. Такі ж проблеми виникають під час стоянок, ночівлі та завершенні сплаву. Туристичним кампаніям та їх клієнтам стає тісно на річці та її долині. Окрім цього, переважна кількість пляжів та стоянок знаходяться поблизу населених пунктів, де також відпочивають місцеві жителі. Тому в час пік, розміщення всіх відпочиваючих в рекреаційних зонах берегів Сіверського Дінця стає проблематичним. Це створює незручності, як для організаторів подорожей, так і для відпочиваючих.

Але незважаючи на таку ситуацію, кількість бажаючих сплавитись на байдарках, особливо в літку, лише збільшується. В цьому є одна з проблем даного виду туризму в Харківському регіоні. Організатори подорожей та туристичні кампанії намагаються розробити нові маршрути по Сіверському Дінцю, але при цьому не вкладають кошти у розвиток інфраструктури та доріг. Існуючі маршрути сплаву на байдарках по Дінцю є стихійними і не обладнанні необхідними засобами для зручної та безпечної мандрівки туристів. Якщо в найближчі роки попит на байдарочні тури буде збільшуватись, то і навантаження на природне середовище також збільшуватиметься. А без створення належних умов, така ситуація призведе до низки екологічних проблем.

Екологічний стан річки Сіверський Донець в Харківській обл. має проблеми які потрібно вирішувати вже сьогодні. При збільшенні туристичного навантаження і без створення належної інфраструктури та умов організації байдарочних турів – ситуації буде погіршуватись. За нашими останніми спостереженнями зробленими у червні та липні 2020 р. на ділянках сплаву «Мохнач-Коропові хутори» та «Андріївка-Байрак» можна окреслити низку проблем екологічного характеру. Перш за все – це

забруднення навколишнього середовища, що пов'язане з життєдіяльністю туристів. На місцях стоянок туристичних груп залишається сміття. Спеціальних місць для його утилізації немає, а якщо і є смітники, то їх не вистачає. Організатори турів збирають сміття після туристів і вивозять його, але певна частина продуктів життєдіяльності відпочиваючих залишається. Це призводить до забруднення берегів Сіверського Дінця побутовими відходами. Окрім цього, туристи дуже часто не бережливо ставляться до природи: ламають гілки дерев, розводять відкритий вогонь на землі, зривають рослини занесені до «Червоної книги» тощо.

Окремо треба сказати про послуги, що надаються туристичними компаніями та умови в яких перебувають туристи. Зазвичай до туру входить комплексний пакет послуг. В цьому пакеті передбачено надання: байдарок та необхідного спорядження для сплаву, палаток, карематів, спальних мішків, також передбачено комплексне централізоване харчування туристів протягом походу. Організатори запевняють, що туристичні групи супроводжують досвідчені інструктори, які в разі потреби чи небезпеки зможуть допомогти туристам. Окрім цього, всім туристам надаються рятувні жилети та проводиться інструктаж з правил поведінки на воді та техніки безпеки [6; 7; 8; 9; 10].

Такий спектр послуг приваблює людей, але під час відпочинку, в місцях стоянок туристичних груп відсутня належна інфраструктура для розміщення, харчування та відпочинку туристів. Відсутні стаціонарні вбиральні та спеціальні смітники. А це негативно впливає і на комфорт туристів, і на їх безпеку, і на стан довкілля. Тому в цьому питанні не зайвим була б співпраця туристичних компаній з місцевими органами влади для створення необхідних умов. Це б суттєво збільшило якість туристичних послуг і зменшило забруднення навколишнього середовища, сприяло комфортному та безпечному відпочинку туристів, підняло рівень даного виду туризму на новий якісний рівень.

Висновки. Роблячи висновок, вважаємо за необхідне сказати, що розвиток водного пригодницького туризму в Харківській області тісно пов'язаний з туристично-рекреаційними можливостями річки Сіверський Донець. В умовах зростаючого попиту на даний вид туризму та його комерціалізацію, необхідно зробити все можливе, для того, щоб головна водна артерія Харківщини та східної України зберігала свою природну автентичність. Для вирішення зазначених проблем, пропонуємо налагодити співпрацю місцевих органів влади та влади області з туристичними кампаніями, що надають туристичні послуги пов'язані зі сплавом на байдарках. Співпраця повинна бути націлена на створення належних умов для туристів, збереження природи та розвитку цього виду туризму в Харківській області. При прийнятті компромісного рішення між владою та бізнесом, водний туризм в Харківській області зможе вийти на новий якісний рівень.

Література та джерела.

1. Адаменко М.І., Кисельов Ю.О., Шиян Д.В., Дармофал Е.А. Сучасні проблеми та особливості розвитку водного екотуризму в Лівобережній Україні // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. Вип.34, 2020. С. 19-30
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. — К.: ВПЦ "Київ, унт", 2001. 395с.
3. Пересадько В.А., Сінна О.І., Яковчук О.В. Рекреаційно-туристичний потенціал басейну річки Сіверський Донець [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://conf.htei.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Peresadko-Yakovchuk.pdf>
4. Сторожева В. О. Порівняльний аналіз туристичного потенціалу Сіверського Дінця з іншими річками України // Молодіжний вісник ХТЕІ КНТЕУ: Збірка наукових праць магістрів: Харків / Мін-во освіти і науки України, Харків. торг.-екон. інститут КНТЕУ – Харків : РВВ ХТЕІ КНТЕУ, 2019. — 722с. — С. 550-555. — Режим доступу: <http://htei.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/molodozhniy-visnik-poslversiya-131219.pdf>.
5. Сіверсько-Донецьке басейнове управління водних ресурсів [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. — Режим доступу: <https://www.sdbuvr.gov.ua>.

6. Байдарочные походы по рекам Северский Донец, Ворскла и другим рекам Украины. [Електроний ресурс] / Сайт туристичної компанії «Extreme-stock». - Режим доступу: <https://extreme-stock.com/content/49-bajdarochnye-tury->
7. Сайт туристичної компанії «Baidarki» [Електроний ресурс] - Режим доступу: <http://baidarki.com.ua>
8. Сайт туристичної компанії «Хурматур» [Електроний ресурс] - Режим доступу: <http://hurmatour.com>
9. Сайт туристичної компанії «Tour Camp» [Електроний ресурс] - Режим доступу: <http://www.tourcamp.com.ua/pokhody-na-bajdarkakh.html>
10. Сайт туристичної компанії «Active club» [Електроний ресурс] - Режим доступу: <http://www.activeclub.com.ua/modules.php?name=Pages&pa=showpage&pid=8850>

УДК 379.85

*Поручинська Ірина Володимирівна, к.геогр.н., доцент
доцент кафедри економічної та соціальної географії*

*Поручинський Володимир Іванович, к.геогр.н., доцент
доцент кафедри економічної та соціальної географії*

*Слащук Андрій Миколайович, к.геогр.н., доцент
доцент кафедри економічної та соціальної географії
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОРТИВНО-ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ

За оцінками Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) – одним із перспективним напрямів туризму є подієвий туризм, до якого можна віднести фестивалі, карнавали, паради, святкування, освітні заходи, спортивні змагання, концерти, виставки, презентації, ярмарки тощо. Розвиток подієвого туризму підтримується владою та підприємцями, так як крім прибутків дає ще й потужну рекламу місту та цілій країні. На сьогоднішній день цей вид туризму стає організованим та масовим явищем у світі, без якого вже неможливо уявити сучасне життя. Унікальні тури, які поєднують традиційний відпочинок та участь у найбільш видовищних заходах, поступово завойовують все більшу популярність [6].

Подієвий туризм сьогодні поширився і у сферу спорту, часто в такі тури входять це заняття спортом і відвідування фітнес-клубів в поєднанні з традиційним відпочинком. До спортивного туризму відносять поїздки з метою активної участі в спортивних заходах (туристи є учасниками), а також поїздки, які носять пасивний характер участі в спортивних змаганнях (туристи є глядачами).

Щороку в різних частинах планети відбуваються різноманітні спортивні змагання, турніри, матчі на які прагнуть потрапити фанати та уболівальники, незважаючи при цьому ні на відстань, ні на кошти. Особливо помітно туристські потоки зростають в олімпійські роки, а також у період проведення чемпіонатів світу з футболу і хокею [8].

Популярність видів спорту визначається багатьма чинниками, починаючи від кількості професійних спортсменів та уболівальників, і закінчуючи його доступності для різних верств населення, актуальності протягом року, кількості спортивних ліг тощо [1; 10].

Як правило, найбільша кількість уболівальників приїжджає з тих країн, спортсмени яких мають реальний шанс на перемогу в будь-якому виді змагань. Період перебування туристів у країні переважно збігається з термінами проведення змагань.

Найбільш популярними спортивними подіями є літні та зимові Олімпійські ігри, чемпіонати світу та регіональні чемпіонати з різних видів спорту, перегони, ралі, регати, різноманітні спортивні фестивалі [7].

Починаючи з 1896 р. літні Олімпійські ігри проводились 28 разів. Країнами, що приймали ігри були США (чотири рази), Велика Британія (тричі), Австралія (тричі), Греція (двічі), Франція (двічі), Німеччина (двічі), Швеція, Бельгія, Нідерланди, Фінляндія, Італія, Японія, Мексика, Канада, СРСР, Республіка Корея, Іспанія, КНР, Бразилія. Чотири рази літні Олімпійські ігри були скасовані – у 1916 р (у зв'язку з початком Першої світової війни), 1940 р. та 1944 р (у зв'язку із

початком та тривалістю Другої світової війни), 2020 р. (у зв'язку із пандемією COVID 19) [4].

Перші зимові Олімпійські ігри відбулись у 1924 році у місті Шамоні (Французька Республіка). З того часу вони проводились ще 21 раз – по чотири рази у США та Канаді, по два рази у Швейцарії, Норвегії, Італії Німеччині (у 1936 р. Третій Рейх), Японії, Австрії та Франції, по одному разу у Югославії, Росії та Південній Кореї. Двічі Зимові Олімпійські ігри були відмінені, у зв'язку із Другою світовою війною – у 1940 та 1944 рр [4].

Більшість міст, які приймали літні Олімпійські ігри, розташовані на берегах великих водоймищ або у безпосередній близькості від них. Це є необхідною умовою для проведення змагань водних видів спорту.

Ще більш жорсткі вимоги висувають до географічних умов міст зимових Олімпійських ігор. Зимові види спорту вимагають особливого типу рельєфу місцевості, наприклад, для проведення змагань зі стрибків із трампліна потрібні досить високі вершини з гарним сніжним покриттям; хокей, біг на ковзанах та фігурне катання вимагають рівних майданчиків, а лижні перегони – горбкуватого ландшафту.

Відповідність переліченим вимогам є гарантією, що до столиці Ігор приїде багато міжнародних туристів. Наприклад, у 2012 р. Олімпійські ігри в Лондоні відвідало 1,0 млн туристів, в зимові Олімпійські ігри в Сочі – 1,3 млн [4].

Чемпіонат світу з футболу – міжнародний турнір чоловічих футбольних збірних, який проводиться з 1930 року, коли в Уругваї відбувся перший футбольний мундіаль. Турнір проводиться раз на чотири роки, проте у 1942 та 1946 роках чемпіонат не проводився через Другу світову війну.

Фінальна частина чемпіонату світу проводиться у декількох містах країни-господаря (або країн-господарів) і триває близько місяця. Кубок світу

з футболу має найбільшу у світі аудиторію з-поміж усіх спортивних змагань. Десять разів турнір проводився у Європі, п'ять разів – у Південній Америці, три рази – у Північній Америці і по одному разу у Африці та Азії. Найбільша кількість глядачів на турнірі становила понад 3,5 млн і була зафіксована у 1994 році у США.

Популярними подіями у футболі є Ліга Чемпіонів УЄФА (UEFA Champions League) – щорічний футбольний турнір, що проводиться поміж європейськими клубами, які найбільш успішно виступили в національних чемпіонатах попереднього сезону, а також Ліга Європи. Також можна назвати Лігу чемпіонів АФК та Кубок Азії з футболу, Кубок Америки з футболу, Кубок Лібертадорес, Кубок африканських націй, Турнір трьох націй. Щорічно, такі чемпіонати відвідує велика кількість туристів, зокрема лише фінали відвідує понад 70 тис. осіб [11].

Головну роль футбольної спортивно-подієвої інфраструктури виконує стадіон. Чим арена більша і сучасніша, тим більш привабливою для фанатів та туристів вона є. Найкращими у світі вважаються стадіони Європи, саме тому сюди приїжджає найбільше вболівальників. Серед них можна виділити «Уемблі» (Лондон, Англія), «Камп Ноу» (Барселона, Іспанія), «Стад де франс» (Париж, Франція), «Сигнал Ідуна Парк» (Дортмунд, Німеччина), «Сан Сіро» (Мілан, Італія), «Альянц Арена» (Мюнхен, Німеччина), «Олд Траффорд» (Манчестер, Англія), «Енфілд» (Ліверпуль, Англія), «Сантьяго Бернабеу» (Мадрид, Іспанія), кожен з яких вміщує понад 70 тис. глядачів. В інших частинах світу також є великі футбольні стадіони, серед яких виділимо Пекінський національний стадіон (Пекін, КНР), стадіон «Чи Джонг» (Шанхай, КНР), «Сангам Стейдіум» (Сеул, Південна Корея), футбольна арена «Роуз Боул» (Пасадена, США), «Ацтека» (Мехіко, Мексика), «Маракана» (Ріо-де-Жанейро, Бразилія), «ФНБ-Стадіон» (Йоханесбург, ПАР) [3].

Кубок світу з регбі – найпрестижніше змагання в світовому регбі. Розігрується щочотири роки під егідою ІРБ. За кількість телеглядачів турнір поступається лише літнім Олімпійським іграм і чемпіонату світу з футболу.

Волейбол займає вагоме місце у світовому спортивному рейтингу. Існує велика кількість різновидів гри, особливий інтерес викликають такі різновиди, як пляжний і парковий волейбол. Найрозвиненішим волейбол, як вид спорту, є в таких країнах, як Бразилія, Італія, Китай, Росія, США, Японія, Польща [3].

Турніри Великого шлему або гранд-слем-турніри (Grand Slam tournaments) – чотири найбільші щорічні турніри у сучасному тенісі, які проводяться в Австралії (Australian Open), Великобританії (Вімблдон), Франції (Роллан Гаррос) та Сполучених Штатах Америки (US Open).

Досить популярними змаганнями є автоперегони, серед яких варто виділити Формулу-1, змагання якої відбуваються в Іспанії, Англії, Монако, Німеччині, Угорщині, Італії, Бельгії, Франції, Сан-Маріно, Австрії, Малайзії, Китаї, Бахреїні, Сінгапурі, Японії, Південній Кореї, Індії, Об'єднаних Арабських Еміратах. Також не можна не згадати автогонки NASCAR у США, Чемпіонат світу з автоперегонів на витривалість (WEC), гонки DTM в Німеччині, міжнародну серію гонок Touring Car Racing (TCR) Чемпіонат світу з ралі WRC, гонки формула-Е, ралі Дакар у Південній Америці [2].

В острівних та прибережних країнах проводиться велика кількість регат, які щорічно приваблюють велику кількість туристів. Найпрестижнішими і найвідомішими регатами світу є: Rolex Fastnet Race (Великобританія), Rolex Sydney Hobart Yacht Race (Австралія), Rolex Middle Sea Race (Мальта), Copa del Rey (Іспанія), Giraglia Rolex Cup (Франція-Італія), Les Voiles de St. Tropez (Франція), Cowes Week (Великобританія), PalmaVela (Іспанія), Newport Bermuda Race (США), RORC Caribbean 600 (Карибські острови) [9].

Найзнаменитіші багатоступінчасті гранд-тури з'явилися на початку ХХ століття в Європі і з того часу проводилися практично щорічно.

Наймасштабнішою і найпрестижнішою велогонка в світі є «Le Tour de France». Крім того дуже популярними гонками також є «Girod' Italia», «Vuelta Ciclista a España», Світовий тур UCI, Континентальні тури UCI.

Серед зимових видів спорту, на які полюбують приїжджати туристи, варто відзначити біатлон. Чемпіонат світу з біатлону – головне щорічне змагання біатлоністів, що проводиться під егідою Міжнародного союзу біатлоністів. Кубок світу з біатлону – серія біатлонних змагань найвищого рівня, об'єднаних в єдиний турнір у рамках одного сезону, що триває зазвичай із листопада-грудня до березня. Етапи кубка світу традиційно приймають такі біатлонні арени: Поклюка (Словенія), Нове Место на Мораві (Чехія), Холменколен (Норвегія), Ансі/Ле Гран-Борнан (Франція), Антхольц-Антерсельва (Італія), Хохвільцен (Австрія), Естерсунд (Швеція), Рупольдинг та Оберхоф (Німеччина), Кенмор (Канада), Контіолахті (Фінляндія), Преск-Айл (США) [5].

Також із зимових видів спорту дуже популярним є хокей. Найрозвиненіший цей вид спорту у Росії, Швеції, Чехії, Фінляндії, Норвегії, Словаччині, Словенії, Білорусі, Австрії, США, Канаді. Саме у цих країнах відбуваються змагання європейського та світового рівня, а отже сюди прибуває найбільше фанатів цього виду спорту.

Досить популярними сьогодні стають і різноманітні марафони. Так, до відомої серії марафонів World Marathon Majors входить шість серій – Берлінський, Токійський, Бостонський, Лондонський, Чиказький і Нью-Йоркський марафони. Щороку в марафонах беруть участь тисячі людей, а кількість трас і маршрутів постійно зростає.

Не можна не згадати про національні ігри, які популярні в окремих регіонах світу. Так, національною грою американців є бейсбол, який збирає велику кількість вболівальників на іграх в США, Японії, Канаді та на Кубі. Також дуже популярним є американський футбол, який з 60-х років став найпопулярнішим спортом у США.

У ПАР, Аргентині, Новій Зеландії та Австралії дуже популярним видом спорту є регбі. Організатори ігор проводять світові чемпіонати, спонукаючи інтерес до цього виду спорту [3].

Популярними серед частини країн є такі види спорту як хокей на траві (Німеччина, Іспанія, Нідерланди, Індія, Аргентина), фехтування (Франція, Італія, Китай), кінний спорт (Німеччина, Нідерланди, Аргентина), гандбол (Франція, Ісландія, Іспанія), водне поло (Угорщина, Нідерланди, Росія), сумо (Японія), кінно-спортивна боротьба кокпар (Казахстан), гонки на собачих упряжках «Айдітарод» (США), крикет (Індія, Великобританія, ПАР, Австралія). Вони також мають прихильників, але не так багато, через розвиненість лише у невеликій кількості країн [3].

Останнім часом дуже популярними стають незвичайні, навіть дивні види спорту. Вони не входять до міжнародних, але на них прибуває багато туристів. Серед них можна назвати такі: метання мобільних телефонів, стрільба горохом, боротьба на пальцях ніг, або тоурестлінг, брудний футбол, екстремальне прасування, плавання в болоті, переслідування сиру, забіг з дружинами, підводний хокей [3].

Наразі у всьому світі спортивні змагання переважно поновилися, але проходять вони без уболівальників. Очікується, що масова вакцинація дозволить повернути на трибуни глядачів.

Література:

1. Бабкін О. В. Спеціальні види туризму. Ростов-на-Дону: Фенікс, 2008. 252 с.
2. Види автоспорту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://scu.org.ua/vydy-avtosportu/>
3. Географія спортивно-подієвого туризму [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://knowledge.allbest.ru/sport/3c0b65635a3bc68b4d43a89521306c>
4. Олімпійські ігри: історія і сучасність [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Офіційний сайт федерації біатлону України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.biathlon.com.ua/ua/>
6. Сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unwto.org/ru>

7. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу: навчальний посібник. Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин: [б. в.], 2010. 336 с.
8. Тищенко П. В. Теоретичні аспекти та розвиток подієвого туризму регіону [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/tyschenko.htm
9. ТОП-10 международных регат. Самые престижные регаты мира [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mytransat.com/ru/top-10-mezhdunarodnyh-regat>
10. Устименко Л. М. Подієвий туризм як історико-культурне явище. *Культура і сучасність*. 2013. №1. С. 88-92.
11. Що таке футбол? – Футбол і все про футбол. – Google Sites [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/footballanddota2andcs/novosti-transferi-video/cto-takoe-futbol>

УДК 796.5.017-043.86(477+477.74)

*Сінцов Максим Олексійович, магістр
Одеської національної академії харчових технологій
зі спеціальності 242 – «Туризм»
Ліганенко Маргарита Геннадіївна, кандидат технічних наук,
доцент кафедри Туристичного бізнесу та рекреації
факультету Технології вина та туристичного бізнесу
Одеської національної академії харчових технологій, м. Одеса*

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Сутність та особливості екстремального туризму.

У багатьох державах світу екстремальний туризм розвивається як система, що надає всі можливості для ознайомлення з історією, культурою, звичаями, духовними і релігійними цінностями даної країни і її народу, і змогу відчувати щось нове, те що до цього людина можливо ніколи не робила. Не говорячи вже про те, що “годує” ця система дуже багато фізичних і юридичних осіб, так чи інакше зв'язаних з наданням туристичних послуг. Крім значної статті доходу екстремальний туризм є ще й одним з могутніх факторів посилення престижу країни, росту її значення в очах світового співтовариства і рядових громадян.

Нині роль екстремального туризму в світі тільки збільшується, це пов'язано зі збільшенням впливу туризму на економіку країн.

Туризм у світі досить нерівномірний, що пояснюється різним рівнем економічного розвитку держав. Найбільший розвиток туризм отримав в європейських країнах. Такий розвиток туристичних зв'язків призвело до створення міжнародних організацій, що впливають на поліпшення роботи даної сфери. Багато країн за рахунок екстремального туризму, покривають дефіцит бюджету, розвивають інші галузі господарства

Відмінною рисою екстремального туризму є те, що більша частина послуг виконується з мінімальними витратами, відіграє все більш істотну роль у світовій економіці. Туристична сфера дозволяє досягти значної величини доданої вартості.

У багатьох країнах роль екстремального туризму досить висока. Так як це дозволяє: формувати ВВП, створювати робочі місця і забезпечувати зайнятість населення. Екстремальний туризм робить величезний вплив на важливі галузі економіки: транспорт, будівництво, виробництво продуктів харчування та побуту [1, с. 107].

В даний час екстремальний туризм відіграє позитивну роль в культурному обміні між країнами. Розвиток туризму забезпечує задоволення рекреаційних потреб та сприяє вирішенню важливих проблем.

Сучасна роль екстремального туризму визначається ефективністю впливу на якість і середню тривалість життя населення. Тому використовуються такі поняття як: медико -біологічна, економічна і соціальна ефективність туризму.

Екстремальний туризм відрізняється своєю руховою здатністю. Сьогодні стоїть мета збереження фізичних можливостей людини. Так як з моменту відділення людини від тваринної середовища, його рух полягає в тривалій ходьбі. Завдяки ходьбі, перенесенні ваги, людина успішно розвивався як вид.

Але після промислового перевороту, в силу вступила фізична деградація людини.

Таким чином перед людиною стає задача збереження біологічного виду через фізіологічну активність, яку можуть забезпечити екстремальні подорожі [2, с. 69].

Теоретичний вигляд розвитку екстремального туризму в Україні

Екстремальний туризм в Україні повинен розвиватися як невід'ємна складова туристичної галузі і спрямований на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини шляхом залучення її до участі у спортивних походах різної складності та змаганнях з техніки спортивного туризму, самодіяльних туристичних подорожах, мандрівних туристичних подорожах активного характеру.

Разом з тим, спортивний та самодіяльний активний туризм повинен бути невід'ємною складовою вітчизняної туристичної галузі, сприяє розвитку та поширенню активних форм відпочинку, а отже, має ще й рекреаційні, пізнавальні, виховні, економічні та інші функції. Розвиваючись на межі спорту і активного дозвілля в природному середовищі, активний туризм сприяє розвитку внутрішнього туризму шляхом пропаганди відносно дешевого і одночасно ефективного відпочинку, що в умовах невисоких матеріальних доходів значної частини населення країни надає йому соціально-пріоритетного значення для відповідних державних, громадських та комерційних організацій. Зменшення вартості відпочинку завдяки використанню елементів і засобів спортивного туризму і мінімізації видатків на матеріально-технічну інфраструктуру такого відпочинку по відношенню до вартості відпочинку за традиційними організаційними формами у внутрішньому, зарубіжному та міжнародному туризмі робить його соціально доступним та економічно привабливим для пересічного громадянина і економічно вигідним для організаторів.

Розвиток нових напрямів екстремального туризму - пригодницького, наддалеких вітрильних та інших подорожей, проведення комбінованих за видами туризму (автомобільного, велосипедного, вітрильного, водного, гірського, мотоциклетного, пішохідного, спелеологічного тощо) подорожей з використанням наявних природно-рекреаційних, історико-культурних та кадрових ресурсів країни не тільки повинен створювати умови для залучення до активних занять туризмом населення України, а й має стимулювати вплив на розвиток міжнародного та зарубіжного туризму, сприяти загальному розвитку туристичної галузі як високорентабельної галузі економіки України та її входженню до світового туристичного ринку[3].

Реальний потенціал розвитку екстремального туризму в Україні в якості аналізу попиту екстремальних послуг.

Україна зі своїм ресурсним потенціалом є країною майже безмежних можливостей для організації активного й екстремального відпочинку. Екстремальні розваги – це нова конкурентна перевага для будь-якого туристичного місця або маршруту. В Україні є багато варіантів для розвитку таких напрямків, однак на сьогодні вони знаходяться, переважно, в стані перспективних розробок.

Обираючи місце для відпочинку, туристи замислюються не тільки про певні визначні місця, побутові зручності, а і про те, чим можна буде зайнятися у вільний час, які пропонуються розваги. Якщо є можливість вибору (особливо для людей молодших вікових груп), то до уваги беруться не лише особливості клімату, наявність цікавих для огляду об'єктів, але й можливості для активних форм відпочинку.

Формує попит на екстремальні розваги , по-перше, бажання туристів, по-друге, елемент новизни, по-третє, факт того, що екстремальні види спорту максимально сприяють зняттю стресу і викиду надлишку енергії, яка найбільш характерна для людей середнього віку.

Відомо, що багато сучасних туристів люблять подорожі з елементами екстриму. Це можна пояснити багатьма причинами: одні віддають данину моді, шукають нові шляхи самовираження, інші, і таких більшість, - прагнуть позбутись щоденних навантажень й одержати свою дозу адреналіну. Екстримом для людини може бути будь-який вид діяльності, не звичний для неї, відмінний від звичайного способу життя, такий що викликає сплеск емоцій, своєрідний позитивний стрес (для певних категорій людей екстремальними є навіть поїздки верхи на конях або польоти на аеропланах чи малих літаках). Активний відпочинок – один із найліпших способів зняття напруги.

Організацією екстремальних турів можуть займатися приватні підприємці, невеликі компанії, спортивні федерації. А їхніми агентами, що працюють безпосередньо із клієнтурою, можуть стати готелі, турфірми приватні підприємці. Саме так організований цей бізнес у світі. В Україні туроператорам важко залучати закордонних туристів через недоліки в роботі готелів, ресторанів і організації системи розваг, а це і є головною проблемою.

Кількість туристів, які цікавляться екстремальними розвагами, точно оцінити неможливо. Але з публікацій, присвячених даній тематиці, відомо що у Європі близько 30% відпочиваючих хоча б один раз у тиждень виїжджають на джип-сафарі, рафтинг, екскурсію на яхті тощо. З економічним розвитком суспільства збільшується кількість видів відпочинку (в тому числі й екстремального), а також число бажаючих урізноманітнити дозвілля незвичайними враженнями [4,с. 260].

Проблема попиту на екстремальні послуги полягає в дуже великому порозі входження за-для того, щоб турист міг користуватись більшою частиною послуг, що робить екстремальний туризм- низовим зайняттям для певних людей з великою кількістю вільного часу. Тому, щоб сфера розвивалася, необхідно працювати в напрямку адаптації послуг для масового споживача.

Аналіз тенденцій розвитку ринку екстремальних на прикладі Одеської області.

Під час аналізу пропозицій тур. агенцій Одеської області стає зрозуміло, що жодна з туристичних агенцій не заінтересована в створенні екстремальних турів не виходячи за рамки Одеси. Це пов'язано з декількома факторами:

1. Екстремальні послуги в Одесі надають спортивні клуби, а тур. агенти здебільшого працюють з місцевими жителями, які можуть придбати членство клубів без залучання тур. фірм. Таким чином попит на посередництво в якості туристичних агентів є мінімальним.

2. Єдиний випадок, коли тур. агенція чи тур. оператор організує екстремальну послугу, це у випадку іншомовних туристів (наприклад, американців), коли єдиним бар'єром між туристом і спортивним клубом є мова. В таких випадках послуга організовується у приватному порядку. Але, як показує досвід, іншомовних туристів – меншість, і вони здебільшого, наймають «особистого гіда» серед місцевих, який проведе свій тур по місту не як «тур фірма», а як «місцевий».

В Україні стоїть актуальне питання в розвитку активних видів відпочинку. Але майже не існує туристичних фірм та агенцій, які в змозі надати насправді екстремальний пакет послуг. А ті пакети, що існують, мають спеціалізований характер. Незважаючи на досить великий потенціал надавати екстремальні за кордоном, більшість Одеських тур. агенцій не виходять за рамки вже сотні разів випробуваних гірсько-лижних курортів, хоча достатньо можливо організувати екстремальні послуги в напрямку більш «експериментальних» ідей: плавання з крокодилами, або прогулянка на крилі літака.

На ринці Одеських туристичних послуг ситуація така ж сама. Усі туристичні фірми надають лише 2 рафт-тури, які навіть за проходять далі за межами Одеської області. Внутрішній ринок екстремальних послуг зайняли

спортивні клуби, послуги яких надаються, здебільшого, в індивідуальному порядку, тому доволі складно організувати тур для масового споживача. Але, теоретично, якщо об'єднати послуги багатьох клубів можливо сформувати декілька туристичних пакетів, які могли-б розповсюдити усю сферу за-для кожної людини, без попередньої підготовки.

Висновки та пропозиції відносно екстремального туризму в Україні та Одеській області.

Отже, можна зробити висновок, що екстремальний туризм в Україні майже не розвивається. Усі послуги мають здебільшого індивідуальний характер та не адаптовані під масового споживача. Більш того, усі провайдери послуг націлені лише на місцевого споживача. Це можна зрозуміти з того, що вони самі себе класифікують не як туристичні агенції, а як бюро послуг або спортивні клуби.

Підкреслюючи великий України, зрозуміло, що при гарному менеджменті та відповідальній праці над продуктом доволі просто зробити щось абсолютно нове. Але із-за великого ризику та складності організації турів, жодна з тур. фірм не заінтересована в таких «експериментах». Ризик пов'язано із тематикою екстремального туризму, так як здебільшого цільова аудиторія подібних турів – це молоді люди від 16 до 25 років, для яких доволі високі ціни на екстремальні послуги(що є характерним для цього ринку) можуть бути непід'ємними, особливо враховуючи нині популярну тенденцію аскетизму у туристів.

А для розвитку екстремального туризму в Україні та Одеській області необхідно розробити декількох групових екстремальних турів за-для створення цільової групи клієнтів, щоб далі працювати вже не с теоретичним, а реальним клієнтом. Таким чином стане можливо збирати статистику, детальніше аналізувати продукт, розробляти нові продукти, та підвищити організованість послуг, що, в свою чергу, підвищить рівень індустрії в цілому.

Література:

1. Сенін В.С. Введення в туризм / В. С Сенін - К.: Просвещение, 2009. 107 с.
2. Щербаков В.В Сучасні форми екстремального туризму / В.В Щербаков Бізнес - план № 10, 2012. 69 с.
3. Сучасний стан активного туризму : стаття. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/active-tourism.htm (дата звернення 22.02.2021).
4. Проблеми географії та менеджменту туризму. Явкін В.Г., Руденко В.П., Король О.Д. та ін. – Чернівці: Рута, 2006. 260 с.

УДК 338.48:658.589(4777.54)

*Тетяна Григорівна Ткаченко, к. геогр. н., доцент
Харківський національний аграрний
університет ім. В.В. Докучаєва, м. Харків
Тетяна Андріївна Бутенко, к. екон. н., доцент
Харківський національний аграрний
університет ім. В.В. Докучаєва, м. Харків*

ПОПУЛЯРНІСТЬ ОКРЕМИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ

Наведено результати досліджень популярності окремих видів туризму

Ключові слова: *інновації, інноваційні види туризму, туристичний продукт, туристичні ресурси, фактори популярності*

Наразі є значна кількість ґрунтовних наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, які приділяють особливу увагу чинникам розвитку туристичних ресурсів. Серед них О.О. Бейдик, І.В. Бережна, М. Борушак, Т.П. Галушкіна, З.В. Герасимчук, Л.М. Грановська, Л.С. Гринів, В.А. Голяна, М.В. Гудзь, П.В. Гудзь, Б.М. Данилишин, М.І. Долішній, Л.П. Дядечко, В.С. Кравців, С.П. Кузик, В.Ф. Кифяк, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, І.В. Смаль, Т.Г. Сокол, Т.І. Ткаченко, Н.Ф. Фоменко, М.А. Хвесик., В.І. Цибух., Л.М. Черчик, І.М. Школа, М.В. Щурик тощо. Зарубіжні вчені також вивчали окремі чинники впливу на процеси використання туристичних ресурсів і їх охорони. Це – Д. Надсон, К. Холл, Л. Мітчел (США), І.В. Зоріна, В. О.

Квартальнов, В.Ю. Воскресенський, П.Г. Царфіс, Д.В. Ніколаєнко (Росія), І. Енджейчик, А. Ковальчик, М. Козак, М. Труасі (Польща), П. Дефер (Франція), Й. Петер (Австрія) та ін.

Результат застосування інновацій у туризмі спрямований на формування нового туристичного продукту, інноваційних видів туристичних послуг. Поява інноваційних видів туризму обумовлена використанням інформаційних технологій, що збільшило конкурентоспроможність туристичного продукту. Виникнення нових видів туризму пов'язано з продуктовими інноваціями. До них можна віднести раніше невідомі тури на туристичному ринку. Наприклад дачний туризм у Японії представляє собою розробку спеціальних програм для літніх туристів, що включають обробку картоплі на дачах, або програми Греції щодо розробки борошняних боїв. Сільський туризм, екологічний, конгресовий, пригодницький, круїзний, орнітологічний раніше були невідомі світові, але у інноваціях першого десятиріччя ХХІ ст. ці види туризму мали пропозиції у туристів [1].

Більшість дослідників вирізняють соціально-економічні та природні чинники розвитку туризму. Досліджуючи це питання, вчені вирізнили природні та антропогенні чинники. До природних відносяться чинники, що впливають незалежно від участі людини. Антропогенними вважаються такі, що зумовлені діяльністю людини та привели до зміни довкілля. Вони можуть здійснювати прямий та опосередкований вплив на розвиток туристичних ресурсів, інноваційних видів туризму. Прямий вплив виражається через створення заповідних територій, опосередкований – через зміни кліматичних умов.

Вирізняють основні фактори, що впливають на розвиток окремих видів туризму. До них відносяться статичні та динамічні. До статичних належить сукупність природно-географічних факторів. Людина їх пристосовує до туристичних потреб.

Група природних туристичних ресурсів включає кліматичні умови, рельєф (особливо середньо-, низькогірський, височинний, горбистий, розчленований річковими долинами). До водних туристичних ресурсів належать (акваторія, берегова смуга річок, озер, водосховищ, морів, бальнеолікувальні (мінеральні води, лікувальні грязі, термальні води), ландшафтно-біотичні (переважно лісові масиви). До природно-антропогенних відносять природно-заповідні території та об'єкти, національно-природні парки, мисливські угіддя, садово-паркові комплекси; геологічні (печери, скельні масиви), специфічні (водоспади, вулкани, острови). Загальна площа природних рекреаційних ландшафтів України становить 9,4 млн га (15 % території держави) [2, 3].

До динамічних факторів відносяться: демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні, політичні фактори. Їх вплив оцінюється по-різному. Вони мають властивість змінюватися в часі і просторі. Крім того на розвиток інноваційних видів туризму впливають зовнішні (екзогенні) фактори і внутрішні (ендогенні) фактори.

Зовнішні фактори проявляються через демографічні, соціальні, економічні, фінансові, політичні, правові, технологічні, торгові зміни. Важливе значення має транспортна інфраструктура і безпека подорожей. До демографічних та соціальних факторів відносяться: вік населення, збільшення кількості працюючих жінок, збільшення доходу на одну сім'ю, збільшення бездітних пар, тенденція пізніх шлюбів, зменшення міграційних процесів, збільшення усвідомлення туристичних можливостей. До економічних та фінансових факторів відносяться: поліпшення (погіршення) економічної і фінансової ситуації, збільшення індивідуального доходу, більш висока (нижка) туристична активність, зростання (зниження) частки суспільних коштів на покриття витрат, пов'язаних з розвитком туризму та подорожей.

До внутрішніх факторів тобто факторів ринку відносяться: процеси попиту і пропозицій, сегментація ринку, маркетинг, туристичний приватний сектор, людський фактор. Сьогодення свідчить про те, що попит стає постійним запитом, а не привілеями. Спостерігається розвиток індивідуального туризму. В закордонних подорожах зростає частка канікул.

Серед різноманітності факторів виокремлюються інтенсивні та стримуючі фактори. Розвитку інтенсивних факторів сприяють такі заходи, як своєчасне підвищення кваліфікації, удосконалення матеріально-технічної бази шляхом впровадження інноваційних технологій, інформаційних технологій, комп'ютерне забезпечення, підвищення культури та якості обслуговування туристів, раціональне використання природних і матеріальних ресурсів, розробка нових маршрутів та екскурсійних турів тощо. Стримуючі фактори можуть проявлятися у вигляді кризи, мілітаризації економіки, що приводить до дестабілізації політичної системи, її нестабільності і як результат збільшення безробіття, зростання цін на предмети споживання, несприятливе екологічне становище, невиконання своїх зобов'язань туристичними фірмами, їх банкрутство, фінансова нестабільність, страйки, криміногенна ситуація та ін. Через фактор сезонності туристична діяльність зазнає значних коливань. Тому дослідження чинників впливу треба розглядати в певні періоди року [4].

Треба зазначити, що єдиного підходу вчених у визначенні щодо оцінки чинників впливу на розвиток туризму немає. Варто виділяти чинники глобального, міжнародного, національного, регіонального, локального значення. Так наприклад збереження історико-культурних заповідників потребує вирішення питання на національному рівні (Київ, Львів), а зникнення острів держав з карт світу потребує рішення питань людства.

Підсумовуючи вище викладене, можна сказати, що на розвиток туристичних ресурсів і інноваційних видів туризму впливають широке коло чинників, в основі яких лежить їх природа. Регіональне поширення

здійснюється через рівень урбанізації території, регіональних особливостей інноваційних видів туризму. Створення туристичних ресурсів, з наперед заданими властивостями, зростає питома вага природно-антропогенних об'єктів, таких як ставки, водосховища, лісопарки, технопарки. Зростає попит на техногенний туризм з використанням шахт, рудників і покинутих кар'єрів.

Література

1. Романова А.А. Види туризму та їх класифікація у контексті сучасних тенденцій розвитку туріндустрії / А.А. Романова // Економіка та управління національним господарством. – 2017. – С 13–18.
2. Ткаченко Т. Географія туризму навч. посіб. /Т. Ткаченко. // Харків: ХНАУ, 2020. – 224 с.
3. Ткаченко Т. Туристичне краєзнавство / Т.Г. Ткаченко. – Харків: ХНАУ, 2020. – 72 с.
4. Ковешніков В.С. Інноваційні види туризму / В.С. Ковешніков, О.С. Ліфіренко, Н.М. Стукальська // Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. – №4. – 2016. – С 38–44.

УДК 338. 482: 005.336 (560)

Маргарита Геннадіївна Ліганенко, кандидат технічних наук, доцент кафедри Туристичного бізнесу та рекреації факультету Технології вина та туристичного бізнесу Одеської національної академії харчових технологій, м. Одеса
Дар'я Борисівна Давидова, студентка 4 курсу кафедри Туристичного бізнесу та рекреації факультету Технології вина та туристичного бізнесу Одеської національної академії харчових технологій, м. Одеса

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТАЛІЙСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ

Турецька Рив'єра – одна з популярних DESTINATION, при організації подорожей з розважальною-відпочинковою або культурно-пізнавальною метою. Територія Анталійського узбережжя являється багатофункціональною місцевістю, яка має всі ресурси для розвитку багатьох видів туризму (спортивного, підводного, гірського, пригодницького, подієвого, ділового та ін.). Туристи, які віддають перевагу пляжному

відпочинку з проживанням у готелях з великою територією та системою «all inclusive», зазвичай обирають саме курорти, розташовані вдовж Анталійського узбережжя, на березі Середземного моря. Метою даної статті є розгляд Анталійського узбережжя, як популярної DESTИНАЦІЇ, аналіз її туристичного потенціалу, визначення ресурсів для задоволення потреб туристів, на основі аналізованої інформації зробити певні висновки.

Анталійське узбережжя включає 5 курортів, які, в свою чергу, діляться на селища. Центральним курортом є Анталія; східні курорти: Белек, Сіде та Аланія, на заході розташовується курорт Кемер. Всі ці курорти мають свої особливості та своїх прихильників серед великої кількості туристів, як європейських так і країн СНД. [1]

Анталія – місто, яке перше зустрічає туристів по прильоту в Туреччину. Сучасний курорт європейського рівня, який має розвинуту туристичну та міську інфраструктуру, являється портом та місцем відпочинку більше одного мільйону туристів на рік. Центр пляжного відпочинку пропонує своїм відвідувачам пляжі Коньялти, на заході та Лара, на сході, які простягаються на 10 та більше кілометрів уздовж Середземного моря. Визначними пам'ятками Анталії є Калеїчі – Старе місто та його архітектура. Ворота Адріана, споруджені у 130 році до н.е.; Годинникова вежа та ін., дають можливість гостям поринути в історію та насолодитися архітектурою старого часу, що зберіглася й до наших днів. У вільний час, можна відвідати відомий Океанаріум, який має протяжність 131 метр і є найдовшим у Європі; луна-парк, де гості зможуть весело провести час; водоспад Дюдєн – мистецтво природи.

На захід від Анталії розташовується курорт Кемер. Цей регіон відомий своєю природою, художніми краєвидами та історичними пам'ятками. Регіон поділяється на 6 селищ: Бельдібі, Гойнюк, Кіріш, центр Кемера, Чамьюва та Текірова. Саме з регіону Кемер можна швидко дістатися до одного з самих

привабливих місць – Гора Тахтали. Скеляста місцевість поєднується з зеленню, чисте повітря та вид на море, все це можливо побачити та відчувати саме на висоті 2 тисячі метрів. Гості можуть не тільки подихати свіжим повітрям та насолодитися природою, а й спробувати екстремальні розваги.

Для цінителів історії та зацікавлених є не менш відоме місце – Фазеліс. Тут туристи побачать залишки давньогрецької епохи. Найбільшу увагу звертають на Акведук, який слугував системою водопостачання в давні часи. Для юних гостей теж є список розваг та атракцій, які варто відвідати. Дельфінарій Кемера, де гості можуть подивитися яскраве шоу з участю розумних ссавців й поспілкуватися з ними ближче; Дінопарк – місце, де цікаво буде не тільки маленьким гостям, але й їх батькам. Характерна місцевість, відтворенні тіла гігантських тварин, які рухаються та видають звуки. Все схоже на фільм, але все реальна й цікаве для відвідувачів.

З іншої сторони від Анталії та Кемера знаходиться регіон, який славиться своїми полями для гольфа, розкішними готелями та високоякісним сервісом. Регіон в який приватних трансферів відправляється більше ніж групових, а гостям зазвичай дарують букети квітів та максимальну увагу – Белек. Регіон можна розділити на такі седища: Кадріє, Серік, Богазкент, Ілерібаші. Однією атракцією зв'язаною з історією є старовинне місто Аспендос, а амфітеатр, який там знаходиться, приводить у захват не тільки дітей, а й дорослих. Поєднати екстремальний вид спорту та гармонію природи туристи зможуть, відвідавши Кеprüлю каньйон та спробувати свої сили у рафтингу. Також Белек популярний своїм різноманіттям розваг. Тематичний парк «The Land of Legends» або «турецький Діснейленд» бажане місце для всіх дітей. Велика кількість атракціонів, ресторанів, фото зон та анімації не залишить нікого байдужим. Поля для гольфу, велике різноманіття аквапарків та ресторанів допоможуть гостям регіону вдало провести час.

Курортний регіон Сіде – місце розташування найбільшої кількості античної архітектури. Море, чисті пляжі, резорт-готелі та стародавня історія роблять цей регіон дуже популярним серед туристів. Курорт поділяється на 7 селищ: Чолакли, Кумкой, Манавгат, Соргун, Тітрейнголь, Кизилач та Кизилот. Більшість пам'яток – це антична архітектура. Античне місто та його стіни, агора, храм Аполлона та Афіни, амфітеатр, ворота Веспасіана. Всі ці твори мистецтва розповідають про давню історію римської епохи. Інфраструктура регіону розвинута добре. Не дивлячись на спокій, який панує на вулицях міста, курорт може запропонувати великий вибір барів, ресторанів та клубів, які відкриті до самого ранку.

Найвіддаленіший курорт Анталійського узбережжя – Аланія. Деякі туристи не люблять регіон саме за довгий трансфер, а інші кожний рік обирають саме це місце для свого відпочинку. Регіон поділяється на 6 селищ: Авсалар, Інджикум, Карабурун, Конакли, Махмутлар та Окурджалар. Аланія, як і всі регіони приваблює туристів чистими пляжами, теплим морем, гарною природою та готелями, які надають якісні послуги за демократичні ціни.

В перервах між купанням та відпочинком, гості можуть відвідати ресторани та бари, які розташовуються неподалік, а після смачної вечері організувати прогулянку на яхті по вечірній бухті.

Серед історичних пам'яток розташованих на території курорту можна виділити: Червона вежа; мечеть, яка була створена у 13 столітті; Караван-сарай Аларакан; фортеця Аланії.

Окрім розваг на території готелів, туристи мають можливість покататися на канатній дорозі, спробувати активний відпочинок та екстримальні види спорту такі, як снорклінг, дайвінг, рафтинг, альпінізм, трекінг, прогулянки на яхті та ін.

Всі курорти Анталійського узбережжя користуються попитом серед туристів. Опираючись на особистий досвід, можна сказати, що навіть

пандемія COVID19 не змінила плани багатьох людей відвідати свої улюблені курорти у літньому сезоні 2020 року.

За статистичними даними Міністерства культури та туризму Туреччини, за 2020 рік Туреччину відвідало більше 12 мільйонів туристів, це майже на 31 мільйон (71,95%) менше ніж у 2019 році.[2] Причиною цього стала пандемія COVID19, але не дивлячись на це, були більш популярні напрямки. З 12 034 883 іноземних відвідувачів, які прибули в січні-листопаді 2020 року до Туреччини, 58 814 (0,49%) є екскурсантами. У період з січня по листопад 2020 року найпопулярнішими серед туристів дестинаціями стали:

- Стамбул 38,17% (459334);
- Анталія 26,59% (3199896);
- Одрін 13,94% (1 678 070).

Як можна побачити, сфера туризму Туреччини постраждала та потерпіла збитки, але все ж таки сезон 2020 року відбувся та приніс багато змін та нововведень, які будуть використовувати в подальшому. Всі курортні зони приймали гостей у 2020 році та вже зараз готуються до нового сезону 2021 року. Новий досвід та нові обставини в світі призвели до розвитку сфери туризму у напрямку безпеки та безпечного співіснування всіх туристів та робітників.

Всі описані вище курортні зони користуються попитом серед туристів вже не один рік. Можна сказати, що Саме Південь Туреччини – це колиска системи «all inclusive», розвинутої дитячої інфраструктури та клубних готелів, території яких виглядають, як справжні міста. Тож на даному етапі можна говорити лише про удосконалення того, що є та підвищення рівня безпеки та захисту життя, здоров'я туристів.

Всі курортні зони мають розвинуту інфраструктуру, достатню кількість атракцій та пам'яток, заклади розміщення різного рівня та різної тематичної направленості, високий рівень сервісу. Все це дозволяє Анталійському узбережжю, вже достатньо тривалий час, утримуватися на перших позиціях у списках популярних та відвідуваних DESTINATION світу. Вибір туристів залежить від бюджету, сімейного стану та особистих смаків, але можна точно стверджувати, що кожний курорт має своїх прихильників, які кожен рік планують свій відпочинок, обираючи одне з місць на Анталійському узбережжі. Всі курорти можуть запропонувати великий спектр туристичних послуг в різній ціновій категорії, виходячи з вподобань туристів.

Туреччина – країна з найдовшим туристичним сезоном у Європі, розташована на землях, так званої Малої Азії. Країна має сприятливе географічне положення та омивається трьома морями: Чорним, Середземним та Егейським. Та частина Туреччини, яка нас цікавить – Анталійське узбережжя омивається Середземним морем. Туреччина це країна з цікавим рельєфом, більша частина території, переважно, гірська місцевість. На Півдні розташовуються хребти Тавр. Такі природні умови дали життя популярній атракції, яку туристи з задоволенням відвідують – Каппадокія. Підйом на гору Тахтали також є популярною розвагою серед туристів Анталійського узбережжя.

Якщо казати про пляжний відпочинок, у більшості туристів і до сьогоднішнього дня Анталійське узбережжя знаходиться в пріоритеті. Туристів приваблюють клімат та погодні умови впродовж сезону. Клімат – субтропічний середземноморський. Характерними для цього клімату є: сухе та спекотне літо, дощова зима з великою кількістю опадів. Температура влітку може досягати відмітки +35 градусів за Цельсієм (температура води – +26), а взимку – +5 градусів за Цельсієм (температура води – +17). Анталію захищають гори, тож сильні вітри тут не часто.

Говорячи про ресурси Анталійського узбережжя, можна згадати про неофіційне чудо світу – «Бавовняний замок» або Памуккале. Унікальний витвір природи, що дивує та зачаровує туристів. До бальнеологічних ресурсів можна віднести «Басейн Клеопатри». Мінеральна вода цього басейна багата на різні мікроелементи, що робить її корисною для здоров'я.

Як згадувалося раніше, пляжний відпочинок – пріоритетний вид туризму, який може запропонувати Турецька Рив'єра, але з проаналізувавши всі природні ресурси та умови Анталійського узбережжя, можна зробити висновок, що на території всіх курортів можна виділяти певні методи курортного лікування, а саме: аеротерапія, геліотерапія, таласотерапія, псамотерапія, гідротерапія, бальнеотерапія, ландшафтотерапія, фітогідротерапія та ін. Насправді, всі види терапій присутні у відпочинку туристів, але в подальшому розвитку та покращенню туристичної сфери можна робити акцент на можливості присвятити свій відпочинок саме лікуванню так, як узбережжя та околиці мають всі необхідні ресурси та умови для цього.

Стосовно туристичної інфраструктури Анталійського узбережжя, можна зробити висновок, що все виведено на високий рівень. Можна сказати, що узбережжя живе за рахунок сезону та туристів, тож фахівці туристичної сфери (туристичні оператори та ін.) роблять все можливе для покращення того, що є та створення нового та сучасного. Вся інфраструктура поліпшується для задоволення потреб туристів та спрощення надання туристичних послуг не втрачаючи їх якості.

Проаналізувавши та виділивши важливу інформацію стосовно Анталійського узбережжя, його природних умов, інфраструктури та курортів можна зробити висновок, що Турецька Рив'єра небезпідставно являється одним з улюблених місць туристів зі всього світу. Більшість місцевих жителів Анталії та ближніх регіонів працюють в туристичній та сфері

обслуговування тож туризм в цих регіонах розвивається та покращується з кожним роком, щоб збільшувати прибуток або утримувати його на стабільному рівні. Туристичний потенціал Анталійського узбережжя, як був так і залишається на високому рівні. Цьому сприяє: найдовший туристичний сезон зі всіх країн Європи, сприятливий клімат та природні умови, велика кількість пропозицій та напрямків, високий рівень розвитку дитячої інфраструктури, система «all inclusive», різноманітні екскурсійні програми, доступні ціни, вигідне розташування стосовно інших країн світу та регіонів, нескладний процес отримання візи та одне з головних – наявність рекреаційних ресурсів, різноманіття пам'яток (природні, археологічні, архітектурні та ін.). Не останню роль в популярності курортів Анталійського узбережжя відіграє розвинута інфраструктура, що дає змогу туристам почувати себе комфортно та захищено. З кожним роком готелі реновуються та збільшують список послуг, персонал туристичної сфери проходить більш суворі перевірки на рівень професіоналізму. Щось змінюється, щось покращується, щось зникає, але всі дії направлені на розвиток та покращення туристичної сфери. Також можна зауважити, що туристичний потенціал Анталійського узбережжя не до кінця розкритий так, як більшість уваги приділяється пляжному відпочинку, але це провокує проблеми з яскраво-вираженою сезонністю. Це можна виправити, якщо почати розвивати інші види туризму, які б виправили ситуацію з сезонністю та давали можливість отримувати прибуток весь рік (подієвий туризм, медичний, діловий, спортивний та ін.). Всі ресурси для розвитку вище перелічених видів туризму є, треба проаналізувати статистичні данні, розробити стратегію і тоді туристичний потенціал Анталійського узбережжя буде використовуватися на 100 відсотків.

Література:

1. Офіційний туристичний сайт Туреччини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://goturkiye.com/>

2. Офіційний сайт Міністерства культури та туризму Туреччини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ktb.gov.tr/EN-36063/destinations.html>

УДК338.486:504

*Дащук Юлія Євгенівна, к.е.н., доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Луцький національний технічний університет, м. Луцьк*

ГЛЕМПІНГ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНИ

В сучасних умовах сфера гостинності перебуває у постійному пошуку інноваційних рішень, які можуть забезпечувати безпеку клієнтів та дозволяють зберігати високий рівень сервісу та якості послуг. Найчастіше інновації стосуються автоматизації готельних комплексів з метою забезпечення комфортних умов для проживання, створення унікального готельного продукту тощо. Разом з тим, портрет сучасного споживача готельних послуг змінюється, зокрема, в частині пошуку нових «форматів» засобів розміщення, одним з яких є глемпінг. Це відносно новий формат відпочинку, орієнтований на споживачів, які хочуть перебувати ближче до природних умов проживання, проте отримувати комфорт рівня готелю. Тип закладів у стилі глемпінг є особливо актуальним в умовах пандемії Covid-19, адже дозволяє мінімізувати скупчення людей в одному місці, забезпечує перебування відвідувачів на свіжому повітрі при збереженні рівня комфорту готельних послуг.

Питання розвитку готельних послуг, індустрії гостинності у своїх роботах розглядали: Давиденко І.В., Олійник О.В., Любіцева О.О., Зінько Ю.В. та ін. Поряд з цим, розгляду глемпінгу, як перспективного напрямку готельних послуг, у науковій площині приділено, на наш погляд,

недостатньо уваги, що й зумовило потребу додаткового вивчення й розгляду даної теми.

Глемпінг (glamping) – це похідне слово від «гламур» і «кемпінг» – гламурний кемпінг, або розкішний кемпінг, що має комфортні умови готелю високого рівня і при цьому зберігає відчуття проживання наодинці з природою, без необхідності штучно від неї відгороджуватися для збереження природного середовища [1].

Основні риси та складові глемпінгу: [2].

- наявність комфортного, просторого засобу розміщення (намету-шатра, будиночку тощо);
- використання незвичайних для екотуризму та кемпінгу меблів: великих стільців, крісел, обідніх столів, зручних ліжок;
- умови для тимчасового проживання створюються із забезпеченням комфорту як для постійного життя.
- спеціальні намети і будиночки повинні відповідати екологічним стандартам, створюватися з використанням сучасних будівельних технологій;
- глемпінг-намети або шатри оснащуються сучасними інженерними системами, навіть передбачається наявність водопровідної системи, електрики і Wi-Fi; – досить високі вимоги до елементів комфорту та оснащення наметів, наприклад можлива наявність ваз для квітів, килимків, картин тощо.

Глемпінг – цікавий і модний напрямок відпочинку на природі, який уже більше 10 років активно розвивається в багатьох європейських державах: Франції, Німеччини, Словенії, Хорватії. Вперше як вид екотуризму глемпінг зарекомендував себе в США і Великобританії. Сьогодні в цих країнах глемпінг-табори – невід’ємна і прибуткова частина туріндустрії. В Україні ринок глемпінгу на початковій стадії і має перспективи для стрімкого розвитку. Розглянемо переваги організації глемпінг-бізнесу в Україні: [3]

1. Велика цільова аудиторія. Глемпінг вибирають молодята і сім'ї з дітьми, веселі компанії і активні люди похилого віку. Також глемпінг – це цікава і нова ідея для івентів будь-якого масштабу: фестивалів, весіль, тренінгів, ретритів, днів народження та корпоративів.

2. Простота організації. Глемпінг-палатки – це тимчасові конструкції, тому на їх установку не потрібно спеціальних дозволів. При цьому шукати зручні рівні майданчики теж не обов'язково: глемпи можна розміщувати на схилах і навіть на висоті до 4 метрів над рівнем землі.

3. Екологічність. Глемпи повністю відповідають екологічним стандартам. Виготовляються із застосуванням сучасних інженерних систем і безпечних технологій. Попит на таку продукцію сьогодні особливо високий.

4. Економічні вигоди. Організація і управління глемпінгом не вимагає великого штату співробітників. Це може бути форма сімейного бізнесу. До того ж не потрібно великих капіталовкладень. Починати вигідно навіть з покупки двох-трьох наметів. За попередніми підрахунками навіть при заповнюваності 60% і тільки в сезон, глемпи окупаються за 2-3 роки.

5. Сприятливі умови розвитку. В Україні красива і різноманітна природа, є великий вибір місць для сезонного відпочинку. Наприклад, влітку глемпінг можна обладнати на узбережжі моря, на берегах річок і озер. У міжсезоння «переїхати» до лісу, в гори.

6. Маневреність. При зведенні готелю або турбази з капітальними будівлями потрібно відразу вибрати одне постійне місце проживання. З глемпами все йде набагато простіше: їх можна розміщувати в різних місцях хоч кожен сезон. Немає ризиків помилитися з популярністю турзони.

Тип готелів у стилі глемпінг найбільш ефективно поєднує два атрибути, які визначають його ефективність: [4].

- функціональний, що визначається якістю послуг, що надаються, мають функціональний характер і повністю залежать від постачальника послуг;

- емоційний, що формується сприйняттям якості відпочинку споживачем. Саме ефективне поєднання цих атрибутів дозволяє розглядати глемпінг як один із перспективних напрямів розвитку розміщення в туризмі.

Таким чином, використання глемпінгу у сфері гостинності дозволяє забезпечити високий рівень сервісу та комфорту для відпочинку на природі, формує передумови розвитку екотуризму, створює можливості для популяризації маловідомих, віддалених територій із туристичною метою та загалом сприяє активізації готельного бізнесу в Україні.

Література:

1. Глемпинг – гламурный кемпинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecovoice.ru/blog/ecotourism/4819.html>.
2. Давиденко І. В. Глемпінг як перспективна форма розвитку екотуризму / І. В. Давиденко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. - 2017. - Вип. 26(1). - С. 10-13. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_26\(1\)__4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_26(1)__4).
3. Глемпінг як бізнес-ідея в Україні: основні переваги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://glamping.com.ua/>
4. Brochado A. What makes a glamping experience great? / A.Brochado, F.Brochado // Journal of Hospitality and Tourism Technology. – 2019. – Vol. 10, Issue 1. – P. 15–27.

Наукове електронне видання

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

**Матеріали IV Всеукраїнської
науково-практичної Інтернет-конференції
Харківського національного педагогічного університету
ім. Г.С. Сковороди
(26 лютого 2021 р., м. Харків)**

Матеріали подаються в авторській редакції. За зміст і фактологію
відповідальність несе автор.

**Відповідальний за випуск Муромцева Ю.І.
Комп'ютерна верстка: Муромцева Ю.І.**

Ум. друк. арк. 12,77

Державний вищий навчальний заклад

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

м. Харків, 61002

вул. Алчевських, 29.